

PRAEHISTORICA | XIV

JIŘÍ SLÁMA

Střední Čechy v raném středověku

Archeologie o počátcích přemyslovského státu

Obsah

Předmluva	7
I. Slovánská hradiště ve středních Čechách	9
Bohnice	10
Budeč	12
Butovice	17
Dolní Břežany	19
Hostim	19
Choteč	22
Jíloviště	23
Klecany	24
Kozly	26
Královice	27
Křivoklát	29
Levý Hradec	30
Libušín	35
Lochovice	39
Lštění	40
Mělník	43
Otmíče	45
Praha	46
Pšov	49
Stará Boleslav	50
Šárka	55
Tetín	59
Vinoř	62
Vyšehrad	64
Středočeské lokality mylně považované za slovánská hradiště	68
II. Historický vývoj a proměny středočeských slovánských hradišť v raném středověku	71
Summary: <i>Central Bohemia in the early Middle Ages. III.</i> <i>Archaeology and the beginnings of the Přemysl-dynasty state</i>	85
Soupis použitých písemných historických pramenů, literatury a zkrátek	93

Předmluva

I když známý výrok Caesare Baronia o temném desátém století pozbyl díky usilovné práci generací historiků do značné míry svého oprávnění, přesto zůstává v onom období stále mnoho nejasného a neznámého. Byla to nepochybně epocha hlubokých proměn. Tehdy totiž dožívaly politické a společenské poměry, jež se v Evropě ustálily po rozvratu římského impéria. Naopak na troskách karlovské říše a stejně tak i v Evropě střední, východní i severní postupně v desátém století vznikaly státy, jež potom vytvářely evropské dějiny ve staletích následujících až po dobu současnou. Vznik těchto států umožnil i formování evropských národů a vedl k ustálení etnického obrazu našeho kontinentu. Šířením vzdělanosti a křesťanské kultury byly tehdy také vytlačeny poslední pozůstatky pravěku do těch nejdlehlějších evropských krajin, kde již jenom malé skupiny obyvatelstva ještě po nějaký čas žily v období předliterárním.

V desátém století se vytvořil i český stát, který přes mnohé politické zvraty a sociální proměny trvá až do současnosti. Jedině díky státnímu organizmu mohl se formovat i moderní český národ se svým jazykem a osobitou kulturou. Byl to také český středověký stát, který ochránil naše předky před záhubou, jaká potkala jejich severní slovanské sousedy usedlé v Polabí a u Baltského moře.

Období vzniku a počátečního vývoje českého státu poutalo na sebe vždy zvýšený zájem dějepisců; malé množství historických zpráv, které je pro studium tohoto období k dispozici, neumožňuje však tehdejší děje jednoznačně objasnit do všech detailů. Proto i v současné diskusi o vzniku států na našem území, která probíhá po několik let na stránkách odborného tisku, ozývají se názory značně protichůdné. S nedostatkem písemných pramenů se potýkají i historikové v jiných evropských zemích, pokud se zabývají problematikou počátků raně středověkých států. Neudivuje proto, že se v poslední době obrací zvýšený zájem k archeologickým památkám, jejichž počet — na rozdíl od pramenů psaných — neustále narůstá. Je samozřejmé, že archeologický materiál vzhledem ke své povaze neosvětlí v plné šíři všechny společenské procesy a dějinné události, ale pouze některé dílčí otázky.

Jak ukazují výsledky našeho i zahraničního bádání, může velmi mnoho o společenských proměnách v raném středověku napovědět studium hradišť. Ta totiž nepochybně byla nejen největšími a i technicky nejobtížnějšími stavebními výtvoři tehdejší populace, ale současně — a to je nejdůležitější — i politickými, správními, náboženskými a ekonomickými centry soudobého života. Jakékoliv změny v těchto oblastech se více či méně výrazně projeví i na hradištích.

Tato práce studuje slovanská hradiště z osmého až jedenáctého století na území středních Čech, to je na teritoriu, se kterým již středověcí autoři spojili vyprávěné události českých historických pověstí. Ke středním Čechám se váží i nejstarší bezpečné historické události našich národních dějin. Tam se někdy ve druhé polovině 9. století postupně začala vytvářet moc Přemyslovců, rodu, se kterým je spojen vznik českého státu i sjednocení české země. Zatím co první kapitola práce stručně shrnuje nejdůležitější údaje o všech slovanských hradištích ve středních Čechách, je ve druhé nastíněn jejich dějinný vývoj a proměny. Po počátečním, dosud málo probádaném údobí nejstarších hradišť, je sklonem 9. století a první desetiletí následujícího věku charakterizován ve středních Čechách velmi dobře organizovanou přemyslovskou doménou důmyslně ovládanou z hradišť. Situaci potom radikálně změnila doba vlády Boleslava I., kdy se přemyslovská moc rozšířila na celé Čechy a kdy došlo k položení základů tzv. hradské organizace, nejstarší veřejněprávní státní instituce v našem prostředí.

Pouze rámcově naznačený vývoj vychází především ze studia hradišť, i když samozřejmě přihlíží i k ostatním historickým pramenům. Je nutné ho chápat jako pracovní hypotézu, kterou budoucí archeologické výzkumy mohou doplnit či naopak korigovat. Je současně i výzvou k věcné diskusi o uvedených historických problémech.

Práce volně navazuje na monografii, v níž byly probrány všechny informace, které o českých raně středověkých hradech zaznamenali autoři píšící v časovém údobí od 7. do počátku 12. století a jež také obsahuje katalog všech slovanských hradišť z celého českého území (*J. Sláma, Střední Čechy v raném středověku, II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu, Praha 1986*).

Vydání této knížky bylo umožněno pochopením fakultních a univerzitních činitelů a edičního oddělení Univerzity Karlovy. Jim všem vzdávám vřelý dík.

Praha, srpen 1987

Jiří Sláma

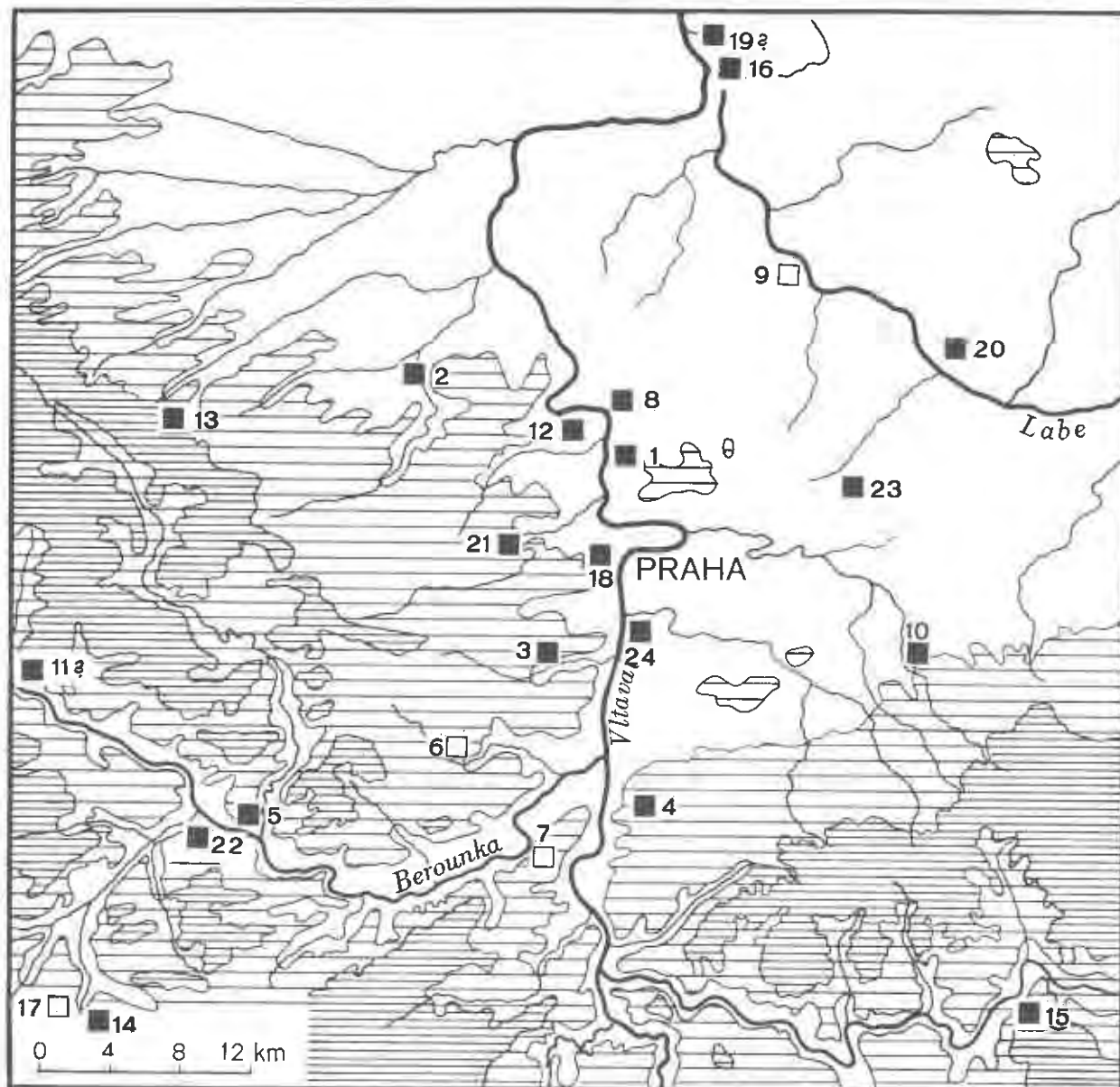
I. Slovanská hradiště ve středních Čechách

Hradiště jako největší a také i nejmarkantnější archeologická památka po životě minulých generací pravěkého a raně středověkého obyvatelstva byla od samých počátků archeologie v popředí pozornosti odborníků. Jejich terénní výzkum započal v Čechách již v první polovině 19. století [311, s. 389—399]. Značný zájem o hradiště v období počátků naší archeologie byl mimo jiné podmíněn i tím, že raně středověcí autoři zaznamenali o těchto dávných hradech ve svých dílech značné množství nejrůznějších informací a údajů. Tyto historické zprávy velmi významně napomáhaly jak při třídění a časovém zařazování hradišť, tak při interpretaci některých archeologických památek. Vždyť to byly nálezy keramiky učiněné právě na přemyslovských hradištích zmiňovaných kronikáři a legendisty, které umožnily L. Šnajdrovi [279] odlišit slovanskou keramiku od pravěké.

Souběžně s archeologickým výzkumem hradišť v Čechách, jehož výsledky poprvé shrnul ve své syntéze J. L. Píč [204, s. 201—323, 355—388], dostávala se stále více do popředí i otázka historické interpretace poznatků získaných archeologickým bádáním. Nepochybně významným počátečním krokem v tomto směru byla průkopnická práce J. Braniše [43] a potom v meziválečném období především studie K. Gutha [82] a K. Vogta [358]. Současné historické a archeologické bádání je shodné v názoru, že hradiště jsou významným pramenem pro poznání dávné slovanské společnosti a jejího vývoje, i když současně více či méně důrazně upozorňuje na určitá úskalí [76]. Těmi jsou dosud málo propracovaná teorie historické interpretace archeologických nálezů [o tomto tématu v souvislosti s hradišti v české literatuře srov. 298, s. 20—36; 352] a potom stále ještě nedostačující archeologický výzkum slovanských hradišť.

Není sporu o tom, že ve středních Čechách se v raném středověku odehrály závažné historické procesy, jež významně ovlivnily další dějiny celé české země. Tím samozřejmě stoupá i význam tamějších hradišť jako historických pramenů. Na území od Slánska, Kladenska a Berounska až po dolní Posázaví, Brandýsko a jižní část Mělnicka, jež bylo nejstarší přemyslovskou doménou, je známo 20 bezpečně raně středověkých hradišť vedle několika dalších objektů, jejichž existence v tomto období není zatím jednoznačně prokázána (*obr. 1*). Dosavadní stav archeologického výzkumu středověkých slovanských hradišť není stále ještě dostačující, neboť pouze na pěti lokalitách byly provedeny nebo probíhají rozsáhlejší výzkumy. Tento nedostatek alespoň zčásti vyvažuje značné množství dějepisných zpráv, které máme k dispozici celkem o 11 těchto objektech. Jejich svědectví je o to cennější, neboť se často vztahuje k lokalitám, o kterých archeologie zatím nic neví či dokonce tápe při řešení otázky jejich lokalizace. Navíc historické zprávy napomáhají také osvětlit ty stránky života staroslovanských hradišť, jež archeologie ze svých pramenů rozpoznat nemůže.

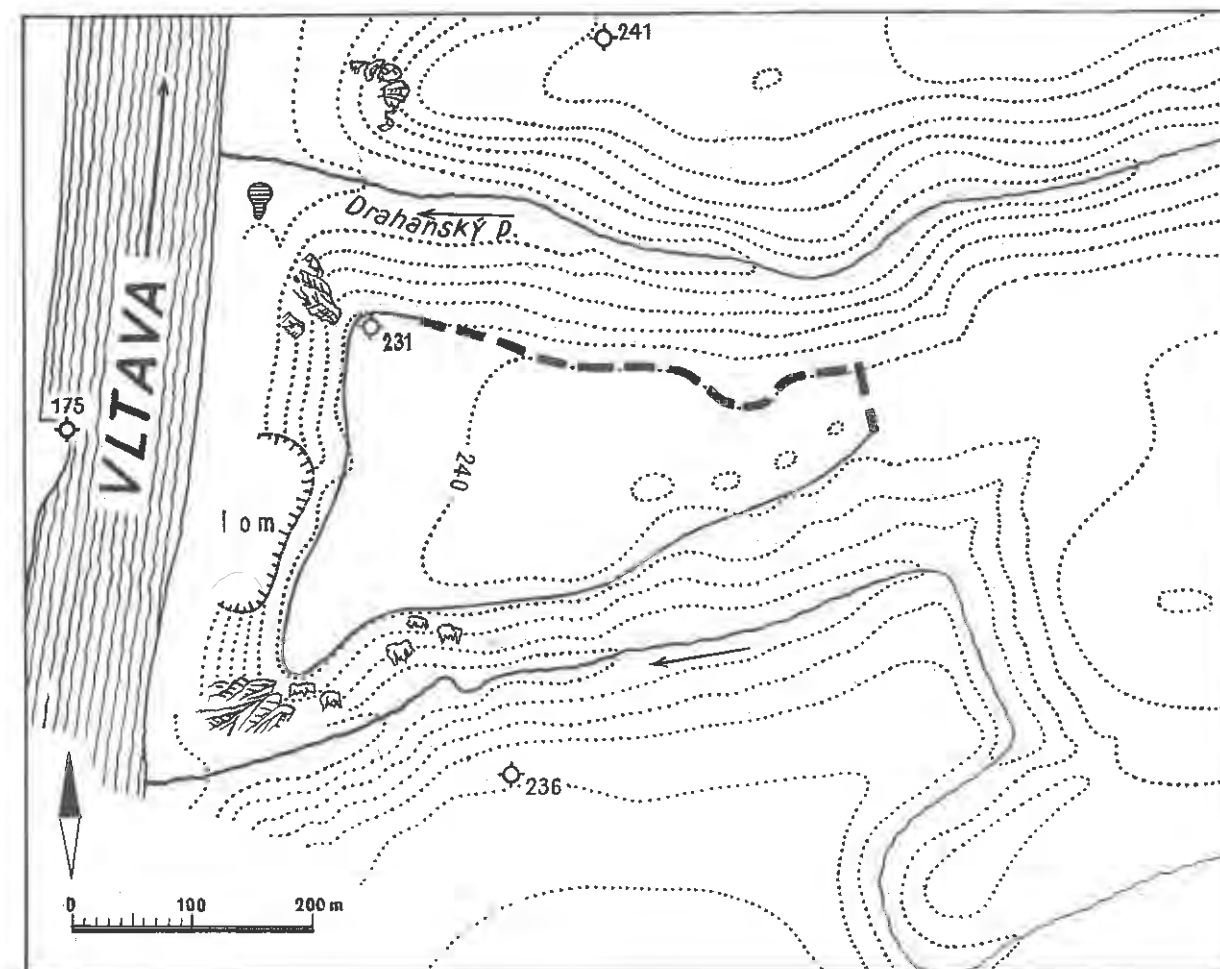
S ohledem na zaměření práce i na historické problémy, o jejichž řešení se pokouší, jsou v této kapitole shrnuty dějepisné údaje vztahující se k jednotlivým slovanským hradištím ve středních Čechách a současně ve stručnosti registrovány i všechny důležité poznatky získané archeologickým výzkumem. Detailní popis památek nalezených při výzkumech tato publikace neobsahuje; nebylo to možné s ohledem na její limitovaný rozsah a konečně ani nutné z hlediska sledovaných problémů. Popisované lokality byly seřazeny alfabetycky podle jmen běžně užívaných v odborné literatuře.

Obr. 1. Slovanská hradiska ve středních Čechách: 1 Bohnice, „Zámka“, 2 Budeč, 3 Butovice, 4 Dolní Břežany, 5 Hostim, „Kozel“, 6 Choteč, „Škrábek“, 7 Jiloviště, „Humenská“, 8 Klecany, 9 Kozly, 10 Královice, 11 Křivoklát, 12 Levý Hradec, 13 Libušín, 14 Lochovice, 15 Lštění, 16 Mělník, 17 Otmíče, 18 Praha, 19 Pšov, 20 Stará Boleslav, 21 Šárka, 22 Tetín, 23 Vinoř, 24 Vyšehrad. — Plné čtverečky označují bezpečná slovanská hradiska, prázdné značky objekty dosud přesně nedatované a sporné. Otazník je umístěn u těch hradisk, jejichž existence v raném středověku je doložena historickými zprávami, avšak přesná poloha těchto objektů není známa. Na mapce vyznačeny vrstevnice 300 m n.m. a 400 m n.m.

BOHNICE, poloha „Zámka“ (městský obvod Praha 8)

Hradisko leží v severozápadní části katastru Bohnic na ostrožně nazývané „Zámka“, jež ční nad pravým břehem Vltavy. Jeho objevitelem byl V. Krolmus, který na něm někdy v letech 1849 až 1854 prováděl menší výzkumy [246, s. 131–132; 249, s. 116–117, obr. 19]. Poněvadž Krolmus své poznatky o hradisku nikdy nepublikoval, je neprávem objev této lokality zpravidla přičítán až Fr. Peterovi Rohoznickému, autoru první zprávy publikované o bohnickém hradisku v odborném tisku [199]. Přibližně deset let po zveřejnění zprávy Peterovy zkoumal na Zámkách W. Osborne

Obr. 2. Bohnice, „Zámka“ (obvod Praha 8). Schematický půdorys hradiska. — Silnou čarou je na tomto a na dalších obrázcích vyznačen průběh opevnění, které je v terénu dobře znatelné. Silná přerušovaná čára označuje předpokládaný průběh opevnění nyní zničeného a v terénu jenom špatně nebo vůbec nezřetelného. Slabší plná čára ohraničuje hradisko v místech, kde zatím chybějí doklady po fortifikacích.

[193; 194; 195]. Další menší výzkumy tam provedli v našem století postupně J. Hellich, A. Jeništa a V. Hájek [83]. Jasnější obraz o lokalitě však přinesly až výzkumy prováděné v letech 1961 a 1965–1966 Muzeem hl. města Prahy. Jimi bylo opětovně prokázáno několikrát osídlení pravěké (zvláště v eneolitu, kdy na Zámkách existovala opevněná osada řivnáčská, dále v době kultury únětické, knovízské, štítarské a v mladší době halštatské) a podařilo se též získat další památky z období hradiskního i cenné údaje o tamějších fortifikacích [162; 164, s. 200; 165, s. 24–79].

Bohnické hradisko bylo vybudováno na ostrožně nepravidelně trojúhelníkového půdorysu, jež se zvedá nad pravým vltavským břehem (obr. 2). S okolní krajinou je ostrožna spojena na svém východním okraji pouze úzkou, v současnosti asi 30 m širokou šíjí, jejíž původní vzhled silně narušilo dlouhodobé zemědělské obdělávání. Severní, přibližně 420 m dlouhou stranu ostrožny tvoří okraj hlubokého Drahaňského údolí, protékaného stejnojmenným potokem ústícím pod hradiskem do Vltavy. Na západní straně ji ohraničovala přibližně v délce 320 m asi 60 m vysoká skalnatá stráž spadající strmě k Vltavě; její někdejší vzhled zvláště v posledních letech velmi výrazně pozměnil kamenolom (tab. 1: nahore). Jižní, asi 535 m dlouhý obvod ostrožny ohraničuje další hluboká, poměrně úzká a směrem k východu stoupající rokle, již protéká potůček vlévající se do Vltavy. V místech úzké šíje a na skaliscích lemujících její jihovýchodní obvod dosahuje ostrožna nejvyšší nadmořské výšky 245 m n.m. Odtud směrem k západu klesá přibližně na čtyřsetmetrové délce hradisko asi o 17 m (tab. 1: dole). Rozloha ohrazené plochy činí přibližně 6,5 ha a její obvod měří 1 275 m. Dnes je hra-

diště z velké části zemědělsky obděláváno; severní a jižní svahy bohnické ostrožny jsou zalesněny, kdežto strmá západní stráž je téměř bez vegetace.

Hradiště bylo vybudováno pouze na vlastní ostrožně; dosavadní archeologický výzkum nepotvrdil existenci předhradí na ploše ležící východně od úzké šíje [162, s. 192].

Dosud viditelné zbytky po opevnění hradiště tvoří jednak podélný val, který v podobě ne příliš výrazné terénní vlny sleduje přibližně severní obvod ostrožny a je nejlépe zřetelný ve své střední části, jednak krátký a dosud více než 2 metry vysoký val přetínající úzkou šíjí. Nejasná je funkce již vzpomínutých několika skalisek lemujících jihovýchodní obvod hradiště, jejichž využití pro účely fortifikační je velmi pravděpodobné. Před nimi probíhá úzká cesta, jejíž stáří je těžko určitelné. Právě tato část hradiště, kde je nutné předpokládat i vchod, byla v minulém století velmi poničena rozkopáváním a vyvážením získaného materiálu na pole. Podle Krolmusových pozorování měly být valy budovány z několika vrstev různě zbarveného hlinitého materiálu prokládaných kolmo se křižujícími dubovými kládami [246, s. 132]. O vrstevnatém nasypání východního valu se zmiňuje i J. L. Pič [204, s. 369]. Výzkum provedený Muzeem hl. města Prahy umožnil rekonstruovat severní podélný val jako hradbu tvořenou dvěma dřevěnými stěnami, mezi které byla nasypána hlína a v horní části kameny [162, s. 187–188, 192, obr. 62, 63]. V destrukci valu byly nalezeny početné zlomky knovízské keramiky a v nejspodnějších vrstvách i ojedinělé úlomky eneolitické. Na rozdíl od pozorování učiněných badateli v 19. století nepodařilo se však při posledním výzkumu rozpoznat v krátkém příčném valu žádné vnitřní konstrukce, ale pouze dvě barvou i strukturou materiálu odlišné vrstvy [162, s. 188–189, obr. 61]. Poněvadž ve vnitřním tělese rozbořené hradby byl nalezen zlomek malé nádoby keramiky pražského typu [162, s. 189, obr. 64; 367, s. 153] není pochybností o hradištním stáří fortifikace, byť se v literatuře objevily i názory jiné [333, s. 66].

I když bylo menšími výkopy a potom především v nedávné době prováděnými sběry keramických zlomků v geologických sondách rozložených na různých místech hradiště prokázáno slovanské osídlení celé této plochy, přesto se o jeho charakteru nelze zatím blíže vyjádřit. V úplnosti bylo zatím prozkoumáno jenom několik jam s hradištními nálezy [83, s. 71; 135, obr. 9:5] a potom čtyři polozemnice s keramikou pražského typu, jež však s hradištěm časově nesouvisí [367, s. 153, 155]. Když v minulém století docházelo k rozkopávání terénu kdesi na jihovýchodním obvodu hradiště, bylo tehdy nalézáno velké množství keramických zlomků a obrovské množství kostí, jež tam byly dokonce chudinou záměrně dobývány a prodávány. Tyto nálezy nepochybně svědčí o velmi intenzivním osídlení, jehož stáří však neznáme.

Z bohnického hradiště pochází poměrně početná kolekce hradištní keramiky uložená v několika muzejních sbírkách. I když tyto nálezy nebyly dosud celkově publikovány a ani analyzovány, přesto jsou jediným východiskem pro stanovení stáří tamějšího osídlení. Jak již bylo vícekrát konstatováno, v naprosté převaze je v nálezech zastoupena keramika starohradištní a ze starší fáze středohradištního období [309, s. 64]. Někam do tohoto období je zapotřebí klást i existenci hradiště. Někteří badatelé předpokládají jeho poměrně krátké trvání [18, s. 160] a zánik objektu kladou do 9. století [167, s. 699]. Ten by hypoteticky bylo snad možno spojit se strukturálními změnami osídlení pražské kotliny, ke kterým došlo někdy v době Bořivojově [258, s. 163].

Stanovit jednoznačně historickou funkci bohnického hradiště není při dosavadní malé znalosti tohoto objektu dobře možné. Hradiště zcela nepochybně představovalo mocenské centrum pro obyvatelstvo žijící v jeho okolí. Toto staroslovanské osídlení bylo značně intenzivní. Začalo již v době časně slovanské před vybudováním bohnického hradiště [74; 367, s. 119, 122–123, 128, 152–153, 161] a pokračovalo i ve vlastní době hradištní, jak o tom svědčí celá řada sídlištních i hrobových nálezů [135, s. 201–202; 254, s. 50–51, 88–89, 99, 132]. Nakolik umístění bohnického hradiště těsně nad Vltavou ovlivnila i snaha ochránit brod či vodní cestu, zůstává zatím nejasné [309, s. 64].

BUDEČ (osada Kováry, o. Kladlo)

Mocenským centrem slovanského osídlení v severozápadní části středních Čech bylo hradiště budečské. To se řadí k těm lokalitám na přemyslovském středočeském území, jejichž dějiny na počátku 10. století alespoň zčásti osvětlují václavské legendy.

Poprvé je Budeč zmíněna při příležitosti založení tamějšího kostela sv. Petra knížetem Spytihněvem I. I když událost je pouze rámcově datována dobou vlády tohoto knížete, lze ji nejpravděpodobněji položit záhy po řezenském jednání v roce 895.¹ V hagiografické literatuře je Budeč nejčastěji vzpomínána v souvislosti s tamější výukou mladého Václava, k níž došlo ještě za života jeho otce knížete Vratislava I.² Potřetí a naposledy je Budeč ve václavských legendách uvedena při údajném dočasném vypuzení kněžny Drahomíry z Prahy jejím synem Václavem. Výslovně Budeč jako místo Drahomířiny internace vzpomíná pouze stl. Proložní václavská legenda.³ Současné historické bádání je k věrohodnosti tohoto údaje značně skeptické [228, s. 297] a povětšinou se přiklání k názoru N. J. Serebrjanského, že se Budeč dostala do textu legendy pouze chybou opisovače [236, s. 59]. Po době Václavově písemné prameny o Budči téměř třiapůl století mlčí. Zvláště nápadné je Kosmovo mlčení o tomto objektu. Absence historických zpráv nejspíše souvisí s jeho postupným úpadkem. Budeč zřejmě v 11. a 12. století nenáležela k významným přemyslovským hradům, neboť tamější správci nejsou nikdy připomínáni v listinách a Budeč se také neobjevuje ve výčtu významných přemyslovských hradů ve známé listině Soběslava I.⁴ První historickou zprávou o Budči čteme po době Václavově až ve 13. století. 15. června 1262 zřekla se česká královna Kunhuta svého patronátního práva k budečskému kostelu a to ve prospěch vyšehradské kapituly. Dvě listiny vydané při této příležitosti jsou důležité tím, že Budeč již neoznačují jako hrad.⁵ Přibližně ve stejné době pořízený opis latinské václavské legendy Oriente iam sole I, který je uložen v olomouckém kapitulním archivu, označuje v dodatečném vpisku – zřejmě zcela správně podle tehdejší situace – místo Václavovy výuky již jen jako *villa Budezt*.⁶

Budečské hradiště nese od raného středověku jméno Budeč. To se běžně objevuje v latinských václavských legendách a stejně byl tento objekt nazýván i autory literatury staroslověnské.⁷ O vysvětlení jména se pokusil již Václav Hájek, který ho odvozoval od stavení (bud) stojících na hradě.⁸ Moderní filologické bádání shodně odvozuje toto pojmenování z osobního jména Budek a vykládá, že znamenalo „Budkův hrad“ [67, s. 831–832; 149, s. 67; 215, s. 199; 278, s. 726–727]. Žádná osoba tohoto jména není však v nejstarších českých dějinách písemnými prameny doložena.

Budeč především díky historickému spojení s prvními Přemyslenci a s pobytem mladého Václava neupadla ani po zániku svého někdejšího významu zcela v zapomnění. I nadále o ní psali středověcí a renesanční kronikáři i barokní dějepisci. Novodobý zájem o toto místo započal již v období romantismu. Počátky archeologického výzkumu Budče jsou spjaty s V. Krolmusem [241, s. 14–17; 368, s. 214–215]. Ve větším měřítku tam zkoumal až J. L. Pič [204, s. 222–227, 306–307, 364], v létech 1929 a 1931 [82, s. 763–766; 266] a potom na počátku čtyřicátých let pražský Archeologický ústav, který tam v roce 1972 započal výzkum systematický [shrnutí výsledků: 297; 340]. Vedle archeologů zajímali se o dějiny Budče v souvislosti se studiem tamějších kostelů i dějepisci umění a po-

1 O budečském kostele se poprvé zmiňuje (a to v obou svých recenzích) legenda *Crescente fide* c. 1 (ed. *FRB I*, s. 183; ed. *Ludvíkovský*, s. 58). Gumpold c. 2 (ed. *FRB I*, s. 148) uvádí patrocinium tohoto kostela opisem, že byl zasvěcen *sancti apostolorum principis*. Autor 2. stsl. václavské legendy k. 2 (ed. *Vajs*, s. 89) píše již zcela konkrétně o jeho svatopetrském zasvěcení. Zatímco v těchto písemnostech není poloha Spytihněvova kostela přesně uvedena, teprve Kristián c. 3 (ed. *Pekař*, s. 96) ho lokalizuje na Budeč. Kristiánův údaj potom opakoval i Václav Hájek z Libočan, který založení kostela položil k r. 905 (ed. *Flajšhans*, díl II, s. 2).

2 O této události se zmiňují všechny václavské legendy. Jejich vyprávění se však v jednotlivostech odlišuje a navíc u mladších legend je zřejmé obohacování tématu dalšími údaji: *Crescente fide* (ed. *FRB I*, s. 183; ed. *Ludvíkovský*, s. 59), Gumpold c. 4 (ed. *FRB I*, s. 149), Kristián c. 3 (ed. *Pekař*, s. 96), 1. stsl. václavská legenda (ed. *Vajs*, 14–15, 21, 37), 2. stsl. václavská legenda (ed. *Vajs*, s. 90), Laurentius, Passio c. 2 (ed. *FRB I*, s. 170), *Oportet nos fratres* c. 2 (ed. *Pekař*, s. 391), *Ut annuncietur I a II* (ed. *Podlaha*, s. 4), *Oriente iam sole I* (ed. *Pekař*, s. 409). [O problematice Václavovy budečské výuky srov. 260].

3 Proložní legenda o sv. Václavu (ed. *Vajs*, s. 66). O této události se zmiňují také obě stsl. václavské legendy, avšak neuvádějí místo Drahomířiny pobytu, srov. 1. stsl. václavská legenda (ed. *Vajs*, s. 16, 23, 38) a 2. stsl. václavská legenda k. 13 (ed. *Vajs*, s. 104). Nejstarší latinsky psaná legenda *Crescente fide* o této události nic neví. Proto se o ní nezmínil ani Gumpold, který z *Crescente* čerpal. Naproti tomu podle Kristiána c. 5 (ed. *Pekař*, s. 104) byla Drahomíra vyhnána dokonce za hranice země. Údaj opakuje i legenda *Oriente iam sole I* (ed. *Pekař*, s. 411).

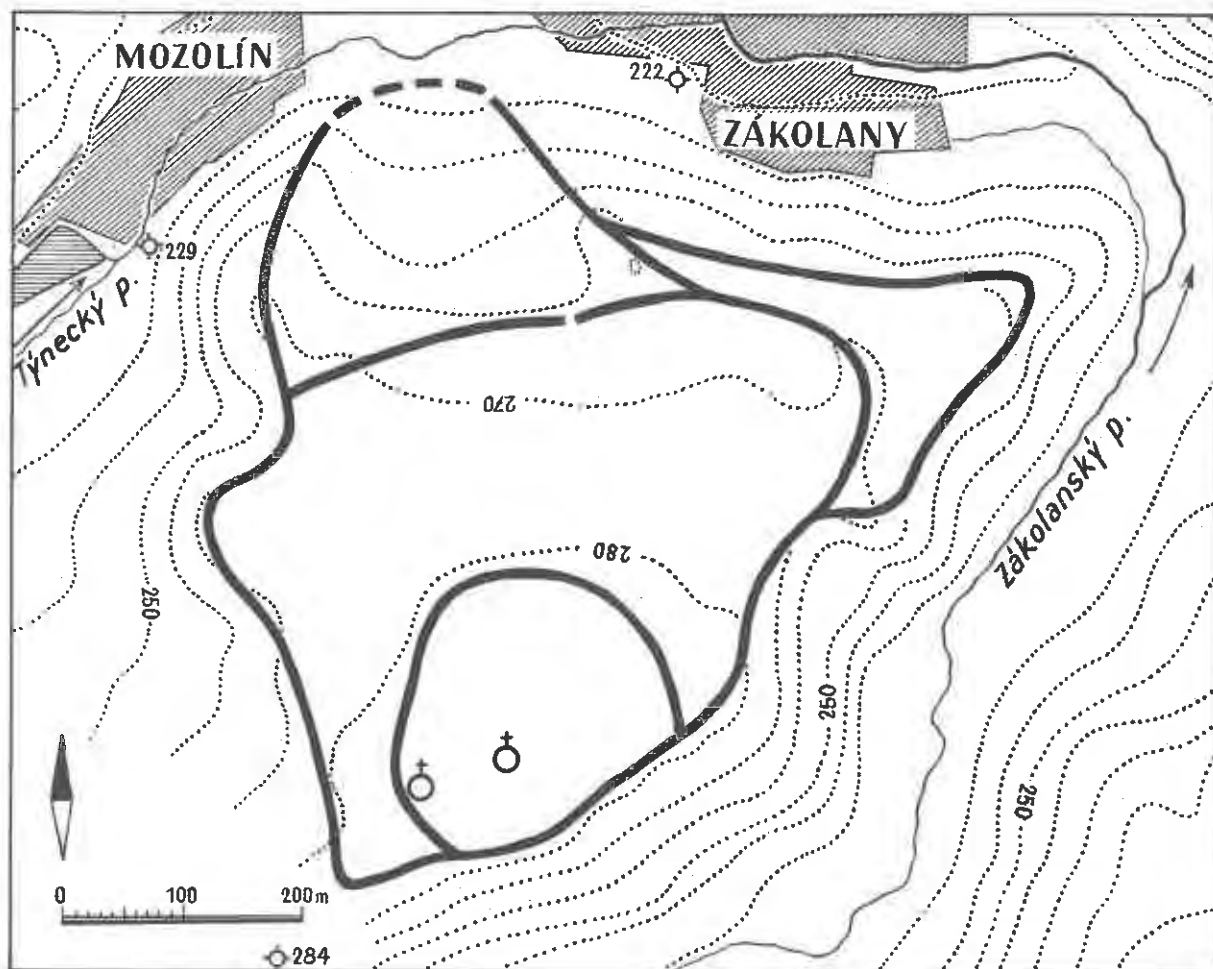
4 *CDB I*, č. 111, s. 113.

5 *CDB V*, I, č. 343 a 344, s. 511–513.

6 *Oriente iam sole I* c. 1 (ed. *Pekař*, s. 409).

7 *Crescente fide* (ed. *FRB I*, s. 183; ed. *Ludvíkovský*, s. 58), Gumpold c. 4 (ed. *FRB I*, s. 149), Kristián c. 3 (ed. *Pekař*, s. 96), *Oportet nos fratres* c. 2 (ed. *Pekař*, s. 391), 1. stsl. václavská legenda (ed. *Vajs*, s. 14, 21, redakce charvatskohlaholská jméno neuvádí), 2. stsl. legenda václavská (ed. *Vajs*, s. 66) a Proložní legenda o sv. Václavu (ed. *Vajs*, s. 90).

8 Václav Hájek z Libočan (ed. *Flajšhans*, díl I, s. 77).

Obr. 3. Budeč (osada Kováry, o. Kladno).

tom také historikové [starší shrnutí názorů: 47]. Některé neuvážené dějepisné hypotézy, které byly o Budči zveřejněny, staly se oprávněně terčem kritiky [253, s. 34–39; 301; 321; 322] a je možné je pomínout.

Budečské hradiště bylo vybudováno na mohutném terénním bloku charakteru široké ostrožny, kterou v bělohorsko-slánské plošině vymodelovala údolí Zákolanského a Týneckého potoka, jež se severně od hradiště spojují (obr. 3). Zatímco Zákolanské údolí, obloukovitě obklopující na jihu, východě a severovýchodě plošinu s hradištěm, má značně strmé stráně a spadá do hloubky více než 50 metrů, je naproti tomu údolí Týneckého potoka, které ohraničuje ostrožnu na severu, širší a jeho jižní bok povlnnější. Takto vymodelovaná ostrožna nepravidelně trojúhelníkového půdorysu je s okolní planinou spojena pouze na jihozápadě širší, k severu zvolna klesající šíjí. Mohutná budečská ostrožna je v jižní nejvyšší části (kde dosahuje nadmořské výšky cca 289 m n.m.) rovinatá, směrem k severu pozvolna klesá do Zákolanského údolí. Celková plocha ostrožny, jejíž největší rozměr ve směru severojižním dosahuje cca 600 m a ve směru západovýchodním asi 650 m, je více než 23 hektary (tab. II: nahore). Budovatelé hradiště využili téměř celé její rozlohy a postavili opevnění na samotném jejím obvodu nad stráněmi. Opevnění, v době Krolmusově ještě po celé délce velmi dobře patrné, bylo na severu hradiště poničeno rozkopáváním, takže jeho průběh není tam zcela jasný. Vnitřní areál hradiště nepravidelně kruhového půdorysu leží při jižním okraji ostrožny nad Zákolanským údolím. Stojí na něm při jeho jihozápadním obvodu rotunda sv. Petra (a Pavla), jediná zachovaná památka z někdejší zástavby (tab. II: dole). Plocha vnitřního areálu činí asi 3,3 ha a délka jeho opevnění přibližně 720 m. K této akropoli přiléhá ze tří stran rozlehlé, k severu protažené a v témže směru klesající předhradí. To má nepravidelně trojúhelníkový půdorys uzavřený téměř girlandovitě probíhajícím vnějším va-

lem, v severní části předhradí porušeným. Rozloha předhradí měří nejméně 19,5 ha. Na severní a východní části bylo vnitřními fortifikacemi rozděleno do menších areálů.

Průzkum valu obklopujícího vnitřní hrad ukázal, že na Budči byly stavěny hrady obvyklého typu s čelní kamennou plentou opírající se o dřevohlinitou konstrukci. Opevnění na akropoli mělo celkem 3 stavební fáze. Ty se od sebe odlišovaly svou mohutností a použitým druhem kamene. Nejmohtnější byla nejmladší hrabba o šíři 13 m. Před vnitřní hradbou probíhal příkop; menší příkop byl vyhlouben i na straně vnitřní. Nejmladší hrabba, která během své existence prodělala dvě přestavby, byla na jednom místě z obranných důvodů zesílena kamenným bastionem, jaký známe i z jiných přemyslovských hradišť [srov.: 289, s. 238; 291, s. 123; 297, s. 31–32, obr. 9; 337, s. 190; 338, s. 274–275, tab. XXIII:2–4; 339, s. 131, obr. 2:1–2] Naproti tomu opevnění předhradí mělo pouze dvě stavební fáze. Hrabba tam byla stejné konstrukce, jako hrabba obepínající akropoli. Před opevněním probíhal na vnější straně příkop. Pro chronologii opevnění předhradí je důležité zjištění, že bylo postaveno na troskách sídlitního objektu nejspíše starohradištního stáří [281; 282; 283]. Zatím jenom velmi nejasnou představu o zřejmě nejstarším opevnění předhradí dávají nejnovější a dosud neukončené výzkumy v západní části tohoto areálu v poloze „Na kašně“. Tam byl ve složité terénní situaci zjištěn příkop a pravděpodobně zbytky opevnění [11].

Při absenci historických zpráv nás o profánní zástavbě budečského hradiště poučují jediné archeologické výzkumy. Zatím pouze fragmentální jsou poznatky o osídlení předhradí, i když to bylo místy značně intenzivní. Mnohem jasnější obraz přinesl dosavadní výzkum akropole, kde byly zjištěny doklady osídlení od 9. do 13. století. Pro starší fázi jsou typické zahloubené příbytky, kdežto v mladším období od 10. století tam byly budovány především povrchové kúlové stavby a potom i sruby, z nichž některé stály na kamenných podezdívkách [336, s. 375–379, tab. I, obr. 2; 337, s. 190; 338, s. 273–274, tab. 23:1; 339, s. 127, obr. 2:3]. Odlišný charakter měla zástavba při jihozápadním a jižním obvodu akropole, kde byly zjištěny dva dvorce opevněné palisádou. K západnímu – nepochybně knížecímu – náležela i rotunda sv. Petra. Jeho vybudování je možno položit nejspíše na přelom 9. a 10. století. Ve druhé polovině 11. století již asi nebyl užíván, neboť žlab po palisádě byl překryt hrobem obsahujícím denár Vratislava II. Na východní straně přiléhal k tomuto dvorci další, který byl rovněž opevněn palisádou. Jeho zástavbu tvořila při jižním okraji řada srubů postavených na kamenných podezdívkách. Tuto řadu ukončovaly na obou stranách poschodové stavby, jejichž přízemí bylo vybudováno z kamene a poschodí ze dřeva. Na sklonku 12. století byl dvorec již v troskách a na jeho místě se pohřbívalo [297, s. 35, obr. 11; 337, s. 190; 338, s. 274, tab. 27:2; 339, s. 127, 131, obr. 1:2, 2:4, 3:2].

K zástavbě budečského hradiště náležely i dvě svatyně: rotunda sv. Petra (jejíž původní patrocinium bylo později rozšířeno ještě o sv. Pavla) a jednolodní kostelík mariánský. Zatímco doba stavby svatopetrského kostela je rámcově datována zprávami Václavových legendistů, první zmínku o kostele P. Marie čteme až u Václav Hájka z Libočan.⁹ Výsledkem stavebního a archeologického průzkumu svatopetrské rotundy je zjištění, že stojící loď, budovaná z lomového kamene spojovaného maltou, je původní stavbou Sptyihněvovou. Rotunda potom prodělala od 11. do 17. století několik stavebních úprav. K datování jejích počátků je důležitý nález malého hřbitůvku, který k ní přiléhal. Pod podlahou rotundy se rovněž ojediněle pohřbívalo již od 10. století, ale mnoho tam zjištěných hrobů pochází až z novověku. Tehdy se také znovu začalo intenzivně pohřbívát i v jejím okolí [145; 173, s. 322; 289, s. 238–240; 290; 291, s. 123–124; 293; 294, s. 116–119; 297, s. 10–11, 25–27].

Druhým budečským kostelem byl chrámec mariánský, stojící necelých 70 m přibližně severovýchodně od rotundy. Zatímco o jeho počátcích nás písemné prameny neinformují, naopak řada zpráv z přelomu 18. a 19. století dokumentuje jeho zánik [82, s. 760]. Pozůstatky svatyně byly několikrát archeologicky zkoumány [204, s. 306, 364; 82, s. 764–769; 295, s. 119–120; 297, s. 20–30]. Kostel, jehož zdi byly postaveny z kvádrů, měl obdélnou loď, k níž na východní straně přiléhala podkovovitá apsida. Nejspíše ve druhé polovině 13. století byla k západní straně přistavěna věž či zvonice čtvercového půdorysu. V okolí kostela se nalézal hřbitov, na kterém se ojediněle pohřbívalo již v 10. století; většina pohřbů je však mladší [254, s. 55, 58–60; 266; 291, s. 124; 297, s. 29–30].

⁹ Václav Hájek z Libočan (ed. Flajšhans, díl II, s. 2).

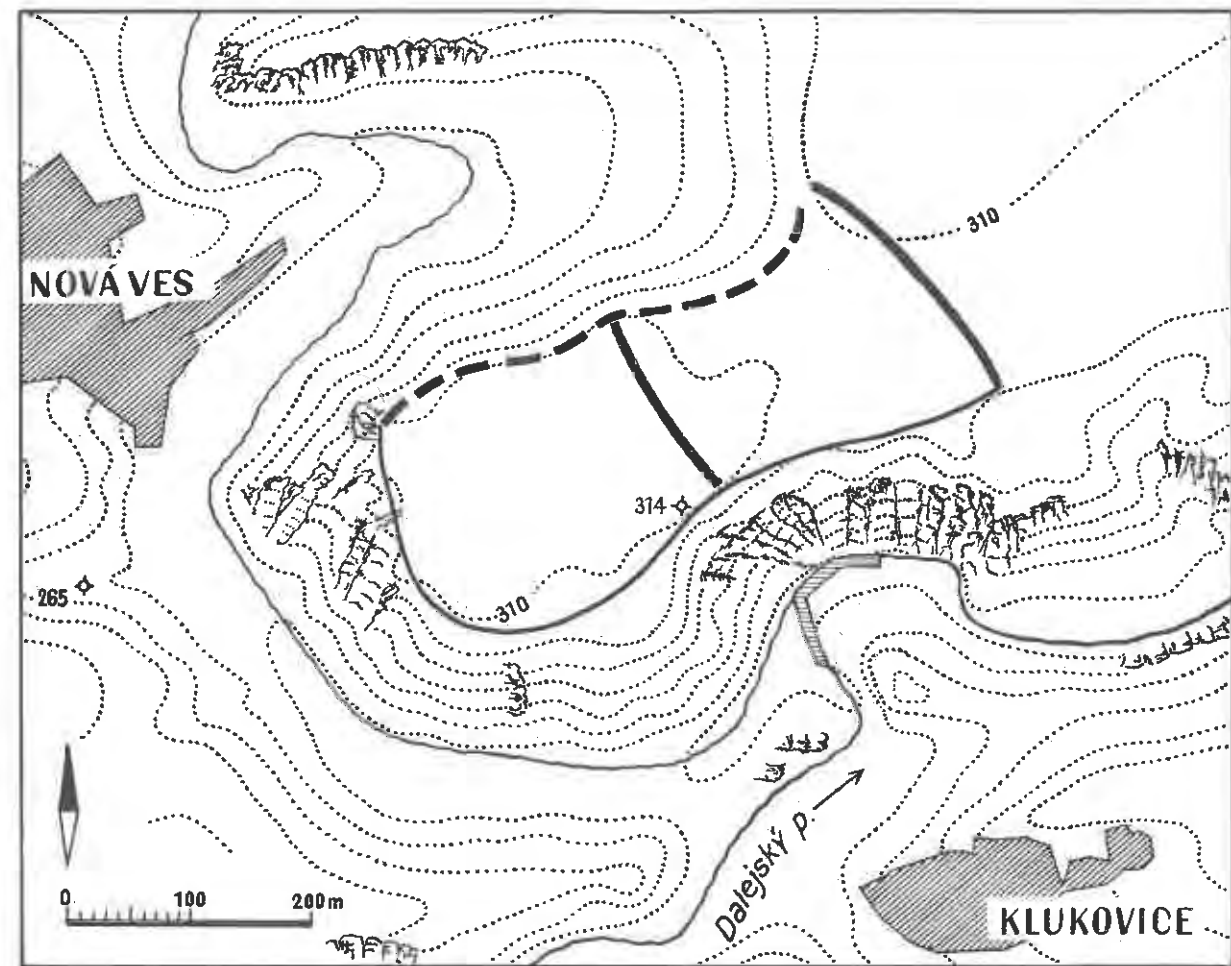
Vedle vzpomenutých hřbitovů u rotundy sv. Petra a potom u mariánského kostela pohřbívalo se na budečské akropoli ještě na ploše severozápadně od rotundy a potom u jejího jižního obvodu. Na velmi rozlehlém budečském předhradí nebyly zatím nikde hroby zjištěny, avšak některé nálezy možnost hřbitova ani tam nevylučují [254, s. 54–55].

Dosavadní výsledky archeologického výzkumu Budče umožnily v základních rysech rekonstruovat celkový historický vývoj této lokality [např. 297; 340]. Nejstarší částí hradiště je akropole, jejíž opevnění bylo postaveno někdy na přelomu 8. a 9. století. Nálezy z jejího areálu bezpečně dokládají přítomnost slovanské nobility. Na rozlehlém prostoru severně a severovýchodně od nejstaršího hradiště se původně nalézaly neopevněné vesnické osady. V dosavadní literatuře převládá názor, že ke stavbě vnějšího opevnění, kterým bylo k vnitřnímu hradu připojeno rozlehlé předhradí, došlo na přelomu 9. a 10. století [293, s. 445; 297, s. 32; 337, s. 191]. Poněvadž všechna v Čechách dosud zkoumaná hradiště o velké plošné rozloze nad 20 ha vznikla nejpozději již v 9. století, bude zřejmě nutné předpokládat, že i budečské předhradí bylo postaveno již dříve. Výsledky posledních výzkumů ostatně tuto možnost naznačují. Doba Spytihněvova zanechala po sobě na hradišti svatopetrskou rotundu. Nejspíše tehdy došlo i k ohrazení vnitřního dvorce u rotundy a k přestavbě vnitřního opevnění. To bylo v desátém století přestavováno a současně i rozšířeno. Asi ve druhé polovině 10. století došlo k vybudování dalšího dvorce, který přiléhá ke staršímu dvorci stojícímu u rotundy. Snad v téže době či o něco později byl postaven i mariánský kostel. Jedenácté století znamenalo již mocenský úpadek Budče, i když právě tehdy prošel vnější dvorec ještě rozsáhlou přestavbou. Naopak vnitřní dvorec u rotundy byl tehdy nejspíše již opuštěn, neboť jeho opevnění bylo v troskách. Dvanácté století přineslo zkázu i vnějšího dvorce a také destrukci opevnění hradiště, takže k ochraně rotundy bylo zapotřebí vyhloubit příkop kruhového půdorysu.

Písemné prameny nikdy přímo nehovoří o funkci a významu budečského hradiště. Na jeho důležitost na přelomu 9. a 10. století ukazuje skutečnost, že bylo po Levém Hradci a Praze třetím místem v Čechách, kde je historicky doložena stavba kostela. O významu a úloze Budče v rámci ostatních soudobých přemyslovských hradů v době václavské lze usuzovat z terminologických rozdílů, které jsou užity v legendách při jejich charakteristice. Z nich je zřejmé, že Budeč měla tehdy ve srovnání s Prahou postavení druhořadé.¹⁰ Z pramenů také víme, že na ní žili nevládnoucí členové přemyslovského rodu. V dalším období potkal Budeč týž osud, jaký zjišťujeme i u jiných středočeských hradišť. Její význam jako mocenského centra pozvolna upadal a dále se udržoval již jenom v oblasti ekonomické. Tento závěr, vyslovený již před časem [253, s. 46], je nyní potvrzován archeologickým výzkumem [336, s. 383].

Budečské hradiště bylo vybudováno v kraji s hustým slovanským osídlením, jehož počátky jsou již v období s nálezy časně slovanské keramiky [296; 367, s. 120, 121, 122, 116, 130, 161]. V rámci tehdejší ekumeny byla poloha pozdější Budče vysloveně okrajová [367, mapa 1]; i zakládání nových osad v období středohradištním a mladohradištním tuto situaci jenom pozvolna měnilo. Území ležící na východ od hradiště směrem k Libčicím nad Vltavou zůstalo zčásti nezasídlené, většina tamějších osad (soudě zatím především podle hrobových nálezů) vznikla až za existence hradiště či v době jeho úpadku. Část badatelů však právě tudy vede důležitou stezku spojující Prahu se severními a severozápadními Čechami a potom dále s územím srbským [347, s. 378–379, 382; 348, s. 356].

¹⁰ V legendě *Crescente fide*, která zná z českých hradů jménem pouze Prahu a Budeč, je Praha označena jako *civitas* (a to v bavorské i české recenzi, ed. *FRB I*, s. 187, ed. *Ludvíkovský*, s. 61), kdežto Budeč je zmíněna s vysvětlujícím opisem *in civitate nuncupatam Budceam* (v recenzi bavorské, ed. *FRB I*, s. 183, česká recenze má ve stejné formulaci termín *urbs*, ed. *Ludvíkovský*, s. 58). Také Kristián odlišuje významově Prahu od Budče. Prahu označuje jako *civitas, civitas metropolis, civitas metropolitina* apod., zatímco u Budče používá — podobně jako u Levého Hradce a u Tetína — opisné vysvětlující formy (známé již z *Crescente*) *in civitate, que Budec nuncupatur* (s různými rukopisnými variantami, v děčinském rukopise je uvedeno dokonce *castellum*, ed. *Pekař*, s. 96). Stsl. památky při své mnohem jednodušší terminologii opevněných objektů takového výrazové rozdíly již nemají. Podle Proložní václavské legendy (ed. *Vajs*, s. 67) byla Praha slavným městem, zatímco Budeč, v téže písemnosti rovněž vzpomínaná, podobnou charakteristiku již nemá a navíc je pouze místem, kde žila vypuzená Drahomíra.

Obr. 4. Butovice (obvod Praha 5).

BUTOVICE (městský obvod Praha 5)

Hradiště leží asi 1,5 km na jih od středu obce Butovice, dnes administrativně přiřazené k obvodu Prahy 5. Jeho objevitelem i autorem prvního vědeckého pojednání byl B. Jelínek [101]. Toho přivedlo k objevu hradiště vyprávění Václava Hájka z Libočan o údajné vzpouře pohanů proti křesťanům v roce 995. Tehdy si měli pohané vybudovat nedaleko Prahy na vrchu Srnobogu proti Kluku opevnění a odtud napadat křesťany.¹¹ I když zmíněná událost není historická, nelze vyloučit, že Hájek, který byl výborným pozorovatelem a vymýšlel si různé příběhy k místům, která dobře znal, skutečně měl na mysli butovické hradiště. Hájkův popis polohy pohanského opevnění na „Srnobogu“ se skutečně dobře hodí na toto hradiště, pokud ovšem ztotožníme jeho Kluk s Klukovicemi v Prokopském údolí. Na identitu těchto dvou míst pomýšlel právě B. Jelínek. Po jeho studii zájem o hradiště ochabl. Teprve po druhé světové válce začalo se znovu o této lokalitě uvažovat a to v souvislosti s novým hodnocením slovanských nálezů v pražské kotlině [66, s. 134; 309, s. 64–65]. Poněvadž z butovického hradiště byly dlouho k dispozici pouze povrchové nálezy keramiky, jejichž vypovídací schopnost o objektu je silně omezena, podniklo na něm v roce 1964 menší výzkum Muzeum hl. města Prahy. Díky jemu bylo alespoň zčásti poznáno opevnění hradiště a došlo také k upřesnění jeho datování [163].

¹¹ Václav Hájek z Libočan k r. 995 (ed. *Flajšhans*, díl II, s. 163).

Hradiště zaujímá plochu ostrožnu vymodelovanou ve vápencové tabuli Českého krasu obloukovitým, hluboce zaříznutým západním okrajem Prokopského údolí (obr. 4). Jím zprvu protéká Prokopský potok, který se pod jižními svahy ostrožny vlévá do potoka Dalejského. Ostrožna vybíhající jihozápadním směrem z masivu butovické plošiny se vypíná na severní straně 61 metr a na jižní 74 metry nad hladinou Prokopského potoka. Poměrně rovinnatý terén ostrožny, dosahující při jižním okraji nejvyšší nadmořské výšky 314 m n. m., nese pomístní jméno „Na hradištích“. Ostrožna je na severním, západním a jižním obvodu ohraničena strmými svahy přecházejícími místy ve skalní stěny kaňonovitého údolí. Pouze na severozápadě navazuje plynule na mírně stoupající terén již zmíněné plošiny. Hradiště, jehož delší osa probíhající ve směru severovýchod – jihozápad měří asi 500 m, má nepravidelně ledvinový půdorys a zaujímá celou ostrožnu. Rozloha opevněné plochy činí přibližně 9 ha. Ta je v současné době téměř celá zemědělsky obdělávána. Severní svah ostrožny pokrývá jehlíkatý les, ostatní boky hradiště porůstají křoviny nebo je tvoří holé skalní stěny.

Na severovýchodě bylo hradiště odděleno od okolního terénu valem, mírně vyklenutým na vnější stranu. Dnes je tato fortifikace zcela devastována (tab. III: nahoře). Podle B. Jelínka [101, s. 127] měl val ještě na sklonku minulého století podobu „mohutné vlny“ celkem 172 m dlouhé. Podle konfigurace terénu muselo být však původně toto opevnění asi o 20 m delší. Dosud velmi dobře patrný vnitřní val vystupuje ve směru z předhradí jako strmá, místy až 2,2 m vysoká terasovitá mez (tab. III: dole). Tato fortifikace, probíhající mírně vypoukle směrem do vnitřního areálu hradiště, je celkem 152 m dlouhá. Před oběma valy nejsou v terénu patrné příkopy. Konstrukci zmíněných hradeb neznáme, neboť nebyly dosud zkoumány. Předhradí butovického hradiště s nepravidelně lichoběžníkovým půdorysem zaujímá plochu asi 4,6 ha. Naproti tomu vnitřní areál ve tvaru nepravidelného pětiúhelníka má rozlohu cca 4,4 ha. Na bocích hradiště nejsou v současné době patrné stopy po opevnění. Zvláště velmi strmé jižní svahy činily přístup z tohoto směru značně obtížným a budování větších fortifikací v podstatě zbytečným. Naopak na severním obvodu hradiště, kde svah není již tak příkrý, byla výzkupodrobně poznat konstrukci tohoto opevnění. Bylo pouze zjištěno, že k jeho stavbě použili značného množství kamene. K destrukci tohoto opevnění došlo snad násilnou akcí; usuzuje se tak se zjištěných stop po požáru [163, s. 279–280, obr. 4]. Keramické zlomky nalezené v destrukci opevnění představují poměrně jednotný soubor, který se zdá nasvědčovat spíše kratšímu trvání fortifikace. Malý rozsah výzkumu činí ovšem tento závěr značně hypotetickým.

Zatím zcela neznámá zůstává zástavba hradiště. Jediným jejím archeologicky prozkoumaným pozůstatkem je mísovitá, asi 4 m dlouhá a 40 cm hluboká jáma odkrytá v jihozápadní části akropole [163, s. 280, obr. 5: dole]. Trvalé zemědělské obdělávání plochy hradiště, kde poměrně slabá vrstva ornice nasedá přímo na skalnaté vápencové podloží, zřejmě většinu pozůstatků zničilo. Určitým svědectvím o nestejně intenzitě osídlení obou ploch hradiště je skutečnost, že povrchové nálezy hradištní keramiky jsou mnohem početnější na akropoli, než na předhradí. Sídlištní vrstva obsahující hradištní keramiku, jež byla zjištěna pod boční hradbou, přesvědčivě dokládá, že na ostrožně sídlilo slovanské obyvatelstvo již před stavbou opevnění.

Velmi složitou otázkou je datování butovického hradiště. Při povrchových sběrech tam byly vedle zlomků pravěké keramiky nalezeny střepy z nádob datovatelných od období starohradištního až po renesanci [101, tab. VI; 135, s. 208]. Nepochybně chronologicky nejdůležitější je keramika získaná při průzkumu destrukce bočního opevnění. Tu charakterizují morfologické a výzdobné prvky shodně označované slovanských nádobách jako starobylé.

Z keramických zlomků získaných sběry na ploše hradiště je zřejmé, že osídlení tam trvalo i tehdy, když se opevnění již rozpadlo a hradiště přestalo plnit svou někdejší funkci. Při známých problémech s chronologií slovanské keramiky se ovšem těžko určuje doba, kdy k tomu došlo. Zpravidla se pomýšlí na 9. století [163, s. 285; 167, s. 699], přičemž počátek hradiště je kladen již do období starohradištního. Z nekeramických nálezů učiněných na hradišti je nepochybně nejzajímavější zlomek kamenné desky, který sloužil jako podložka ke hře připomínající dnešní „mlýnek“ [163, s. 278, obr. 3:1]. Tato památka, k níž známe celou řadu obdob na různých raně středověkých lokalitách [209; 362], k upřesnění chronologie osídlení na butovickém hradišti ovšem nepřispívá.

Podle situace známé od jiných hradišť je nutno i v okolí butovického objektu předpokládat urči-

tou aglomeraci soudobých venkovských osad a k nim příslušných hřbitovů. Rozsah a intenzitu tohoto osídlení zatím neznáme. Kostrové hroby v blízké Nové Vsi či ve vzdálenějších Jinonicích, Řeporyjích a Stodůlkách pocházejí povětšinou až z doby po zániku hradiště [254, s. 107–108, 133–134, 157–158]. Pomístní název „V hrobích“, který se vztahuje na plochu před vnějším butovickým opevněním, může snad být také památkou na nálezy jakýchsi hrobů kdysi v minulosti, o jejichž vybavení a časovém zařazení nic nevíme. Struktura osídlení, jak ji torzovitě v tamější krajině zachycujeme od 11. století, má již jiný charakter. Jejím centrem se stala butovická osada vzdálená od hradiště asi 1,5 km. Ta je tehdy poprvé zmíněna v písemných pramenech¹² a někdy v téže době v ní došlo i ke stavbě snad emporového kostela sv. Vavřince [170, s. 266]. Význam osídlení na ploše někdejšího hradiště byl již v onom období nepochybně druhořadý.

DOLNÍ BŘEŽANY (o. Praha - západ)

V létě 1985 rozšířil se počet slovanských hradišť ve středních Čechách o novou lokalitu ležící v blízkosti Dolních Břežan. Tamější nevelké hradiště bylo sice známo badatelům již v minulém století [3, s. 189], všeobecně se až do současnosti považovalo za objekt pravěký. Teprve menší výzkum provedený na této lokalitě Archeologickým ústavem ČSAV bezpečně prokázal její hradištní stáří. Výsledky dosud neukončeného výzkumu nebyly zatím publikovány.¹³

Hradiště leží asi 1 km západně od středu obce Dolní Břežany na nevelké ostrožně s pomístním jménem „Hradišťátko“. Severní svah ostrožny spadá do Břežanského údolí, kdežto na straně jihozápadní a jižní ohraničuje ostrožnu menší boční údolí ústící od jihu do Břežanského údolí. S okolním terénem je ostrožna spojena na straně východní. Jednoduché hradiště má půdorys nepravidelného lichoběžníka s delší základnou na severu. Délka hradiště při severním obvodu měří přibližně 200 m, severojižní osa je naopak dlouhá jen asi 100 metrů. Celý objekt zaujímá plochu asi 1,7 ha. Povrch hradiště je rovinnatý s mírným spádem k jižní straně. Nejvyšší nadmořské výšky dosahuje v koruně valu na severním obvodu hradiště (345 m n. m.). Areál hradiště i boky ostrožny jsou nyní zalesněny.

Obvodové, asi 580 m dlouhé opevnění je nejlépe patrné na straně východní, kde v délce přibližně 100 metrů přetíná ostrožnu. V těchto místech probíhá před valem příkop, který potom zčásti pokračuje směrem jižním až k průrvě ve valu, jež je patrně pozůstatkem po někdejší vchodu. Tento závěr potvrzují výsledky nedávno provedených šetření za pomoci fosfátové analýzy a odporové metody [151, s. 308–310, obr. 10]. Do jaké míry souvisí s opevněním hradiště terasovitá úprava především na severním svahu ostrožny nelze bez výzkumu jednoznačně rozhodnout.

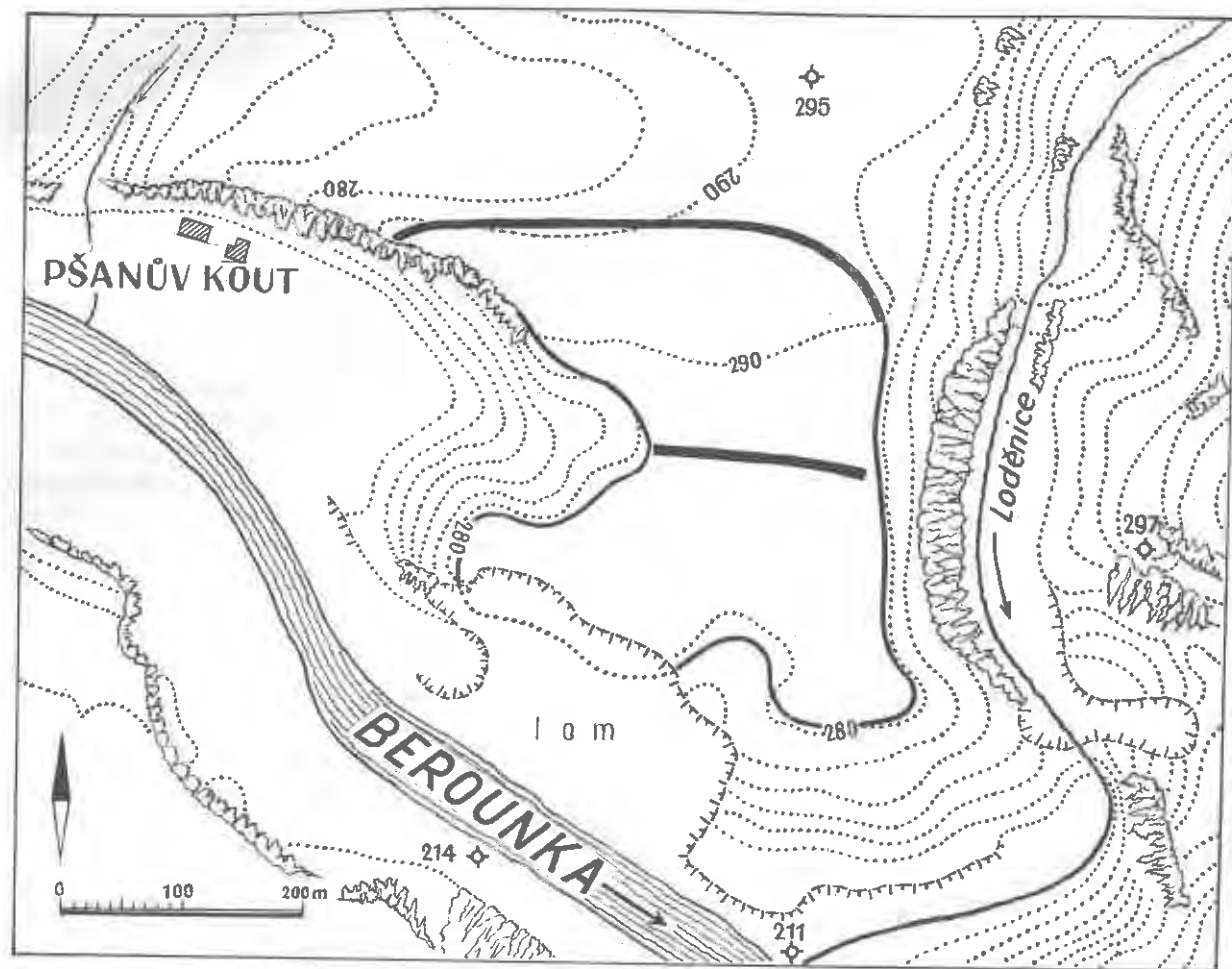
Cílem archeologického výzkumu podniknutého v roce 1985 bylo poznání konstrukce opevnění a získání opor pro jeho datování. V sondě položené napříč valem na severovýchodním obvodu hradiště podařilo se zjistit dvě stavební fáze opevnění; starší hradba nejasné konstrukce měla mocnou kamennou plentu, kdežto mladší fázi opevnění tvořila pouze palisáda. Nalezený střepový materiál je výlučně mladohradištního stáří, kam je tudíž nutno tento objekt datovat.

Uvažovat o významu a funkci dolnobřežanského hradiště je za současného stavu nemožné. Nápádná je ovšem jeho poloha na západním okraji výrazného seskupení služebných osad ležících severně od Jílového, na níž před časem upozornilo historické bádání [129, s. 658; 130, s. 641; 370, s. 429].

HOSTIM, poloha „Kozel“ (o. Beroun)

Ve vzdálenosti asi 1 800 metrů východním směrem od Ludmilina Tetína nalézá se na protilehlém levém břehu Berounky v jižní části katastru obce Hostimi další slovanské hradiště. Bylo vybudováno na skalnatém ostrohu nazývaném „Kozel“; pod tímto označením je také někdy uváděno v odborné literatuře.

¹² CDB I, č. 387, s. 383. Písemnost hlásící se k r. 1088 je falzem 12. století.
¹³ Za informace děkuji vedoucímu výzkumu Dr. V. Čtverákovi.

Obr. 5. Hostim, „Kozel“ (o. Beroun).

Hostimské hradiště znal již Václav Hájek z Libočan. Kronikář ho považoval za pozůstatek vojenského tábora Konrádova vojska, jež mělo podle jeho mylného výkladu vpadnout v roce 1032 do Čech, aby pomstilo únos Jitky mladým Břetislavem.¹⁴ Moderním objevitelem hradiště je M. Lüssner; ten pořídil v roce 1875 jeho podrobný popis, který však nebyl tehdy publikován [248, s. 61–64]. Již o dva roky později podnikl na „Kozlu“ první archeologický výzkum Š. Berger; jeho nálezy [263, s. 810] získalo z valné části berlínské muzeum [359]. Na sklonku 19. století věnovali hradišti pozornost L. Šnajdr [280, s. 493] a B. Jelínek [102, s. 72–80]. Především jejich poznatky se staly o tři desetiletí později J. Axamitovi východiskem k jeho pojednání o této lokalitě [9, s. 12–14]. Znovu se potom archeologové vrátili na hostimské hradiště až v roce 1944; výsledky tehdejšího výzkumu nebyly nikdy publikovány a odborné veřejnosti zůstaly tak neznámy (srov. zprávu o výzkumu v archivu Archeologického ústavu v Praze čj. 3741/48). Konečně posledním v řadě badatelů píšících o hostimském hradišti je F. Prošek, který na něm prováděl těsně po druhé světové válce řadu povrchových průzkumů a své poznatky shrnul v samostatné studii [220].

Hostimské hradiště je situováno na vysokém vápencovém ostrohu nazývaném „Kozel“, jenž se vypíná nad ústím Loděnického potoka (Kačáku) do Berounky (obr. 5). Na straně západní, jižní a východní ho chrání strmé svahy a skalní stěny kaňonovitých údolí potoka a řeky. Původní geomorfologii ostrohu, který ještě v minulém století končil asi 60 m vysokou kolmou skalní stěnou obtékanou úpatí Berounkou [9, s. 12], velmi značně pozměnily vápencové lomy. Mírně k jižní straně sklánějící

14 Václav Hájek z Libočan k r. 1032 (ed. Flajšhans, díl II, s. 248). [Srov. 248, s. 60].

se ostrožna má v části zabrané hradištěm (jehož rozloha činí cca 9,5 ha) nepravidelný půdorys tvořený na severu lichoběžníkovou plochou, k níž na jihu přiléhá oválný prostor. Severní část považovaná za předhradí je téměř 300 m široká a její hloubka dosahuje asi 200 m, takže zaujímá plochu cca 5 ha; plošně nepatrně menší jižní areál o původní rozloze asi 4,5 ha má maximální šířku 350 m. Na severní straně navazuje ostroh na rovinný terén pleistocenní berounské terasy. Většina plochy hradiště je v současné době zemědělsky obdělávána; boky ostrožny, pokud je netvoří skály, porůstá smíšený les (tab. X: nahoře).

Na severní přístupné straně přetíná ostrožnu vnější, mírně obloukovitý val, který na západě končí nad strmými skalisky, kdežto u východního boku ostrožny se stáčí k jihu a krátký úsek sleduje okraj ostrožny. Tento téměř 400 m dlouhý val byl ještě v době B. Jelínka [102, s. 73] téměř 1,5 m vysoký a v základně 5 až 6 m široký. Výzkumem v roce 1944 bylo zjištěno, že měl patrně komorovou konstrukci s čelní kamennou plentou. Fortifikace snad zanikla požárem. Předpoklad staršího bádání, že terénní vlna probíhající před tímto opevněním je pozůstatkem dalšího příčného valu ohraničujícího tzv. první předhradí, bezpečně vyvrátil F. Prošek [220, s. 441]. Valový útvar vznikl totiž naoráváním zeminy při obdělávání polí. Snad nejvíce pozornosti a polemik vzbudil u odborníků vnitřní asi 180 m dlouhý a v mírném oblouku probíhající tzv. „spečený“ val, který přetíná ostrožnu na jejím nejužším místě a odděluje jižní oválnou plochu od severněji ležícího areálu lichoběžníkového půdorysu. Tento dnes velmi poničený val je převážně tvořen silně porézni struskovitou hmotou, na některých místech vyplňující jakési kotlovité prohlubně, jejichž okolí je do červena vypáleno [220, s. 443]. Technickými metodami zjištěný vysoký bod tání hostimských strusek [nad 1 400° C, srov. 69; 70] vyloučil sice možnost, že by „spečený“ val byl zbytkem fortifikace zničené požárem, nedal však jednoznačnou odpověď na otázku, zda nebyl záměrně za pomoci ohně zpevňován či zda se spíše nejedná o pozůstatek železářské hutě s několika pecemi umístěnými v řadě [71; 220, s. 443; 244, s. 148]. Nápadné u tohoto valového náspu je jeho lokalizování do místa, které bylo pro stavbu fortifikace velmi výhodné, a konečně i absence odpadkové strusky v okolní oranici, jež bývá na jiných lokalitách průvodním jevem u hutnických objektů [205, s. 200]. Určit přesnou funkci vzpomínutého valu může jedině archeologický výzkum.

Strmá skaliska obklopující téměř po celém obvodu jižní hostimský areál (zpravidla označovaný za akropoli) poskytovala natolik dostatečnou ochranu, že zřejmě nebylo nutno v těchto místech budovat zvláštní opevnění. Do značné míry podobná je i situace na bocích předhradí, kde snad pouze širší úžlabina na jihozápadě umožňovala přístup od Berounky a zřejmě si na tomto úseku vyžádala stavbu jakési fortifikace. Stejnými místy dosud prochází k řece cesta dlážděná kameny, snad již hradištního stáří. Druhá, obdobně upravená komunikace, vede nad skalisky na východním boku předhradí.

Velkým problémem hostimského hradiště je jeho datování, i když po výzkumu v roce 1944 není již pochybností o hradištním stáří tamější vnější hradby. Nálezy získané Š. Bergrem, výzkumem v roce 1944 i pozdějšími sběry jsou v současné době nedostupné. Z publikovaných vyobrazení těchto památek i z údajů zveřejněných v literatuře [102, s. 74–76; 220, s. 444] je zřejmé, že hostimská ostrožna byla osídlena již v pravěku a potom v době hradištní. Nalezené zlomky slovanské keramiky převážně vykazují znaky charakteristické pro starší středohradištní období, i když ojediněle byly získány i střepy typologicky mladší.

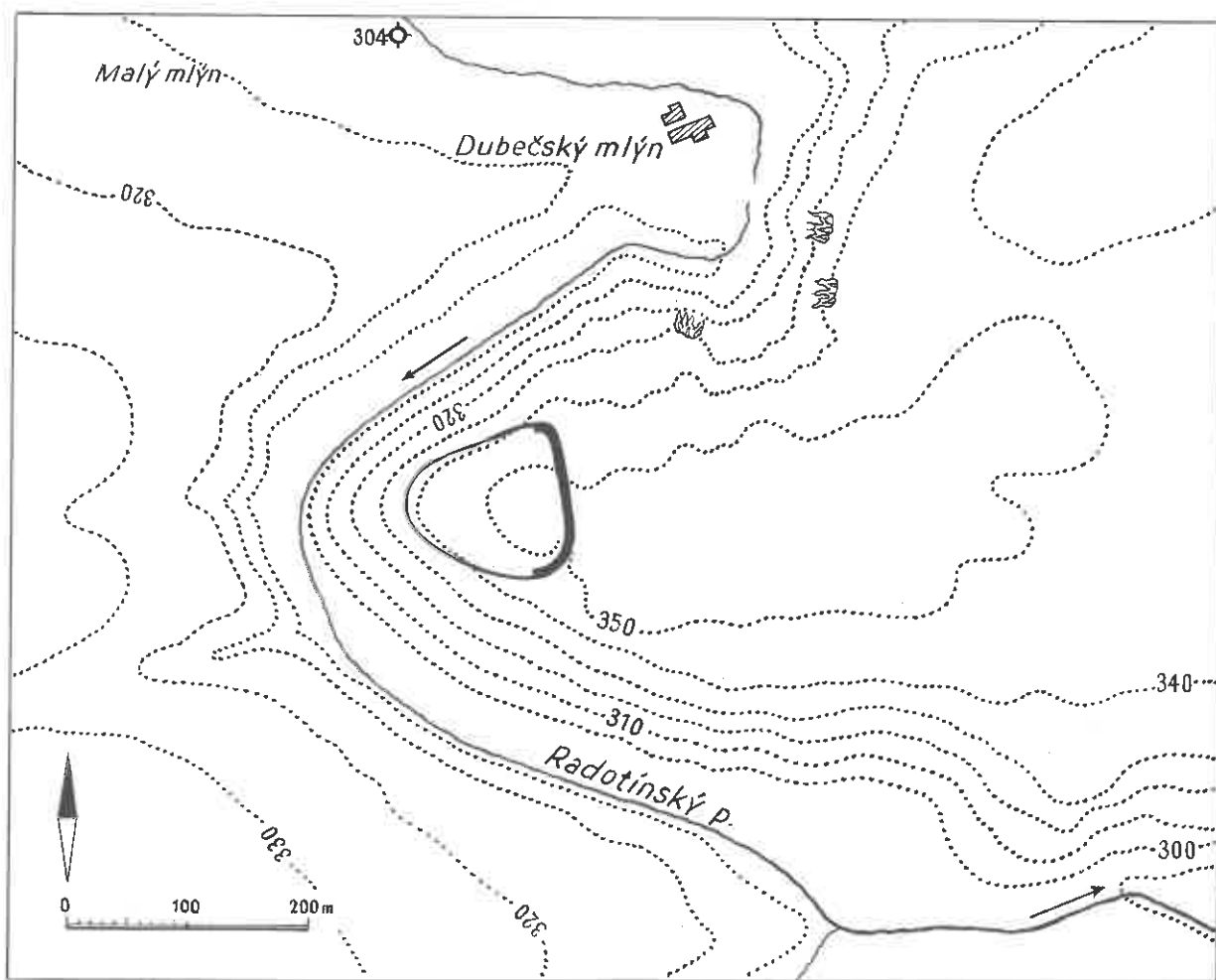
O osídlení okolí hradiště v době hradištní není zatím nic známo. Nejbližší slovanský hřbitov v Morině může být s hradištěm současný [254, s. 80–81], zatímco osídlení na druhém břehu Berounky v povodí Bělečského a Svinařského potoka je povětšinou mladší a spíše náleží k sídelní aglomeraci tetínské [254, s. 21, 23, 53, 72, 79, 174].

Za současného stavu znalostí hostimského hradiště lze se jen stěží přesně vyjádřit o jeho historické funkci. Ta je hledána v ochraně brodu přes Berounku [325, s. 104], ve strážní funkci na předpokládané cestě vedoucí z berounské kotliny obtížně průchodným Českým krasem ku Praze [220, s. 444; 309, s. 86], v oblasti ekonomické (pokud se prokáže existence slovanské železářské hutě na hradišti) apod. Důležitou úlohu při těchto úvahách hraje i chronologický vztah hostimského hradiště k nedalekému Tetínu. Z dosavadních nepočetných nálezů je možné usuzovat, že popisované hradiště je snad starší.

V nevelké vzdálenosti za jihozápadní hranicí města Prahy nalézá se v Radotínském údolí nedaleko Chotče malá valem opevněná poloha, která až do nedávné doby unikala pozornosti archeologů. První ojedinělé zmínky čteme o ní teprve v odborné literatuře vydané po druhé světové válce. Povětšinou je v nich tento objekt klasifikován jako slovanské hradiště, jehož stavbu měla vyvolat potřeba chránit předpokládanou stezku spojující Pražskou kotlinu s Tetínskem [220, s. 444; 261, s. 90; 309, s. 65, 86]. Na hradišti nebyl zatím proveden archeologický výzkum a ani při povrchových sběrech se tam dosud nepodařilo nalézt žádné památky [350].

Hradiště leží asi 900 m na severozápad od středu obce Chotče nad levým břehem Radotínského potoka, jehož hluboce zaříznuté a meandrovitě se vinoucí údolí tu vytváří značně mohutnou ostrožnu přibližně trojúhelníkového půdorysu. Zatímco na severozápadě a jihozápadě je ostrožna ohraničena více než 45 m vysokými strmými svahy (nesoucímí charakteristické pojmenování „Hrozná stráň“), směrem k východu navazuje na rovinnatý terén tzv. chotečské plošiny. Celá ostrožna, v současné době porostlá převážně listnatým lesem, má pomístní označení „Na zámčích“. Samotné hradiště však využilo z ostrožny pouze malou západní část nazývanou „Škrábek“ (pod tímto jménem bývá též popisovaná lokalita uváděna v literatuře).

Hradiště má půdorys nepravidelného trojúhelníka, jehož rovnoběžková osa dosahuje délky 135 m (obr. 6). Obvod opevněné plochy měří 430 m a její rozloha je cca 1 ha. Nerovný povrch hradiště klesá směrem ke stráním. Od ostatní plochy ostrožny je hradiště odděleno dobře znatelným valem probíhajícím přibližně v poledníkovém směru, který se v jižní části stáčí směrem jihozápadním (celková

Obr. 6. Choteč, „Škrábek“ (o. Praha-západ).

délka fortifikace je téměř 120 m). Na severním a jižním konci ukončují val krátká, téměř pravoúhle k západu se lomící křídla o délce asi 10 m (tab. IV: nahoře). V současné době je val ode dna příkopu, jenž lemují fortifikaci na vnější straně, místy dva až téměř tři metry vysoký. Vzpomenutý vnější příkop je sledovatelný téměř po celé délce valu; jeho největší hloubka je až 1 m a maximální šíře něco přes 3 m (tab. IV: dole). O konstrukci hradby není nic známo. Při její stavbě bylo použito značného množství kamene, který na některých místech vystupuje z valového tělesa. Val i příkop protínají nyní dvě cesty, které jsou moderního původu. Stopy po původním vchodu na hradiště nejsou v terénu patrné. Mohylová vyvýšenina v severozápadním rohu hradiště je nejspíše přírodního původu.

Ze současných znalostí chotečského objektu, kdy není k dispozici žádný datovací materiál, lze se jen obtížně vyjadřovat o jeho stáří a funkci. Celkovým svým vzhledem se však odlišuje od ostatních slovanských hradišť ve středních Čechách; v žádném případě jej nelze srovnávat s mohutnými opevněnými objekty typu Šárky a Budče, jak bylo — zřejmě nedopatřením — v odborné literatuře naznačeno [313, s. 29]. Studium vývoje osídlení okolního regionu ukázalo, že střední část Radotínského údolí byla v raném středověku dlouho zalesněna [233, s. 185] a že teprve ve 13. a 14. století došlo k jeho zasedlování [370, s. 422, 433, 444, mapa 2]. Tyto okolnosti ovšem zpochybňují názory, jež považují chotečské opevnění za slovanské hradiště; přesné stáří lokality určí teprve budoucí archeologický výzkum.

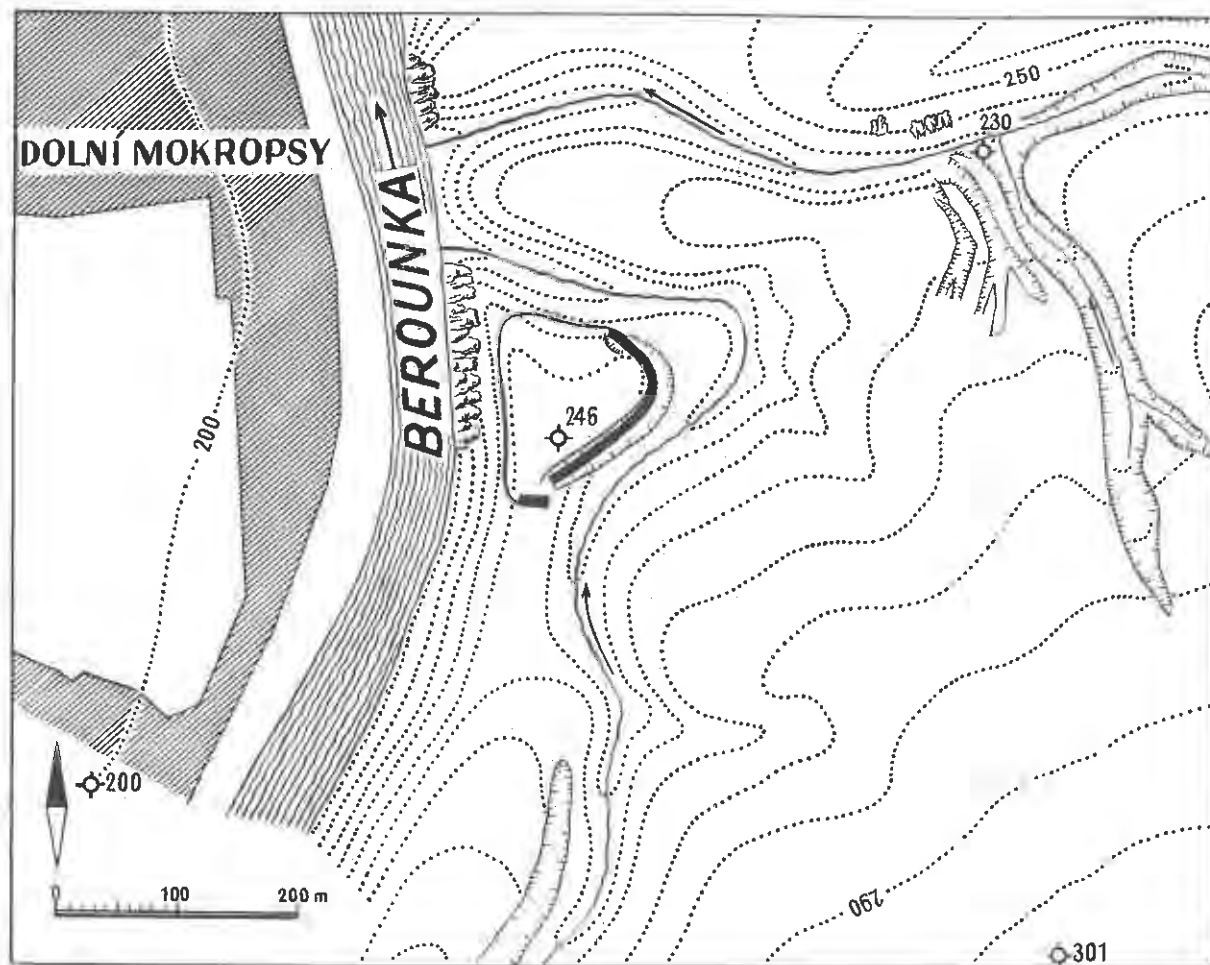
JÍLOVIŠTĚ, poloha „Humenská“ (o. Praha-západ)

Ke středočeským slovanským hradištím bývá v odborné literatuře celkem bez výhrad řazena i opevněná poloha „Humenská“ ležící v severozápadní části jílovištského katastru [312, s. 14–15; 313, s. 29–30; 370, s. 422]. Jednu část tamější fortifikace mylně považovali badatelé 19. století [192, s. 155] za Kazinu mohyly, o níž se zmiňuje Kosmas.¹⁵ Teprve J. L. Pič [204, s. 367–368] správně rozpoznal, že poloha „Humenská“ je ve skutečnosti hradiště chráněné krátkým valem, považovaným předtím za mohyly. Pičovo zjištění plně potvrdil menší archeologický výzkum, který na této lokalitě uskutečnil v roce 1916 J. Axamit [5, s. 161–163; 7, s. 33–36]. K dalším archeologickým výzkumům od té doby na „Humenské“ již nedošlo.

Objekt je situován na ostrožnovitém výběžku vypínajícím se těsně nad pravým břehem Berounky proti Mokropsům. Nevelká ostrožna přibližně trojúhelníkového půdorysu má plochý vrchol o rozměrech asi 140 × 120 m a rozloze cca 0,9 ha (obr. 7). Zatímco k řece přiléhající více než 40 m vysoká západní stráň ostrožny je téměř nepřístupná, chránilo hradiště na severovýchodě, východě a jihovýchodě hluboké údolíčko protékané potůčkem Humenskou. Pouze na jihu spojuje ostrožnu s okolním terémem šíje, která je na nejužším místě necelých 30 m široká. Právě v těchto místech byl vybudován krátký, avšak mohutný příčný val, dříve nesprávně označovaný za Kazinu mohyly (tab. V: nahoře). V současné době je fortifikace z vnější strany ještě téměř 3 m vysoká. Na temeni je val poničen hlubokým starým vkopem, patrně někdejší Axamitovou sondou. Zatímco nepřístupná západní stráň ostrožny nepotřebovala opevnění, bylo toto vybudováno na bocích údolíčka protékaného potůčkem Humenskou. Především na severovýchodním svahu hradiště asi 4 až 5 m pod vrcholem probíhá 1,5 až 2 m široký plochý stupeň, interpretovaný J. Axamitem [5, s. 162] jako místo, kde původně stála palisáda (tab. V: dole). Ještě nížeji na svahu ostrožny byl vyhlouben mohutný, vzhůru stoupající příkop, který ohraničoval objekt na východě a jihovýchodě, kde potom nedaleko zmíněného příčného valu vybíhal až na úroveň hradiště. Patrně jím probíhala cesta vedoucí od řeky do objektu. Z vykopaného materiálu byl níže po svahu navršen nepravidelný valový násyp. V současné době celé hradiště porůstá smíšený les.

Po archeologické stránce je humenské hradiště dosud téměř neznámé. J. L. Pič zaznamenal kdesi v blízkosti příčného valu nález přesněji kulturně neurčeného hrobu obsahujícího kostru ve skrčené poloze [204, s. 368]. J. Axamit průkopem příčného valu zjistil několikrát se opakující střídání vrstvy

15 Kosmas I, 4 (ed. Bretholz, s. 10): *Ad Cereris natam hec est ubi rapta tyrannam, eius usque hodie cernitur tumulus, ab incolis terre ob memoriam sue domne nimis alte congestus, super ripam fluminis Mse iuxta viam...*

Obr. 7. Jíloviště „Humenská“ (o. Praha-západ).

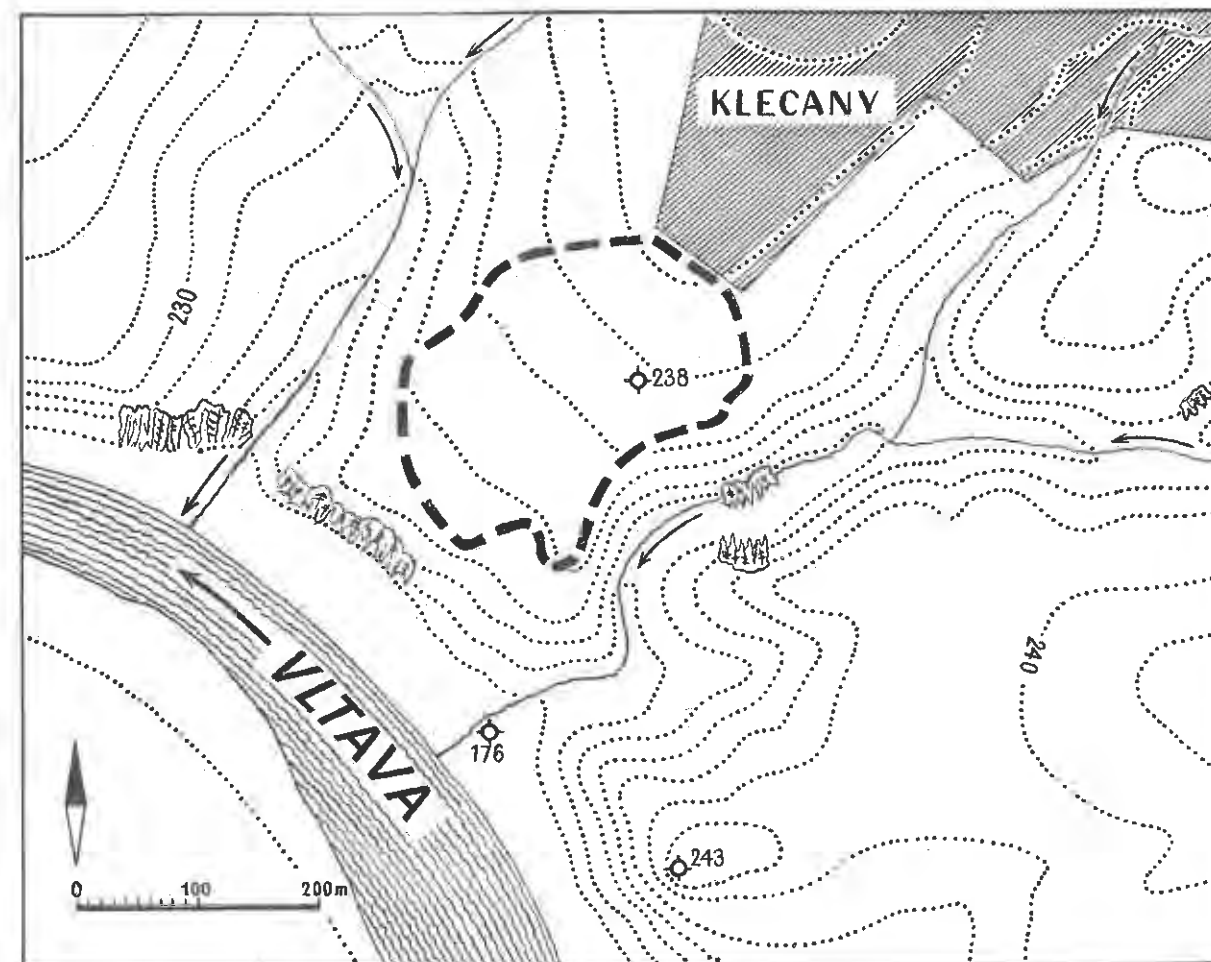
zeminy a vrstvy kamení promíšené zuhelnatělými zbytky dřev; k rekonstrukci původního vzhledu opevnění a k jeho datování tyto poznatky nepostačují. Na ploše vlastního hradiště našel J. Axamit vcelku početné zlomky pravěké keramiky (neolitické a eneolitické), dále části kamenných nástrojů, kousky bronzových předmětů a potom několik střepů z hradištních nádob „rázu staršího s okraji ještě ne dobře profilovanými“ [5, s. 163, tab. XXIII: 17–19]. I když Axamitovy nálezy z tohoto výzkumu byly předány do sbírek Národního muzea v Praze, hradištní keramika v tomto souboru chybí. Podle publikovaného vyobrazení lze ji označit jako středohradištní.

Ze současných znalostí humenského hradiště nelze se jednoznačně vyjádřit o jeho datování a funkci; zdá se však být spíše objektem pravěkým. Otázku jeho stáří může rozřešit jedině budoucí archeologický výzkum, jehož úkolem bude také zjistit účel a stáří mohutných příkopů, které začínají asi 200 m jižněji od hradiště a probíhají v celkové délce více než 400 m v místech, kde lze předpokládat jednu z cest vedoucích k tomuto objektu.

Pokud se prokáže raně středověké stáří humenského hradiště, potom bude nutno hledat jeho přirozené zázemí na opačném břehu Berounky (z východu a jihu k hradišti přiléhající masiv Hřebenů nebyl totiž obydlen) a to v kotlině radotínské a zbraslavsko-chuchelské, jejichž osídlení je doloženo archeologickými nálezy a od sklonku 10. století i zprávami písemných pramenů [370, s. 431–433, mapa 1].

KLECANY (o. Praha-východ)

Doslova ve stínu historického významu Levého Hradce a i badatelského zájmu o tento objekt nalézá se v nevelké vzdálenosti asi 1 200 m východoseverovýchodním směrem na

Obr. 8. Klecany (o. Praha-východ).

opačném (tj. na pravém) vltavském břehu u Klecan další slovanské hradiště. Jeho objev spadá až na samý skloněk 19. století, kdy ho poprvé podrobněji popsal J. L. Píč [200, s. 368–369]. Později upoutal tento objekt pozornost E. Šimka, který v něm spatřoval potvrzení své myšlenky o hraniční funkci dolní Vltavy mezi územím slavníkovským a přemyslovským. Hradiště proto kladl do 10. století a označil ho jako Pravý Hradec, protějšek nedalekého Levého Hradce [272, s. 44–47]. Šimkův názor definitivně vyvrátil až menší archeologický výzkum podniknutý na hradišti v roce 1965; nalezené památky bezpečně prokázaly, že tento objekt existoval až ve 12. století [160].

Hradiště u Klecan zaujímá svažující se stráň (nesoucí pomístní jméno „Na hradisku“), jež je ostrožnou vybíhající se zdišské tabule nad pravý vltavský břeh (obr. 8). Terén ostrožny, ohraničené na severozápadě údolím malého potůčku a na jihovýchodě značně příkrými svahy údolí Klecanského potoka, klesá směrem k jihozápadu na třístametrové délce hradiště téměř o 40 metrů. Ostrožna končí skalnatým srázem spadajícím až k Vltavě do hloubky téměř 40 metrů. S okolní krajinou je plocha hradiště spojena na severovýchodě jen asi 100 m širokou šíjí, v níž se terén lomí. Celé hradiště má nepravidelně ledvinový půdorys o délce přibližně 300 m a šířce až 200 m; jeho rozloha činí asi 5,8 ha. Plocha hradiště sloužila dlouhou dobu jako pole; nyní na ní jsou louky. Severní část hradiště částečně porušila jednak těžba kamene, prováděná tam od sklonku minulého století, jednak v posledních letech výstavba rodinných domků.

Hradiště bylo opevněno po celé délce svého obvodu. Nepatrným zbytkem po fortifikaci je na některých místech dosud patrná terénní vlna. Celková délka obvodového opevnění dosahovala asi 1 000 m. Jeho konstrukci zjistil archeologický výzkum. Ukázalo se, že se jedná o obvyklý typ hrady s čelní kamennou plentou a s vnitřní dřevohlinitou, snad komorovou konstrukcí. Mohutnost obvodového opevnění nebyla na všech místech stejná. Nejslaběji byl opevněn úsek nad strmou strání Kle-

canského údolí, kdežto velmi mohutný val přetínal šíji, místo z hlediska obrany jistě nejdůležitější. Jeho kamenná plenta tam dosahovala šíře 150 cm a za ní bylo přibližně 11,5 m široké vlastní hradební těleso, ukončené na vnitřní straně patrně menší zídou. Před tímto opevněním probíhal ještě příkop, jehož velikost nebyla výzkumem ověřena. K fortifikačním snad náleží malá terénní vlnka probíhající na severní straně úbočí hradiště od jeho opevnění až do údolí k prameni vody — patrně opevněný přístup k vodnímu zdroji. Rovněž zatím nebyla archeologicky zkoumána cesta (lidově nazývaná Čertovka) vybíhající z jižního cípu hradiště dolů k Vltavě, jež je uměle vysekána do skály. Je velmi pravděpodobné, že souvisí s hradištěm. Na jeho ploše nebyly nikde zjištěny stopy po vnitřním opevnění; objekt byl zřejmě jednoprostorový.

O zástavbě hradiště víme velmi málo. Výzkumem byl na jednom místě v nevelké vzdálenosti od opevnění zjištěn okraj jakéhosi zahluobeného příbytku a v jiné poloze základy dřevěné srubové stavby.

Při výzkumu fortifikací i prostorů za nimi byla získána dosti početná kolekce keramických zlomků, které umožňují datovat osídlení klecanského hradiště rámcově do 12. století. Malý rozsah dosavadního archeologického výzkumu a také absence historických zpráv o tomto objektu znesnadňuje jednoznačně vysvětlit jeho funkci. Hradiště leží v krajině, kde se již od 9. století vytvářela okolo Levého Hradce sídlištní aglomerace. Mohutnost opevnění klecanského hradiště, rozloha jeho plochy a výběr polohy, z níž je dobře vidět i Pražský hrad, vedla dosavadní bádání celkem k jednoznačnému závěru o jeho především vojenské funkci. Do úvahy je nutno vzít i skutečnost, že v době jeho existence udržel si určitý význam v ekonomice českého přemyslovského státu nedaleký Levý Hradec, jehož opevnění bylo ovšem tehdy již v troskách a vojenský význam mělo minimální. Až do provedení větších archeologických výzkumů na klecanském hradišti budou ovšem úvahy o jeho historické funkci pouhými domněnkami.

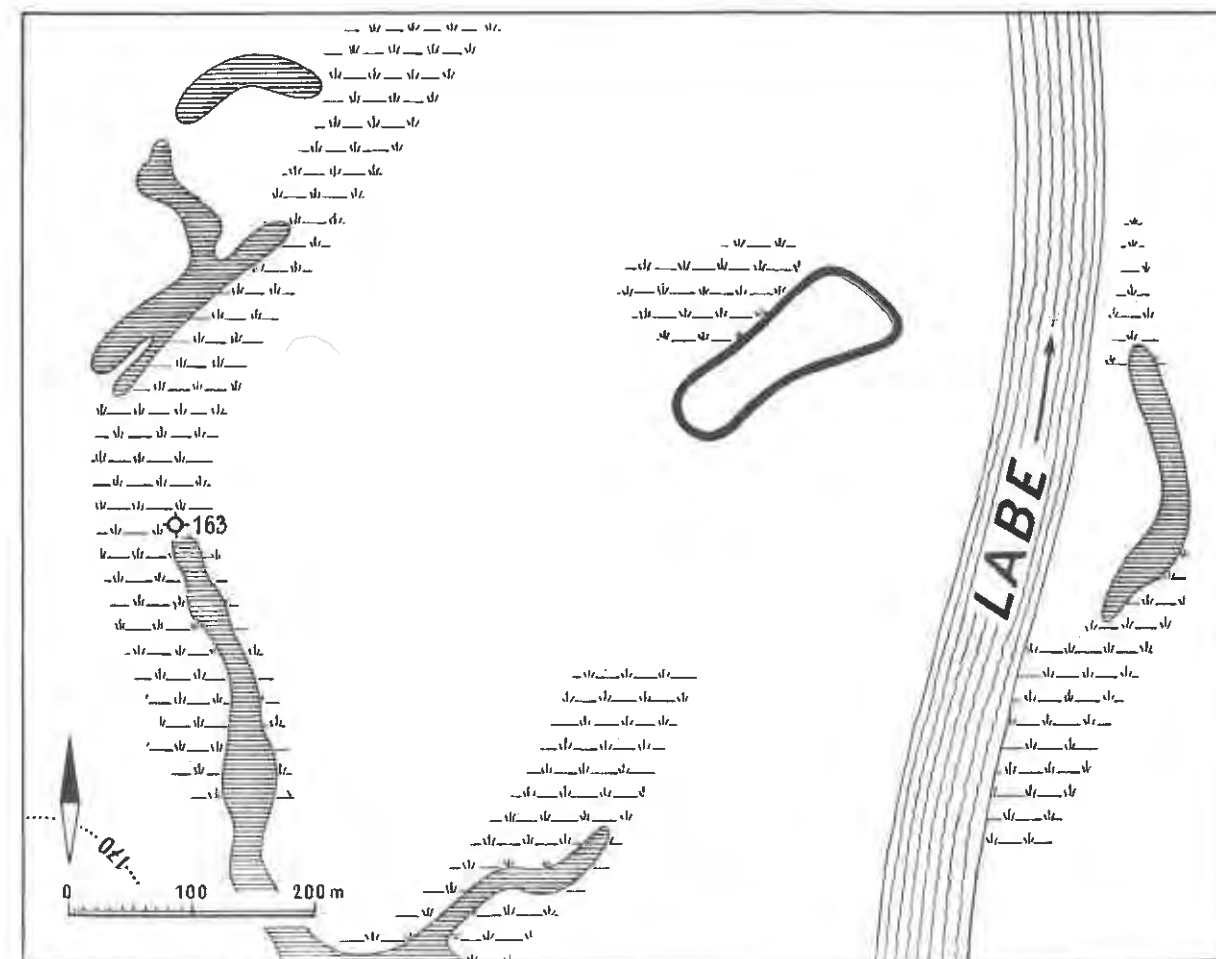
KOZLY (o. Mělník)

Na levém labském břehu mezi Lobkovicemi a Kostelcem nad Labem nalézají se na katastru obce Kozly nevelké blatné hradiště kladené některými odborníky do slovanského období [např. 135, s. 201]. Dosud nejpodrobnější popis této lokality pochází z pera J. L. Píče, který ji navštívil někdy kolem roku 1890 [200, s. 360–361; 201, s. 8–9; srov. též 247, s. 147]. Archeologicky dosud zkoumána nebyla.

Kozelské hradiště zaujímá plochou terasovitou vyvýšeninu ležící v inundačním terénu na někdejší pravém břehu Labe (obr. 9). To v těchto místech vytvářelo až do 19. století, než byla provedena regulace a napřímení jeho koryta, mohutný meandr. Původní průběh řečiště zachytila ve značném zjednodušení např. Müllerova mapa z roku 1720 a v 18. století byly podle něho vytýčeny také katastrální hranice. Dosud ho lze v terénu velmi dobře vysledovat podle mokřin a slepých říčních ramen. Hradiště stálo na šíji zmíněného říčního meandru, který objekt chránil na jihu, západě a severu. Přístup k němu byl možný jedině od východu a to nejspíše po haťované cestě, která překračovala pás mokřin. V současné době převyšuje terasovitá vyvýšenina, jejíž okraj tvoří vysoká strmá mez, okolní terén o 1,5 až 3 m (tab. VI: nahoře). Jednoprostorové hradiště má nepravidelně obdélný půdorys o maximální délce 200 m a šířce asi 60 až 80 m; rozloha ohrazené plochy činí přibližně 1 ha.

Jediným pozůstatkem po fortifikaci je více či méně výrazná terénní vlna, která probíhá po okraji vyvýšeniny. Délka tohoto opevnění činila asi 500 m. Před hradbou byl vyhlouben příkop, který je dosud patrný na některých místech na severozápadním a západním obvodu hradiště. Dnes je vyplněn vodou a mokřinami (tab. VI: dole). Podle Píčova zjištění byly při rozvážení valů někdy ve druhé polovině 19. století, kdy se na hradišti kácel lužní les a jeho plocha byla přeměňována v pole, nalezeny shluky opukových kamenů, zbytky dřev a do červena vypálená hlína. O konstrukci hradby tento údaj ovšem mnoho neříká.

Z plochy hradiště pochází zatím jenom několik málo archeologických nálezů: plochá eneolitická kamenná sekerka, úlomky halštatských nádob a konečně amatérským povrchovým sběrem získané zlomky mladohradištní keramiky [242, s. 20, tab. I: 18, II: 4, 6; 247, s. 147]. Střepy sesbírané na hradišti

Obr. 9. Kozly (obec Tišice, o. Mělník).

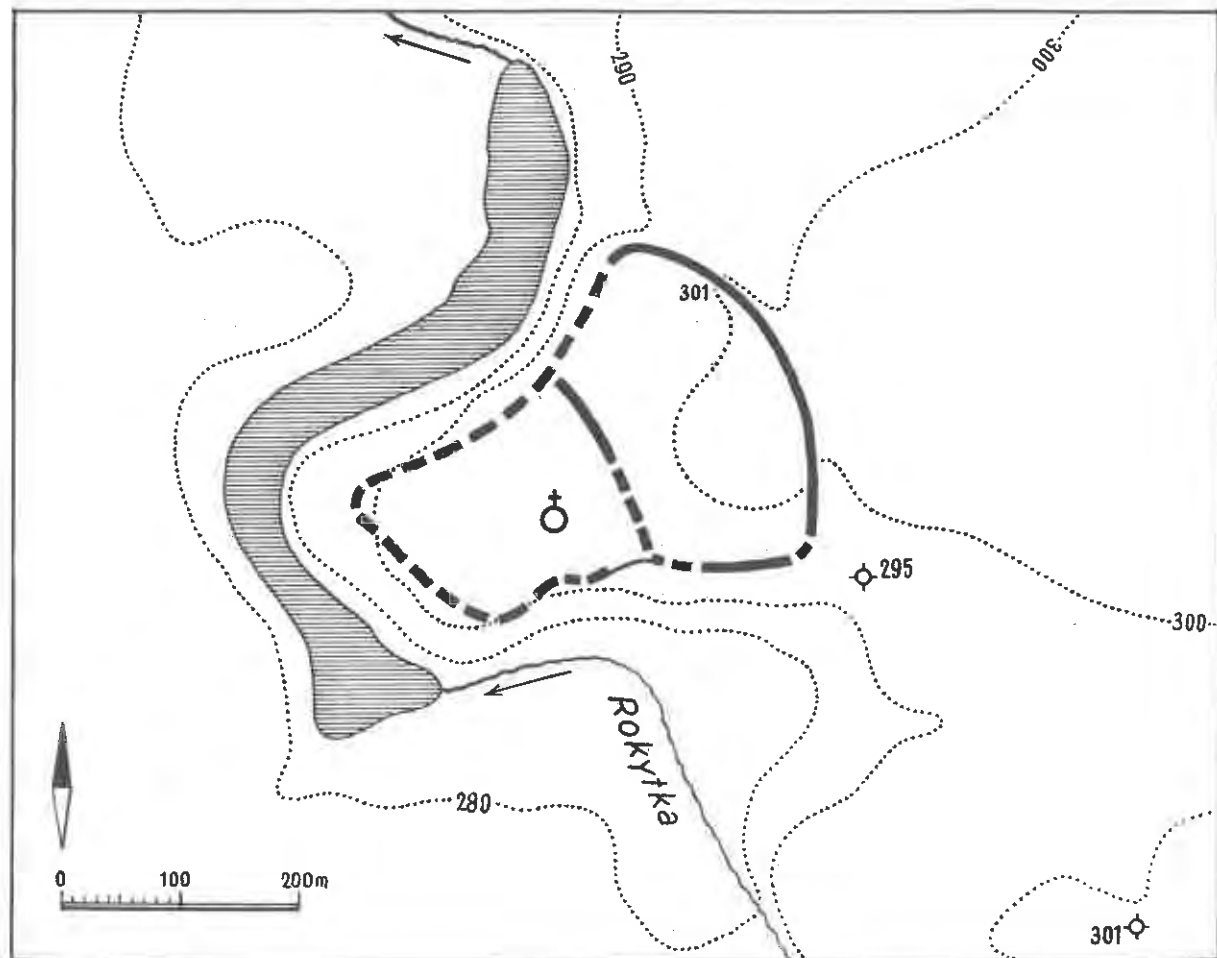
J. L. Píčem se nedochovaly; existuje sice jejich velmi stručný popis [200, s. 361], ten však neumožňuje přesné časové zařazení těchto nálezů. V současné době jsou na ploše hradiště louky, takže povrchový sběr není možný.

I když Slované v podobných inundačních polohách svá hradiště skutečně budovali (příkladem může být Libice nad Cidlinou, Předhradí-Oldřív, Kolín-Hánín aj.), zůstává stáří kozelského objektu až do provedení archeologického výzkumu otevřeným problémem.

KRÁLOVICE, poloha „U Markěty“ (městský obvod Praha 10)

Hradiště se nalézají na jihovýchodním obvodu území hlavního města Prahy asi 1 km severoseverozápadním směrem od středu obce Královice. Tamější mohutné valy, které se řadí k největším raně středověkým fortifikacím na českém území, upoutaly již velmi záhy pozornost odborníků. Jako první o hradišti psal K. V. Zap [364, s. 86–87], o něco později J. E. Vocel [357, s. 433] a J. L. Píč [200, s. 369–370; 201, s. 17–18; 204, s. 375]. Moderní popis královického hradiště, které zatím nebylo archeologicky zkoumáno, provedli v nedávné době J. Kudrnáč [135, s. 212–214, obr. 14; 137] a J. Richterová [227]. Oba tyto badatelé také na základě povrchových nálezů keramiky mladohradištního rázu upřesnili rámcové datování hradiště do 11. až počátku 13. století.

Královické hradiště bylo postaveno na ostrožně, kterou v rovinnatém terénu uhříněveské plošiny vymodeloval meandrovitý tok potoka Rokytka (obr. 10). Jeho až 15 m hluboké údolí obepíná svým východním srázným svahem ostrožnu na severní, západní a jižní straně, takže ta pouze na východě

Obr. 10. Královice (obvod Praha 10).

volně přechází v rovinatou pláň. Tam také ostrožna, která má nepravidelně zvonovitý půdorys, dosahuje nejvyšší nadmořské výšky 302,5 m n.m. Odtud se potom západním směrem k opyši a k oběma bokům pozvolna snižuje. Opevněná plocha hradiště má rozlohu cca 7,5 ha. Délka jeho obvodu přesahuje 1 000 m. V současné době jsou na hradišti pole a na valech ovocné stromoví. Na bocích ostrožny rostou křoviny a listnatý les. V západní části objektu na někdejší akropoli hradiště stojí kostel sv. Markéty obklopený hřbitovem, ke kterému na východní a severní straně přiléhá několik stavení.

Královické hradiště je dvoudílné. Na přístupné východní straně chrání objekt mohutný, až 7 m vysoký a přibližně 340 m dlouhý val, obloukovitě přetínající celou ostrožnu. Nad severní straní se tento val zatáčí dovnitř objektu, sleduje jeho okraj a pozvolna se vytrácí. Podobně je tomu i na jižním obvodu hradiště (*tab. VII: dole*). Před valem je až 11 m široký příkop, v důsledku zemědělských prací však místy značně zanesený. Asi 150 m západním směrem za vnějším opevněním probíhá napříč hradištěm souběžný vnitřní val, dochovaný pouze v severní polovině (*tab. VII: nahoře*). Jeho původní délka dosahovala asi 150 m. Před touto hradbou není patrný žádný příkop. Vnitřní fortifikace vyčleňovala z plochy hradiště akropoli, jež zabírala západní, přírodními překážkami i hradbami nejlépe chráněnou část ostrožny. Opevnění boků hradiště nezanechalo v terénu viditelné stopy. Strmost svahů i bažinatý terén pod západním cípem ostrožny zřejmě natolik chránily hradiště v těchto místech, že tam bylo možno vybudovat pouze lehčí opevnění. Boční obvod hradiště, na kterém lze předpokládat pouze nějakou jednodušší fortifikaci, je dlouhý asi 700 m. Celková délka všech opevnění královického hradiště dosahuje přibližně 1 200 m. O konstrukci hradeb není zatím nic známo. Pouze v průkopu pro cestu, jenž protíná vnější val, byla v profilu zjištěna kamenná suť a to především na vnitřní straně fortifikace.

Poněvadž na královickém hradišti nebyl zatím proveden archeologický výzkum, není nic známo o jeho zástavbě. Již J. L. Píč [200, s. 370; 201, s. 18] si povšiml na ploše hradiště popelovitých a tmavších míst, jež jsou nejspíše stopami po jakýchkoli objektech. Zatím také nevíme, pozůstatkem čeho je nízký pravoúhlý valovitý útvar, dosud dobře patrný v terénu severně od kostela. Kdesi na vnitřním areálu hradiště je ovšem možno předpokládat sídlo správce hradu, nejspíše dvorec. Pokud údaje v jedné listině Přemysla Otakara I. z r. 1205 se týkají těchto Královic, potom by tam bylo nutno počítat s existencí dvorce ještě na počátku 13. století.¹⁶ Jak upozornil již A. Podlaha [207, *díl I*, s. 215], k zástavbě hradiště zřejmě náležel kostel. Nejstarší historická zmínka o královickém kostele pochází ovšem až z poloviny 14. století, kdy je uveden v soupise papežských desátků.¹⁷ Samotná kostelní stavba, jíž dala dnešní vzhled přístavba renesanční věže a potom radikální barokní přestavba v letech 1739–1740, má nejstarší rozpoznatelné architektonické prvky teprve gotické (především sanktuář umístěný v sakristii). Pro ještě starší původ svatyně svědčí jedině nepřímé důkazy. Nápadná je především izolovaná poloha kostela vzdáleného přibližně 1 km od vsi, která již ve vrcholné gotice, kdy je poprvé zmíněna v písemných pramenech [216, s. 362], stála na místě dnešních Královic. Je velmi nepravděpodobné, že by ve středověku byl kostel postaven mimo ves, jíž byl integrální součástí. Mnohem věrohodnější se zdá být výklad, že kostel je reliktem – podobně jako tomu je i na jiných hradištích – někdejší hradní zástavby a že teprve dodatečně se stal farním chrámem královické vsi. Proti jeho velkému stáří zdá se ovšem svědčit svatomarkétské zasvěcení, jež není v Čechách nikdy doloženo u kostelů postavených v románském období [22]. Při častých změnách kostelních patroniní v době předhusitské nemusí ovšem tato skutečnost nic znamenat.

Při úvahách o datování královického hradiště máme dosud k dispozici jedině povrchové nálezy keramických zlomků, které se ve velkém počtu objevují na celé jeho ploše. Mezi nimi zcela převládá keramika mladohradištní [137, s. 46] a naopak zase chybějí úlomky nádob z pokročilého 13. století [227, s. 187, *obr. 3, 4*]. Takto archeologicky prokázané osídlení královické ostrožny se ovšem nemusí přesně krýt s dobou existence a funkce tamějšího hradiště. Přesnou chronologii objektu může ozřejmit jedině budoucí archeologický výzkum.

V těsném okolí královického hradiště neznáme zatím archeologické doklady současného vesnického osídlení, které tam nutně muselo být. Mohyly ze západního okraje Královic jsou sporné [314, s. 46]; údajně v nich měl být nalezen bronzový křížek [181, s. 214–215, 234–235, *obr. 2:5*]. Nejbližší doklady celkem řídkého raně středověkého osídlení jsou zatím známy až z povodí Říčanského a Vinného (Pitkovického) potoka [120, s. 427–428; 135, s. 214; 254, s. 21, 40, 81, 168–169]. Směrem na východ od Výmoly začínal v době existence hradiště již široký lesní pás, osidlovaný až na několik malých ostrůvků teprve od 13. století [120, s. 425–426; 233, s. 127].

Rozpoznání historické funkce a významu královického hradiště, jež nebylo zatím archeologicky zkoumáno a o kterém se písemné prameny nezmiňují, je předmětem různých úvah [130, s. 641; 227, s. 187]. Jeho strategický význam mohl snad souviset s důležitou stezkou, která v raném středověku spojovala Prahu s východními a severovýchodními Čechami a jež nejspíše procházela kdesi v jeho okolí. Přesnou trasu této stezky sice v blízkém pražském okolí nelze jednoznačně stanovit [343, s. 80–82; 344, s. 6, 8], ale události kolem Vratislavova pokusu jmenovat v roce 1068 probošta Lance pražským biskupem, kdy odpůrci knížete táhnoucí od Opočna na Prahu se utábořili kdesi na západ od dnešních Královic v okolí Hostivaře,¹⁸ jsou pro výklad o takovémto průběhu stezky určitým potvrzením.

KŘIVOKLÁT

Existenci raně středověkého Křivoklátu dokládá jediná historická zpráva vztahující se k době vlády českého knížete Vladislava I. Z příkazu tohoto panovníka byl od roku 1110 téměř po dobu tří let vězněn na Křivoklátě olomoucký úřední kníže Ota II. Kosmas, který tuto

¹⁶ CDB II, č. 75, s. 67, ř. 21 a 22: *Zvdizlav de Cralewitz a Zvda de Cralewitz*.

¹⁷ RDP, s. 41.

¹⁸ Kosmas II, 24 (ed. Bretholz, s. 117).

událost zaznamenal, současně uvedl, že hrad (označený jím jako *castrum Krivoplat*) byl nedlouho předtím přestavěn.¹⁹ Údaj je nepochybně věrohodný, neboť zachycuje událost z doby, v níž kronikář žil. Obdobné přestavby zaznamenal ostatně Kosmas častěji. Stačí tu připomenout obnovu Hradce na Míšeňsku v roce 1087 či moravského Podivína a lužického Donína v roce 1121.²⁰ Poněvadž je málo pravděpodobné, že by byl přestavován hrad teprve nedávno vybudovaný, lze počítat s existencí Křivoklátu jistě již v 11. století.

Poloha tohoto raně středověkého hradu není známa. Kosmas ji určil málo přesně slovy *in silva iuxta fluvium Msam*. Kronikář měl na mysli rozlehlý lesní komplex, jehož dnešním pozůstatkem jsou lesy rozprostírající se od Zdic až po Rakovník a Kladno. Podle nich určil také polohu hradu bájněného Kroka i Libušina sídla.²¹ Názor staršího bádání, že je Kosmův Křivoklát zapotřebí hledat na téže ostrožně, kde byl Václavem I. postaven raně gotický královský hrad Křivoklát, bezpečně vyvrátila archeologie [59, s. 304–308; 60, s. 201; 61, s. 105–108]. Při výzkumech prováděných od roku 1973 v areálu středověkého hradu podařilo se sice prokázat osídlení ostrožny již v pravěku, dosud tam však chybějí jakékoliv doklady o existenci přemyslovského hradiště. Na několika místech bylo dokonce zjištěno přímé nasedání vrstev ze 13. století na horizonty pravěké. Nález několika ojedinělých keramických zlomků, které by snad mohly pocházet z období před výstavbou gotického hradu a jejichž datování není jednoznačné [59, s. 306, obr. 6], nemůže být v žádném případě dokladem, aby Kosmou vzpomínaný Křivoklát byl kladen do míst pozdějšího hradu gotického. O poloze, kde je asi nutno hledat raně středověký Křivoklát, byla již vyslovena celá řada domněnek [59, s. 306–308]. Jeho pozůstatky se však zatím objevit nepodařilo.

Nedostatek historických zpráv nedovoluje vyslovit se přesněji o funkci a významu Křivoklátu v 11. a 12. století. Jedním z mála východisek k opatrným úvahám v tomto směru může být Kosmovo označení Křivoklátu jako *castrum*. Historické bádání již vícekrát upozornilo, že kronikář používal uvedeného termínu především pro méně důležité objekty, které ve srovnání s jinými soudobými hrady měly význam pouze druhořadý [21, s. 267–268; 358, s. 44–45]. Budyšínský rukopis Kosmovy kroniky obsahuje navíc proti všem ostatním rukopisům této kroniky ještě upřesnění, že Křivoklát bylo *firmissimum castrum*; takto kronikář zpravidla charakterizoval hrady výborně chráněné nepřístupností terénu.²²

Vedle Kosmova termínu *castrum* svědčí o malém významu Křivoklátu v českém raně středověkém prostředí i okolnost, že se k němu váže pouze jediná historická zpráva. Tato skutečnost je o to nápadnější, zvláště když si uvědomíme, že na nedalekém knížecím dvorci ve Zbečně [86] máme právě ve 12. století vícekrát doloženu přítomnost vládnoucích Přemyslovců, kteří tam zajížděli na hony, trávili vánoční svátky a příležitostně vydávali i listiny.²³ S druhořadým významem Křivoklátu nepochybně souvisí i jeho volba jako místa sloužícího k mnohaletému uvěznění olomouckého údělného knížete Oty. Přemyslovská knížata zpravidla totiž k věznění svých politických odpůrců volila právě hrady ležící stranou soudobého dění. K takovým Křivoklát nepochybně náležel. Svědčí o tom jeho poloha v málo zasídleném kraji. Do rozlehlých lesů [72, s. 38, 116; 233, s. 186–187] obklopujících Křivoklát pronikalo nepočetné raně středověké osídlení především proti toku Berounky, kde o něm svědčí archeologické nálezy a i některá místní jména [130, s. 640; 254, s. 47, 62, 159, 181, 193].

LEVÝ HRADEC (obec Roztoky, o. Praha-západ)

V raném období přemyslovských dějin zaujímal mezi středočeskými hradišti velmi významné postavení Levý Hradec nalézající se v nevelké vzdálenosti za dnešní severní hranicí města Prahy. Jeho historie je útržkovitě zachycena písemnými prameny.

19 Kosmas III, 34 (ed. Bretholz, s. 205): *Post hec tempore non longo reedificato castrum Krivoplat in silva iuxta fluvium Msam traditus est ibi Otto armatis militibus ad custodiendum annis fere tribus.*

20 Kosmas II, 39 a III, 47 (ed. Bretholz, s. 141, 220).

21 Kosmas I, 3 a 4 (ed. Bretholz, s. 9, 11).

22 FRB II, s. 171. V Bretholově edici (s. 205) není tato textová varianta podchycena. Jako *castrum firmissimum* označil Kosmas Tetín (*castrum natura loci firmissimum*), srbský Kamenec (*firmissimum castrum super altum scopulum*) a nepojmenovaný hrad v Sasku, kde byl vězněn bratr knížete Vladislava I. Soběslav (Kosmas I, 4, III, 4 a 39, ed. Bretholz, s. 10, 164, 212).

23 Kosmas III, 13 a 57 (ed. Bretholz, s. 173, 233); CDB I, č. 300 a 304, s. 270, 274.

Podle kronikáře Kosmy existoval tento hrad již v bájném období českých dějin za lucké války.²⁴ Nejstarší bezpečnou událostí z levohradecké historie je až založení prvního křesťanského chrámu na českém území knížetem Bořivojem a to právě na tomto hradě. Kostel byl zasvěcen sv. Klimentu a působil u něho kněz Kaich.²⁵ Znovu je Levý Hradec v písemných pramenech potom zmíněn až při příležitosti volby Slavníkovce Vojtěcha druhým pražským biskupem 19. února 982. O této události se sice zmiňují i některé vojtěšské legendy, ty však místo volby neuvádějí. Levý Hradec v této souvislosti vzpomíná pouze Kosmas.²⁶ Po Vojtěchově levohradecké volbě umlkají historické zprávy o tomto hradu na půldruhého století. Je proto pouze předmětem dohadů, zda mezi *civitates*, která podle Kosmy vypálil v roce 1041 Jindřich III. během plenění české země za války proti Břetislavovi I., je možno přiřadit i Levý Hradec.²⁷ Několik cenných údajů přináší k levohradecké historii až listiny vydané v průběhu 12. a 13. století. První z nich je listina kanovníka Zbihněva pocházející ze třetího či čtvrtého desetiletí 12. století. Vedle zmínky o tom, že na Levém Hradci započalo křesťanství, což je zřejmá narážka na Bořivojovo založení tamějšího svatoklimentského kostela, čteme v ní i zajímavý údaj, že na počátku 12. století byla na hradě již pole, zahrada a hospodářská stavení.²⁸ Naposledy byl Levý Hradec označen jako hrad v listině vydané 3. ledna 1221 Přemyslem Otakarem I. Do té doby ještě na Levém Hradci žili královští úředníci.²⁹ Ti však zanedlouho toto místo opustili a Levý Hradec — označený již jenom jako ves Gradec — přešel do majetku ženského benediktinského kláštera u sv. Jiří na Pražském hradě.³⁰

V raně středověkých písemnostech je nejčastěji tato lokalita nazývána Hradec, pouze kronikář Kosmas a potom písaři dvou listin použili širšího tvaru Levý Hradec. Proč ve 12. a na počátku 13. století došlo k rozšíření jména o přívlastkové určený Levý, bylo již předmětem mnohých úvah, aniž by bádání dospělo k jednoznačnému závěru [149, s. 175; 251; 272, s. 47; 342].

V období vrcholného středověku se na někdejší důležitost a slávu Levého Hradce zapomnělo. České dějepisce totiž po několik staletí přijímalo pojetí Pulkavovo, které v raných českých dějinách zdůraznilo význam Vyšehradu. Teprve až zásluhou díla F. Palackého začala opět pronikat znalost dávné levohradecké historie do širšího povědomí. Celou řadu archeologických výzkumů Levého Hradce zahájil již V. Krolmus [1; 2; 241, s. 25–33]; po něm tam pokračovali Č. Rýzner, J. L. Píč [203; 204, s. 305, 338, 376], J. A. Jíra [254, s. 136–149], J. Böhm [27] a konečně I. Borkovský, jehož dlouhodobý systematický výzkum nebyl dosud celkově vyhodnocen a publikován [srhnutí: 36; 38; 39; 40]. Vedle archeologů zabývali se Levým Hradcem i historikové [např. 358, s. 53, 56–57, 111–112] a potom i dějepisci umění, které zajímal především tamější Bořivojův kostel [20, s. 168; 50, s. 285–291; 78, s. 168–169; 170, s. 154–155].

Levohradecké hradiště bylo vybudováno nad levým vltavským břehem severozápadně od Roztok (obr. 11). Hluboké kaňonovité říční údolí tam spolu s roklí Žalovského potoka, který se od jihu vlévá do Vltavy, vymodelovaly v algonkických břidlicích poměrně plochý ostroh se strmými, skalnatými svahy, který se zvedá více než 60 metrů nad hladinu řeky. Zatímco severní bok ostrožny spadá místy strmou skalní stěnou k Vltavě, na východě a jihovýchodě ji ohraničuje esovitě se vinoucí a směrem k jihu pozvolna stoupající žalovská rokle (*tab. VIII: dole*). Takto vymodelovaná ostrožna má nepra-

24 Kosmas I, 10 a 12 (ed. Bretholz, s. 23 a 26): *ut parvo clausi in oppido, quod dicitur Levigradec, hostium incursiones timerent oppido a dale ... dux eorum Neclan ... in castro supradicto delituit ...* Vrcholně středověcí i mladší autoři, pokud se ve svých dílech vůbec o lucké válce zmínili, údaj o Levém Hradci vypusili, i když hlavním zdrojem jejich informací byl Kosmas. To se týká tř. Dalimila k. 17–21 (ed. Havránek, Daňhelka, Kristen, s. 41–48), Příbík Pulkaavy z Radenína (ed. FRB V, s. 13–15, 218–220) i Václava Hájka z Libočan (ed. Flajšhans, díl II, na různých místech na s. 287–319).

25 Kristián c. 2 (ed. Pekař, s. 93): *in castello, cui vocabulum inerat Gradic ... fundantes ecclesiam in honore beati Clementis pape et martyris.* Kristiánovu informaci opakuje legenda Diffundente sole c. 6 (ed. Chaloupecký, s. 491). Mladší autoři, pokud se o Bořivojově křtu zmínili, Levý Hradec již v souvislosti s tímto knížetem neuvádějí. Tak např. Václav Hájek z Libočan (ed. Flajšhans, díl I, s. 349–350) Bořivojův svatoklimentský kostel umístil do Hradce Králové.

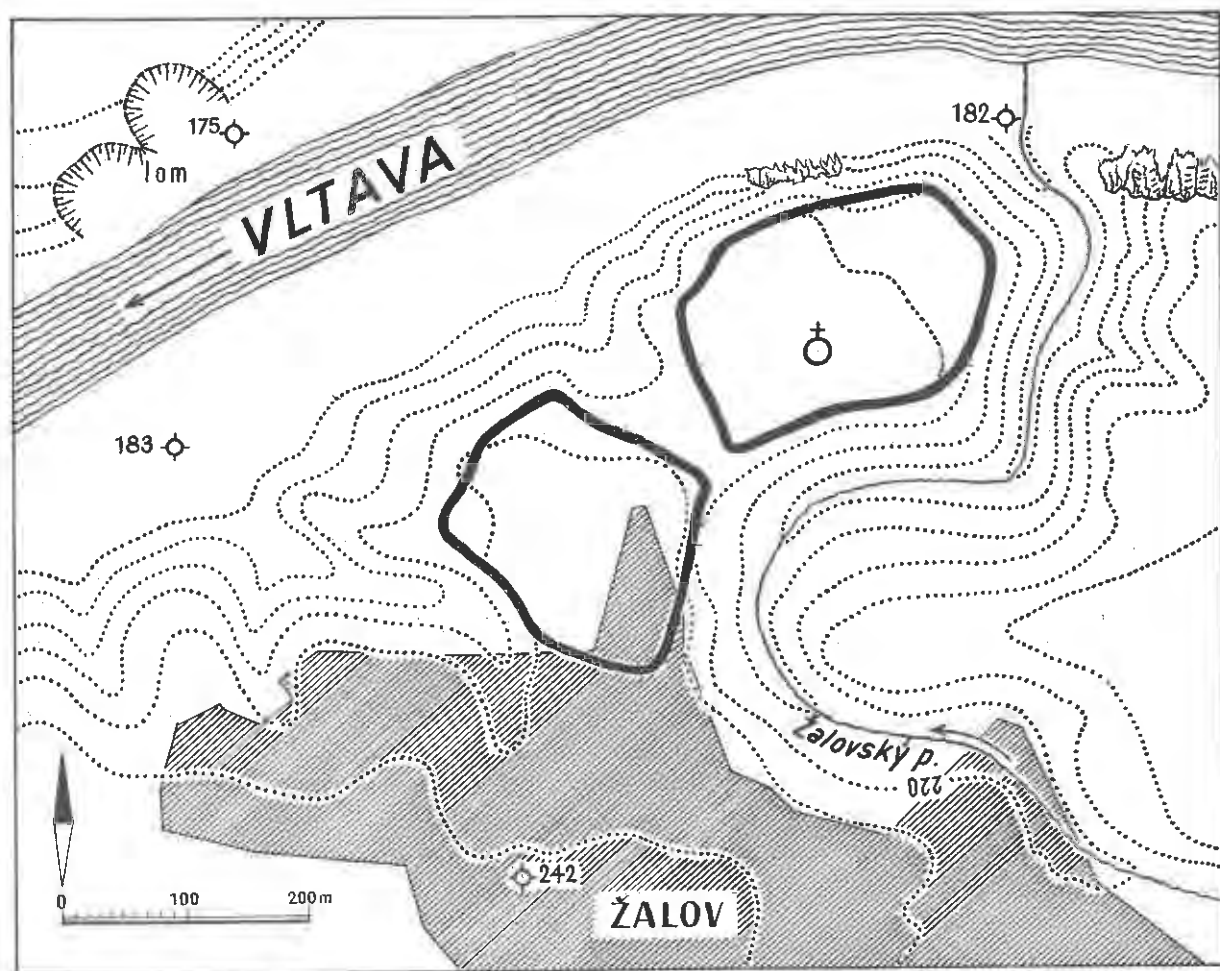
26 Kosmas I, 25 (ed. Bretholz, s. 47). Roční datum uvedené u této události kronikářem je chybné. Nejstarší vojtěšská legenda *Est locus uvádí ve třech svých redakcích místo volby jenom přibližně* (ed. Karwašínska, s. 11, 54, 74): *Post mortem uero episcopi non longe ab urbe Praga factus est conuentus ...*

27 Kosmas II, 12 (ed. Bretholz, s. 99).

28 Originál Zbihněvovy listiny se nedochoval, její text známe z potvrzení vydaného v roce 1233 Václavem I., srov. CDB I, č. 124, s. 129–131.

29 Text listiny známe z pozdějšího opisu dochovaného v rajhradském klášteře, CDB II, č. 387, s. 436.

30 CDB II, č. 378, s. 421. Listina dochována ve falzu z poloviny 13. století.

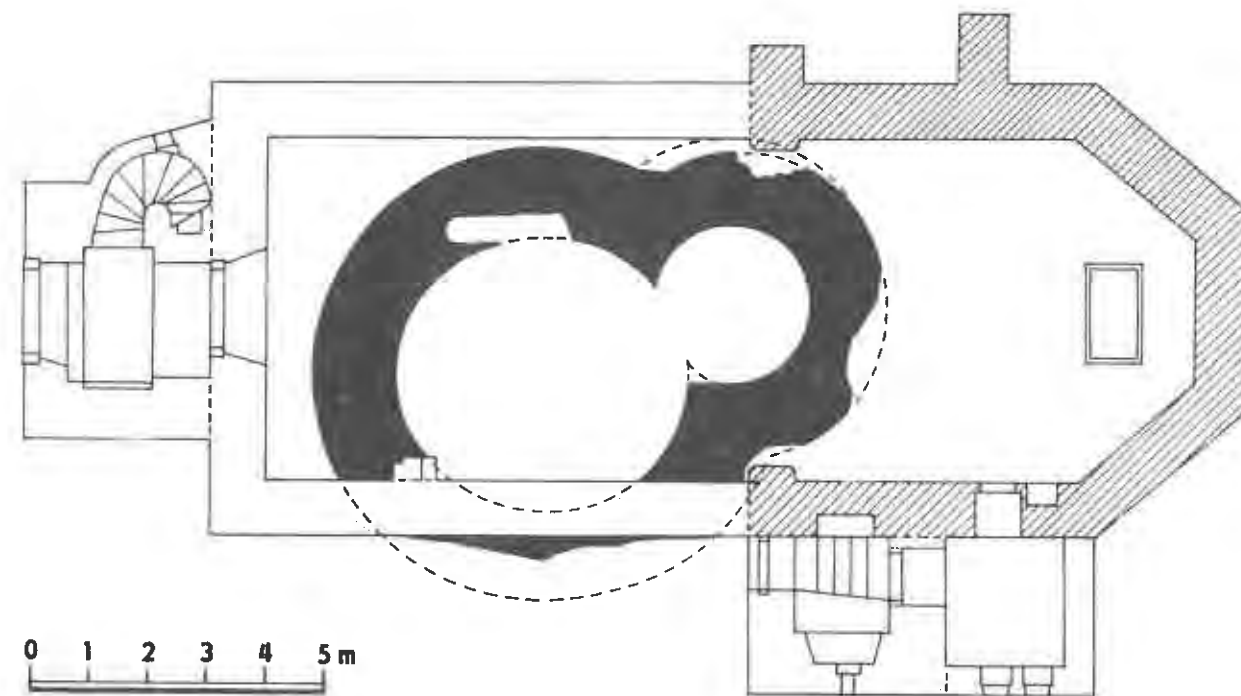
Obr. 11. Levý Hradec (obec Roztoky, o. Praha-západ).

videlně obdélný půdorys s delší osou ve směru severovýchod-jihozápad. Přibližně 200 až 230 m západním směrem od východního okraje ostrožny je tato přeřata roklič nazývanou starobylým jménem „Ve Vikouši“. Rokle spadá severním směrem do vltavského údolí a naopak svým opačným jihovýchodním koncem dosahuje téměř až ke svahu nad Žalovským potokem, kde potom pouze úzká šíje spojuje východní část levohradecké ostrožny s jejím pokračováním na jihozápadě. Vnitřní hradiště bylo vybudováno právě na této východní, přírodou nejlépe chráněné části ostrožny. Akropole má půdorys nepravidelného oválu o velikosti cca 230 × 150 m a plošné výměře 3,6 ha. Její obvodové opevnění měří 750 m. Jihozápadně od akropole za 30 až 100 m širokou roklič „Ve Vikouši“ je druhá, zcela samostatná plocha hradiště, jež byla předhradím. To odděluje na západním a jihozápadním obvodu od okolní krajiny další stráž klesající do vltavského údolí, takže pouze z jihu byla levohradecká ostrožna volně přístupná. Předhradí (s pomístním pojmenováním „Na hradci“ a „Na skalce“) má nepravidelně lichoběžníkový půdorys o velikosti 180 × 220 m a plošné rozloze 2,8 ha při délce obvodu 720 m. Celé hradiště zaujímá plochu 6,4 ha a souhrnná délka jeho obvodů činí 1 470 m. Na levohradecké akropoli a na předhradí jsou v současné době stavení, dále zahrady a louky. Střed akropole zaujímá kostel se hřbitovem (*tab. VIII: nahore*); centrální část přehradí poničila pískovna. Boky levohradecké ostrožny jsou převážně holé, pouze místy s lesním a křovinatým porostem.

Při absenci historických zpráv je archeologický výzkum jediným pramenem informací o levohradeckém opevnění [31, s. 106–109; 37, s. 655–659; 39, s. 22–38]. Akropole byla po celém obvodu opevněna hradbou s čelní kamennou plentou a s vnitřní dřevohlinitou konstrukcí. Při výzkumu zjištěny dvě výrazně odlišné stavební fáze celkem s pěti přestavbami. Mladší opevnění mělo oproti staršímu téměř dvojnásobnou šíři. Opuku používanou ke stavbě hradeb lámali až kdesi u dnešních Horoměřic ve vzdálenosti přibližně 5,5 km [36, s. 135; 39, s. 77]. Na přístupnější západní straně akropole

stála před opevněním ještě palisáda a byl tam také vyhlouben příkop; při stavbě mladší hradby nedošlo již k obnově palisády, ale naopak příkop byl vyhlouben téměř podél celého vnitřního obvodu opevnění. Na předhradí byly fortifikace budovány celkem třikrát a to vždy po jakýchsi katastrofách a požárech. I tam stála hradba s čelní kamennou plentou, která se opírala o dřevohlinitou konstrukci. Rovněž na předhradí měla nejmladší hradba oproti nejstarší téměř dvojnásobnou šíři. Na západním obvodu předhradí byl výzkumem zjištěn příkop, který po poslední úpravě při stavbě nejmladšího opevnění rozšířili až na 17 m. Na západním obvodu předhradí stála brána, jejíž vchod byl zúžen středovým blokem [37, s. 654–655, 658; 39, s. 37–38]. Branou podobné konstrukce se od jihozápadu vstupovalo na akropoli.

I o zástavbě levohradeckého hradiště nás zpravuje téměř výlučně archeologický výzkum. Z historických zpráv o Bořivojově založení svatoklimentského kostela i z přítomnosti knížete při tamější Vojtěchově biskupské volbě je zřejmé, že kdesi na Levém Hradci stál knížecí objekt, nejspíše dvorec či palác. J. L. Píč ho ztotožňoval se zbytky jakési kamenné budovy odkryté na akropoli, avšak tento výklad po revizním výzkumu odmítl J. Böhm [27]. Hradské obyvatelstvo žijící na levohradecké akropoli obývalo srubové stavby [30; 39, s. 40–43], zatímco na předhradí si stavělo víceprostorové domy s obytnými a hospodářskými místnostmi. Stěny těchto stavení tvořilo několik řad kúlů proplétaných proutím a omazaných hlinou [33, s. 637–645; 39, s. 43–49].

Obr. 12. Levý Hradec (obec Roztoky, o. Praha-západ). Půdorys Bořivojovy rotundy s vyznačenými mladšími přestavbami svatoklimentského kostela. Gotický presbytář pochází z 15. století (na obrázku šrafován), obdélná kostelní loď a věž byly postaveny na konci 17. století.

Nepochybně nejvýznamnější stavbou na levohradecké akropoli byl Bořivojův svatoklimentský kostel. Jeho základy objevil v letech 1939–1941 I. Borkovský pod podlahou dnešního levohradeckého kostela (*obr. 12*). Byla to rotunda s kruhovou lodí o vnitřním průměru 460 × 475 cm, k níž na východě přiléhala podkovovitá apsida [39, s. 50–57]. Při absenci přesných datovacích opor objevila se celá řada názorů zpochybňujících původ nalezených zbytků rotundy již v době Bořivojově. Především absence hrobů z 9. a 10. století v jejím okolí a potom i důvody jiné vedly některé badatele, že stavbu rotundy kladli až na samý sklonek 10. století [126, s. 159; 222, s. 130]. Po nejnovějším zjištění, že budečská svatopetrská rotunda je téměř neporušenou původní stavbou z doby Spytihněvy, pokládají se nyní všeobecně i nalezené základy levohradecké svatyně za stavbu z devátého století [např. 173, s. 35; 329, s. 550].

Přesné určení doby, kdy došlo ke stavbě levohradeckého kostela, je odvislé od datování Bořivojova křtu. Poněvadž tento Přemyslovec obdržel křest z rukou Metodějových a to v době, kdy již byl ženat s kněžnou Ludmilou, klade nyní historické bádání většinou jeho křest až na počátek osmdesátých let 9. století.³¹ Další architektonický vývoj levohradecké rotundy lze sledovat z písemných pramenů a potom především ze stavby samé. Někdy v průběhu 15. století byla u rotundy rozebrána apside a nahrazena gotickým, dosud stojícím presbytářem. Samotná rotunda byla potom rozbořena na sklonku 17. století, kdy ji nahradila obdélná barokní loď s věží na jižní straně.

Předpoklad staršího bádání, že na Levém Hradci stály v raném středověku rotundy dvě, vycházel z mylného předpokladu. Podnět k této úvaze dal levohradecký oltářní obraz pocházející ze 17. století, na kterém je za postavou sv. Klimenta snad vyobrazeno levohradecké hradiště. Tam však vidíme rotundu nikoliv ve středu objektu, kde stojí rotunda Bořivojova, ale při jeho jižním okraji. Archeologický výzkum existenci této stavby nepotvrdil.

V okolí svatoklimentského kostela se nepřetržitě pohřbívá od 11. století až do doby moderní. Ve starším údobí levohradeckých dějin pochovávali hradní obyvatelé své zemřelé za hradbami a to v místě později poničeném žalovskou cihelnou [35; 254, s. 136–149].

Díky archeologickému výzkumu bylo možno v základních rysech rekonstruovat historický vývoj Levého Hradce. Vnitřní hradiště vybudovali a poprvé opevnili již v průběhu první poloviny 9. století. Teprve po jakýchsi bojích někdy v polovině tohoto věku, kdy došlo k poničení hradiště i neopevněné osady stojící před ním, byla opevněna i tato osada a tak vzniklo samostatně stojící předhradí. Tím byl půdorysný vývoj Levého Hradce ukončen. K dalším destrucím opevnění a k rozsáhlému požáru, který zničil i zástavbu na akropoli, došlo potom snad za vlády Bořivojovy. S tímto knížetem je na hradišti spojována rozsáhlá přestavba a obnova hradeb. Ke stavbě nejmladšího opevnění na předhradí došlo až někdy v 10. století [39, s. 78–80].

V okolí Levého Hradce je archeologicky prokázáno osídlení slovanským lidem od období časně slovanského až po plný středověk [74; 367, s. 119; 135, s. 206; 254, mapa 1]. V době existence Levého Hradce lze v jeho těsném okolí předpokládat kumulaci venkovských osad, zatím jenom fragmentálně doloženou [317, s. 190]. Nejbližší zázemí Levého Hradce tvořily vesnice stojící podél vltavského údolí a potom na opačném břehu řeky. Jistě nebylo náhodné, že právě tam vyrostlo v době úpadku Levého Hradce nedaleko dnešních Klecan hradiště nové. Sídlní komorou v blízkosti hradiště kdesi procházela významná stezka spojující v raném středověku Prahu s krajinami na severozápadě a se srbským prostředím [347, s. 382].³²

Z hlediska sídelních poměrů ve středních Čechách v 9. století lze konstatovat, že Levý Hradec byl vybudován na okraji dvou tehdejších nejvýznamnějších sídelních oblastí a to pražské a slánsko-kralupské.

V písemných pramenech se nikde nedočítáme, jakou mělo levohradecké hradiště v raném středověku funkci a význam. Z Bořivojova založení prvního kostela v Čechách právě na tomto hradě se nejčastěji vyvozuje, že Levý Hradec byl původním přemyslovským rezidenčním sídlem. Nejnověji jsou však vyslovovány i názory jiné [306, s. 75]. Z latinské terminologie, kterou používali legendisté a kronikáři k označení Levého Hradce je zřejmé, že ti ho považovali za objekt významově druhořadý.³³ Po vytvoření přemyslovské správní organizace v 10. a 11. století nestal se Levý Hradec centrem „provincie“ a při žádné příležitosti není také vzpomenueno jméno některého z tamějších hradních správců. Je ovšem nepochybné, že hradiště tehdy hrálo nějakou roli v ekonomice českého raně stře-

31 Kristián c. 2 (ed. Pekař, s. 92) výslovně konstatuje, že ke křtu došlo za vlády Svatoplukovy. Záměna s Rastislavem není možná, neboť legendista (srov. c. 1, ed. Pekař, s. 91) přesně odlišuje Svatopluka od jeho předchůdce Rastislava (i když jeho jméno neuvádí). Ze byl Bořivoj v době křtu již ženat, výslovně uvádí legenda Fuit in provincia Boemorum c. 1 (ed. Chaloupecký, s. 467). Ludmilino narození kolem r. 860 je dobře odvoditelné z legend [304, s. 85] a je potvrzeno i výsledky lékařsko-antropologického šetření Ludmilina skeletu [355, s. 149]. Nelze proto Bořivojův křest klást do let 869–870, ale až do období po Metodějově návratu z bavorského vězení. Na osmdesátá léta pomýšlí např. Lowmiański [150, s. 409–423, tam především s. 415, pozn. 1294] a Třeštík [304, s. 87–88], odlišný výklad hájí R. Turek [318].

32 Ve 12. století byla tato cesta označována jako *magna via, que vadit Pragam*, CDB I, č. 124, s. 130.

33 Kristián c. 2 (ed. Pekař, s. 93, 94) označil Levý Hradec jako *castellum*, kdežto Prahu v době Bořivojově charakterizoval slovy *civitas metropolis*. Kronikář Kosmas I, 10 a 12 (ed. Bretholz, s. 23, 26) ve zmínce o Levém Hradci v době luckých válek použil k jeho označení termínu *oppidum* a *castrum*, v údaji o tamější Vojtěchově volbě slovo *oppidum* (I, 25, ed. Bretholz, s. 47). Naproti tomu Praha byla pro Kosmu centrem české země již od svého údajného založení bájnou Libuší (Kosmas I, 9, ed. Bretholz s. 19).

dověkého státu. Svědčí o tom nejen četné nálezy denárů ze samotného hradiště a z jeho okolí [224], ale i skutečnost, že ještě na počátku 13. století byl Levý Hradec sídlem královského lovčího. Tehdy byl také naposledy označen jako hrad.

LIBUŠÍN (o. Kladno)

Dalším středoevropským slovanským hradištěm, o kterém se zmínil kronikář Kosmas, je Libušín. Objekt se nalézá v západní části středních Čech asi 5 km severozápadně od Kladna.

Podle Kosmy založila Libušín v bájném údobí českých dějin soudkyně Libuše, kterou teprve renesanční dějepisce nazvali kněžnou.³⁴ I když se Kosmas ve svém dalším vyprávění o Libušínu již nezmiňuje, přesto je z jeho líčení zřejmé, že na tento hrad položil některé události z Libušina života.³⁵ Zatímco tyto Kosmovy zprávy jsou pro poznání libušínských dějin bezcenné, naopak důležité údaje o této lokalitě přináší listiny z 11. až 13. století. V některých je Libušín označován jako villa, v jiných zase charakteristika tohoto objektu chybí. Všechny tyto písemnosti, jež jsou vesměs mladšími listinnými falzy, potvrzují několika církevním institucím donace učiněné některými českými panovníky. Staroboleslavská kapitula obdržela z Libušina služebníka Staňka k obsluze vinného lisu,³⁶ vyšehradská kapitula zase vinaře, bečváře a několik služebných žen³⁷ a konečně kladrubský klášter dalšího řemeslníka.³⁸ Historicky velmi zajímavý údaj obsahuje donace ostrovskému klášteru z 1. července 1277, v níž se píše o dvou libušínských osadách.³⁹ Nejpozději od 14. století byla osada stojící na místě někdejšího slovanského hradiště nazývaná Hradištěm, kdežto ves dole v údolí se jmenovala Libošín [29, s. 27].

Libušín náleží k těm nemnoha objektům, jejichž původní raně středověké jméno je zaznamenáno v soudobých písemnostech. Nejčastější jeho tvar je Lubosin.⁴⁰ Kosmas uvedl název tohoto hradu do souvislosti s bájnou Libuší. Jeho výklad však historické bádání odmítá. Místní jména typu Lubusz, Liubusta, Lubosz aj., jež všechna jsou odvozena od jména „Libuše“, byla v raném středověku častá na značně širokém evropském území. I přes ojediněle se objevující námitky, bývá většinou akceptován již starší výklad A. Brücknera, že Libuše je jméno mužské [149, s. 178]. Libušín (původně Lubošín) znamenalo by podle tohoto výkladu majetek osoby, která se jmenovala Luboša.

Libušín jako objekt spojený kronikářem Kosmou s nejstarším obdobím českých dějin, poutal na sebe zájem badatelů již v 19. století. První výkopy na něm podnikl v roce 1835 M. Kalina z Jäthensteinu [243, s. 37–38, pozn. 136]. Do odborné literatury ho uvedl o tři desetiletí později J. E. Vocel [357, s. 403–404, obr. 108]. Ke zvýšenému badatelskému zájmu o Libušín došlo na počátku 20. století [43, s. 14–15; 349, s. 115–119], kdy tam také uskutečnil menší výzkum J. L. Pič [204, s. 216, 305–306, 377]. Kosmova zpráva o údajně velkém stáří Libušina stala se potom ve dvacátých letech ústředním tématem diskuse, zda je či není možno považovat tento hrad za nejstarší ústředí českého kmene před založením Prahy [8, s. 27; 79; 80; 271, s. 12–14; 273; 358, s. 55]. Archeologický výzkum Libušina usku-

34 Kosmas I, 4 (ed. Bretholz, s. 11): *Lubossa, que etiam urbem tunc potentissimam iuxta silvam, que tendit ad pagum Ztibecnam*. S Libuší spojují Libušín i Letopisy hradištsko-opatovické, aniž by ji však výslovně označily jako zakladatelku hradu (ed. FRB II, s. 386): *Lubosa, a qua castrum Lubosin dictum est*. Mladší autoři potom již vůbec Kosmovu historiku neopakovali. Tř. Dalimil k. 6 a 8 (ed. Havránek, Daňhelka, Kristen, s. 27, 28) spojil s Libuší pouze Libušín dvůr, kde došlo k jejímu setkání s Přemyslem a kde měla být i pohřbena (v některých rukopisech je jméno opraveno na Libici). Kronikáři doby karlovské a renesanční se již o Libušínu vůbec nezmiňují.

35 Na tomto hradě zřejmě Libuše řešila spory, určila Přemysla za knížete a také ho tam po zvolení přijala, srov. Kosmas I, 4, 5, 8 (ed. Bretholz s. 11–12, 14–15, 18). Předmětem sporů a různých dohadů je otázka, zda na Libušíně měla podle Kosmovy představy přednést i prorocství o budoucí slávě Prahy (Kosmas I, 9, Bretholz, s. 18–19). [K problému srov. 234, s. 16–17].

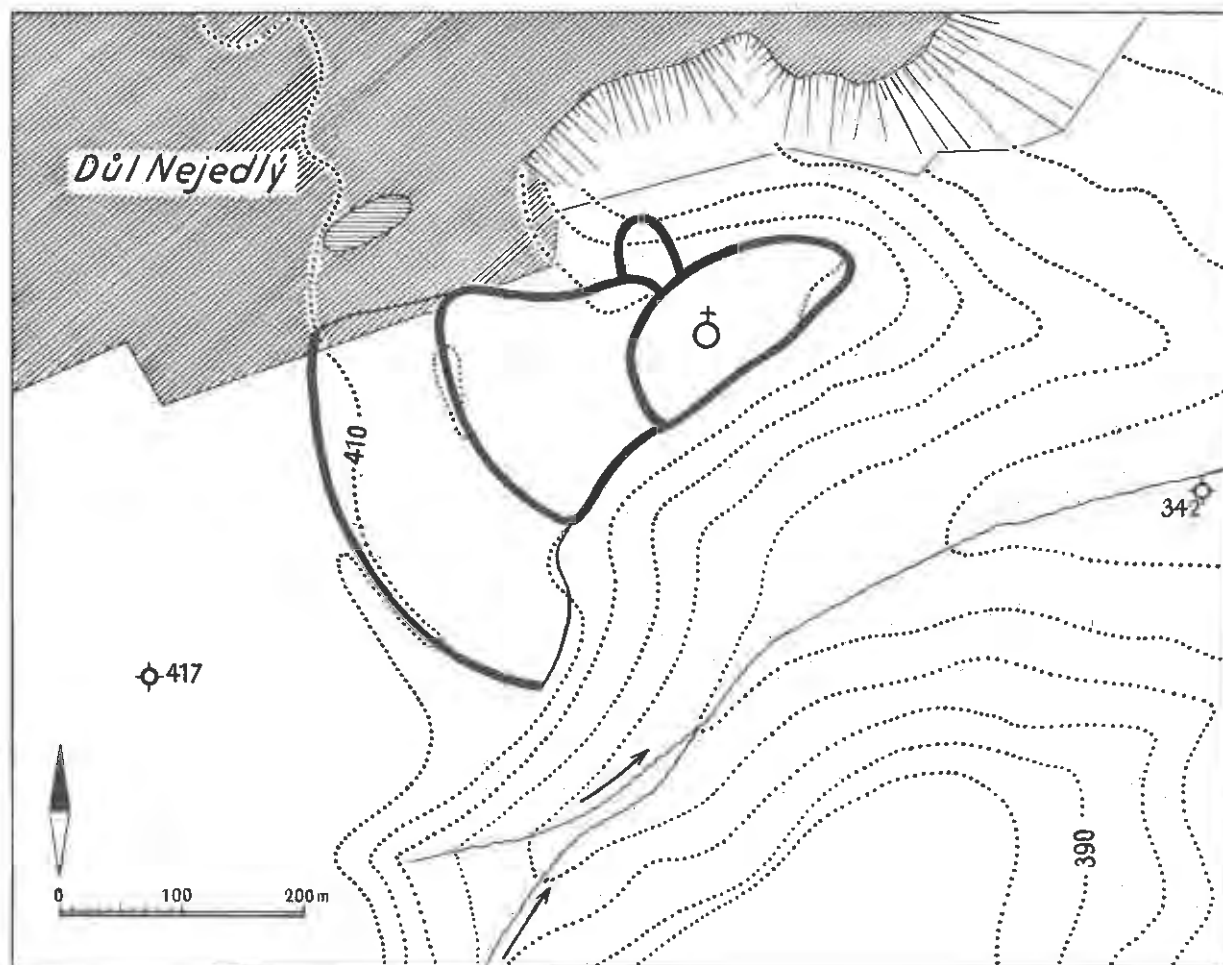
36 CDB I, č. 382, s. 359. Některé dodatečné opravy a vpisky provedené v této písemnosti, jež se dochovala až v opisu pořízeném v 17. století, daly podnět k nesprávným úvahám, že by snad ještě v 11. a 12. století byl Libušín označován jako *castrum* [256, s. 65].

37 CDB I, č. 387, s. 379–380, 390. Tuto donaci konfirmoval Přemysl Otakar I. v r. 1222, srov. CDB II, č. 229, s. 216.

38 CDB I, č. 390, s. 399. Listina je falzem ze 13. století. Srov. též CDB I, č. 405, s. 431.

39 Reg. II, č. 2706, s. 1183: *duas villas quarum quelibet Lobosin dicitur, cum unversis libertatibus molendinorum, pratorum, siluarum*

40 Zajímavý doklad o vývoji tohoto jména přináší jednotlivé opisy Kosmovy kroniky vznikající v různých staletích, z nichž nejstarší uvádějí tvar *Lubosin*, nejmladší z 15. století *Libussin*, psaný též *Lybussyn*, srov. Kosmas I, 4 (ed. Bretholz, s. 11).

Obr. 13. Libušín (o. Kladno).

tečněny v téže době přispěl především k lepšímu poznání vývoje osídlení libušínské ostrožny až po zániku tamějšího hradiště [29]. Na vlastní hradiště se zaměřily výzkumy poválečné [28; 105; 106; 107; 331; 333; s. 52–61; 341], i když ty sledovaly především fortifikace a o zástavbě objektu toho mnoho nepověděly.

Libušínské hradiště ležící přibližně 1 km jihozápadně od okraje obce Libušína (o. Kladno) bylo postaveno na krátké trojúhelníkové ostrožně vymodelované v tamější náhorní plošině přibližně k severovýchodu probíhajícími údolím protékáným Svatojiřským (Libušínským) potokem a potom další roklí ústící od severozápadu do tohoto údolí (obr. 13). Libušínská ostrožna (nazývaná též podle zasvěcení tamějšího kostelíka svatojiřskou) je na severní a jižní straně chráněna poměrně strmými svahy, které u východního konce ostrožny pozvolna klesají do hloubky více než padesáti metrů. Poměrně plochý terén ostrožny, mírně klesající směrem k severovýchodu ke konci ostrohu (kde nadmožská výška u kostelíka dosahuje 401 m n.m.), plynule navazuje na západní straně na zvolna stoupající okolní terén plošiny. Většina povrchu hradiště je zalesněna, stejně jako boky ostrožny. Převážně bezlesý je pouze konec ostrožny, na kterém stojí kostelík obklopený hřbitovem, dále zvonice a několik staveb (tab. IX: dole). Vzhled terénní situace velmi pozměnily výsypky z blízkého dolu, které téměř zcela vyplnily údolí na severní straně ostrožny.

Libušínské hradiště je trojdílným objektem s akropolí na východní straně na samém konci ostrožny. Tento vnitřní areál má nepravidelně oválný půdorys s opevněním po celé délce obvodu, jenž dosahuje délky asi 615 m. Přibližně ve středu tohoto prostoru o plošné výměře 2,6 ha stojí již zmíněný kostelík sv. Jiří (tab. IX: nahoře). Na severovýchodní straně akropole, kde se k jejímu opevnění připíná val obepínající vnitřní předhradí, je připojen samostatným, asi 140 m dlouhým valem prostor ko-

lem studánky (jeho plocha je asi 1,5 ha). Rovněž vnitřní předhradí, jež má půdorys nepravidelného pětiúhelníka, je opevněno po celém svém obvodu. Délka této fortifikace měří 470 m a rozloha ohrazené plochy je 3,6 ha. Před zmíněnou hradbou v místech, kde tato přetíná ostrožnu a odděluje vnitřní předhradí od vnějšího, je v terénu viditelný příkop. Velmi rozlehlé první (vnější) předhradí o půdorysu přibližně nepravidelného lichoběžníka, má rozlohu 4,6 ha. Bylo opevněno pouze obloukovitě probíhajícím valem přetínajícím ostrožnu v délce cca 400 m. Na bocích nemělo vnější předhradí fortifikace. Souhrnná délka libušínských opevnění činí přibližně 1 630 m, rozloha ohrazené plochy (včetně opevněného areálu u studánky) je 12,3 ha.

Dosud jenom velmi málo je známa zástavba libušínského hradiště. V písemných pramenech o ní nenalezneme žádný údaj. Pouze jako zajímavost je možno v této souvislosti upozornit na Kosmovu představu, že již v bájném období stál na Libušíně dvorec.⁴¹ Ani dosavadní archeologický výzkum hradiště mnoho o jeho zástavbě nepověděl. Domělý knížecí palác na severní straně vnitřního areálu, který objevil a do literatury uvedl J. L. Píč [204, s. 305–306, obr. 179], ukázal se být po revizním výzkumu destrukcí několika kamenných staveb až z počátku novověku [29, s. 11–20, obr. 4–10]. Také domělá Libušína mohyla, považovaná J. L. Píčem za ruiny románského kostela [204, s. 307], byla ve skutečnosti destrukcí několika mladších středověkých staveb. Na témže místě byly později vybudovány menší stavby z lomové opuky a po jejich devastaci místo sloužilo jako smetiště [29, s. 22–25, obr. 14–16]. Ani rozsáhlý poválečný výzkum otázku zástavby nerozřešil. Byly nalezeny pouze ojedinělé kule, jamky, polozemnice a několik jam [331, s. 45–47; 333, s. 52–54; 341, s. 227, 230–232, 234]. Je ovšem nutné mít na paměti, že dosavadní výzkumy se dotkly jenom sporadicky ploch vhodných k sídlení, neboť výzkum byl zaměřen především na opevnění.

K zástavbě libušínského hradiště nepochybně náležel kostel, i když pro jeho existenci svědčí pouze doklady nepřímé. Je to především shodné tvrzení svatováclavských legend, že v době vlády knížete Václava stály kostely na všech přemyslovských hradech [256, s. 24]. Bez důležitosti není ani skutečnost, že v centrální části akropole libušínského hradiště (to znamená v místech, kde lze předpokládat nejdůležitější stavby hradiště) dosud stojí kostelík sv. Jiří, dnes raně gotická stavba s několika pozdějšími barokními úpravami. Při úvahách o stáří libušínského kostela má svoji důležitost i jeho svatojiřské zasvěcení, které bylo v Čechách užíváno již od počátku 10. století. S nejstarším horizontem užívání tohoto patrocinia souvisí právě svatojiřské kostely stojící na českých raně středověkých hradištích [24, s. 31–33; 255, s. 273–277]. Nejstarší historickou zmínku o libušínském kostele přináší až soupisy papežských desátků, ve kterých je kostel poprvé uveden k r. 1352 s povinností platit 30 grošů.⁴² V následujícím desetiletí téhož století jsou poprvé zmiňováni libušínští faráři.⁴³

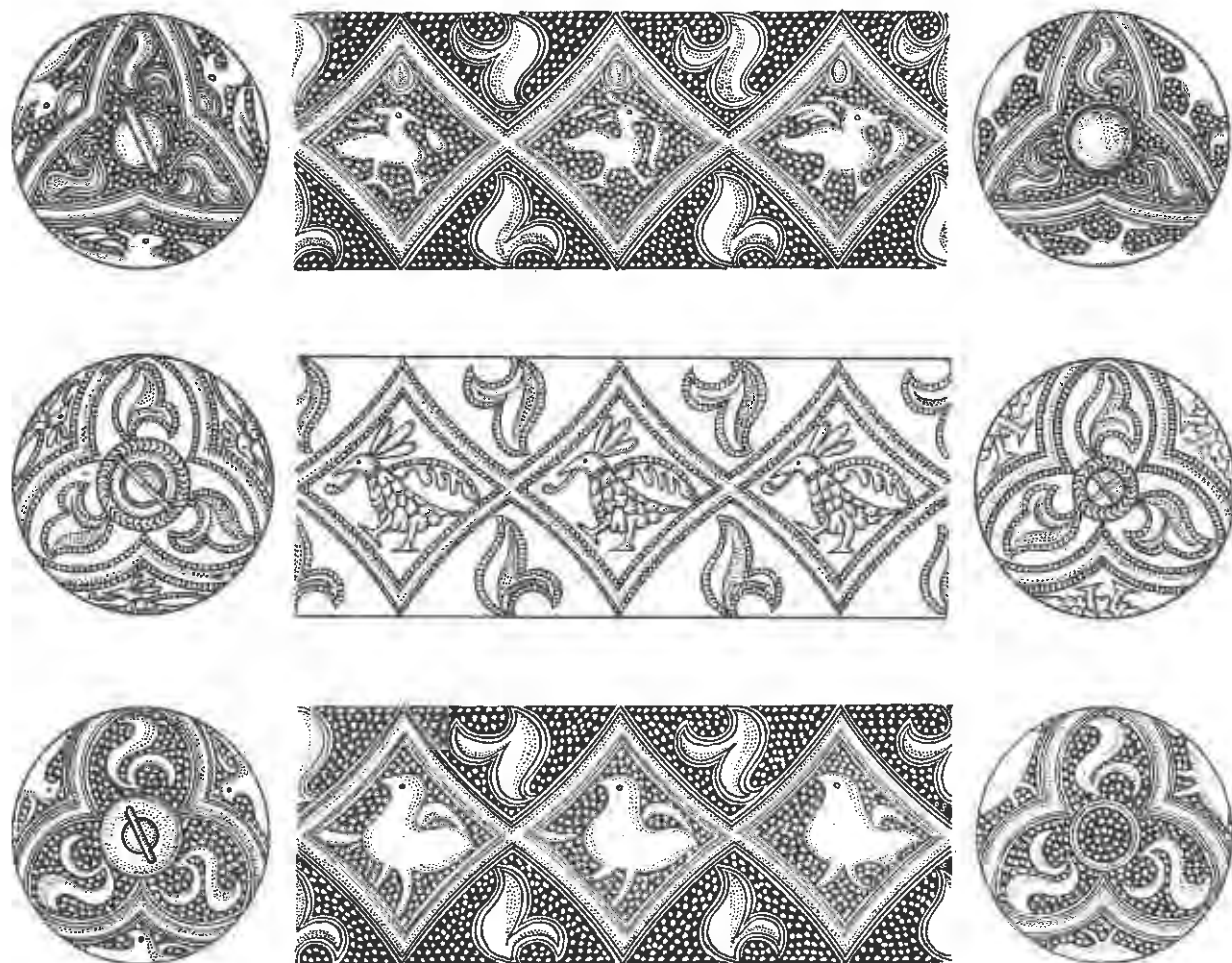
Dosavadní archeologický výzkum nezjistil nikde v areálu hradiště pohřebiště, které by spadalo do doby existence tohoto objektu. V okolí kostela sv. Jiří se začalo pochovávat asi až ve vrcholném středověku [331, s. 46, obr. 23; 333, s. 54–55, 59].

Několikaletým archeologickým výzkumem bylo velmi dobře poznáno opevnění libušínského hradiště. Tamější hradby byly vybudovány na různých místech odlišným způsobem, který odvisel od terénní situace a v důsledku toho od větší či menší přístupnosti k tomuto objektu. Zjednodušeně lze říci, že pouze v místech přístupných a strategicky důležitých (tj. v místech příčného přehrazení ostrožny u vnitřního předhradí a u akropole a potom na některých místech na obvodu akropole) byly postaveny fortifikace s čelní kamennou plentou opírající se o dřevohlinité těleso hradby s komorovou či roštovou konstrukcí. Na ostatních místech byly postaveny hradby konstrukčně jednodušší, a to buď kamenná oboustranně lícovaná zeď spojovaná žlutkou (ta chránila prostor u studánky), nebo zeď stavěná nasucho z opukových kamenů a doplněná někdy na vnitřní straně jednodušší dřevěnou konstrukcí (tak bylo stavěno zčásti opevnění vnitřního areálu). Velmi rozlehlé první libušínské předhradí bylo opevněno pouze jednoduchým hliněným valem, na jehož vrcholu snad stála jakási kamenná nástavba. Na bocích tohoto předhradí chyběla potom již vůbec jakákoliv fortifikace. V místech předpokládaného nepřátelského náporu byly před hradbami vyhloubeny ještě příkopy. Tak tomu bylo před příčnými hradbami přetínajícími ostrožnu a potom také před hradbou na vý-

41 Kosmas I, 4 (ed. Bretholz, s. 11). Poprvé na toto místo upozornil D. Třeštík [304, s. 41].

42 RDP, s. 45.

43 LCI, 2, s. 45.

Obr. 14. Rozvinutá výzdoba gombíků nalezených na pohřebištích v Kačicích (na obrázku nahoře), u Pražského hradu (uprostřed) a v Zákolanech.

chodním konci ostrožny. Při archeologickém výzkumu Libušína byly prozkoumány i dvě brány vedoucí na jeho vnitřní areál. Na několika místech došlo k mladším přestavbám opevnění. S nimi souvisí i tři opěrné zdi postavené u jihozápadního nároží vnitřního areálu [k opevnění srov.: 331, s. 35–42; 341, s. 190–234, 240–248]. Z líce nejmladší třetí zdi pochází i 18 kamenů s rytinami jezdců, koní či pouhých neurčitých čar [341, s. 288–292]. Za zmínku jistě stojí, že Kosmas označil Libušín jako hrad nejmocnější.⁴⁴ Proč tuto charakteristiku volil, zůstává předmětem dohadů.

Při archeologickém výzkumu Libušína bylo nalezeno značné množství památek, jejichž rozbor mimo jiné umožnil datovat existenci tohoto hradiště rámcově od sklonku 9. století do přelomu 10. a 11. století [341, s. 292–298]. Přibližně ke stejnému závěru dospělo již dříve – a to bez znalosti archeologických nálezů – i bádání historické [358, s. 55].

Libušínské hradiště bylo vybudováno na západním okraji středočeské slovanské sídelní ekumeny u rozlehlého pásma křivoklátských lesů. Tuto jeho polohu velmi dobře vystihl již kronikář Kosmas.⁴⁵ Ze zasedlé slánské plošiny postupovalo slovanské osídlení západním směrem do zalesněné krajiny především údolními potoky. Zatím pouze hrobovými nálezy lze doložit existenci menší sídelní enklávy západně od libušínského hradiště uprostřed lesů v údolí Loděnického potoka na Stochovsku. Ze starších hřbitovů v této sídelní komoře je nejzajímavější kačický [254, s. 47–48], ze kterého pochází mimo jiné i pár gombíků zdobných ptačím motivem ve čtvercovém zarámování. Tato výzdoba se

44 Srov. poznámku 34.

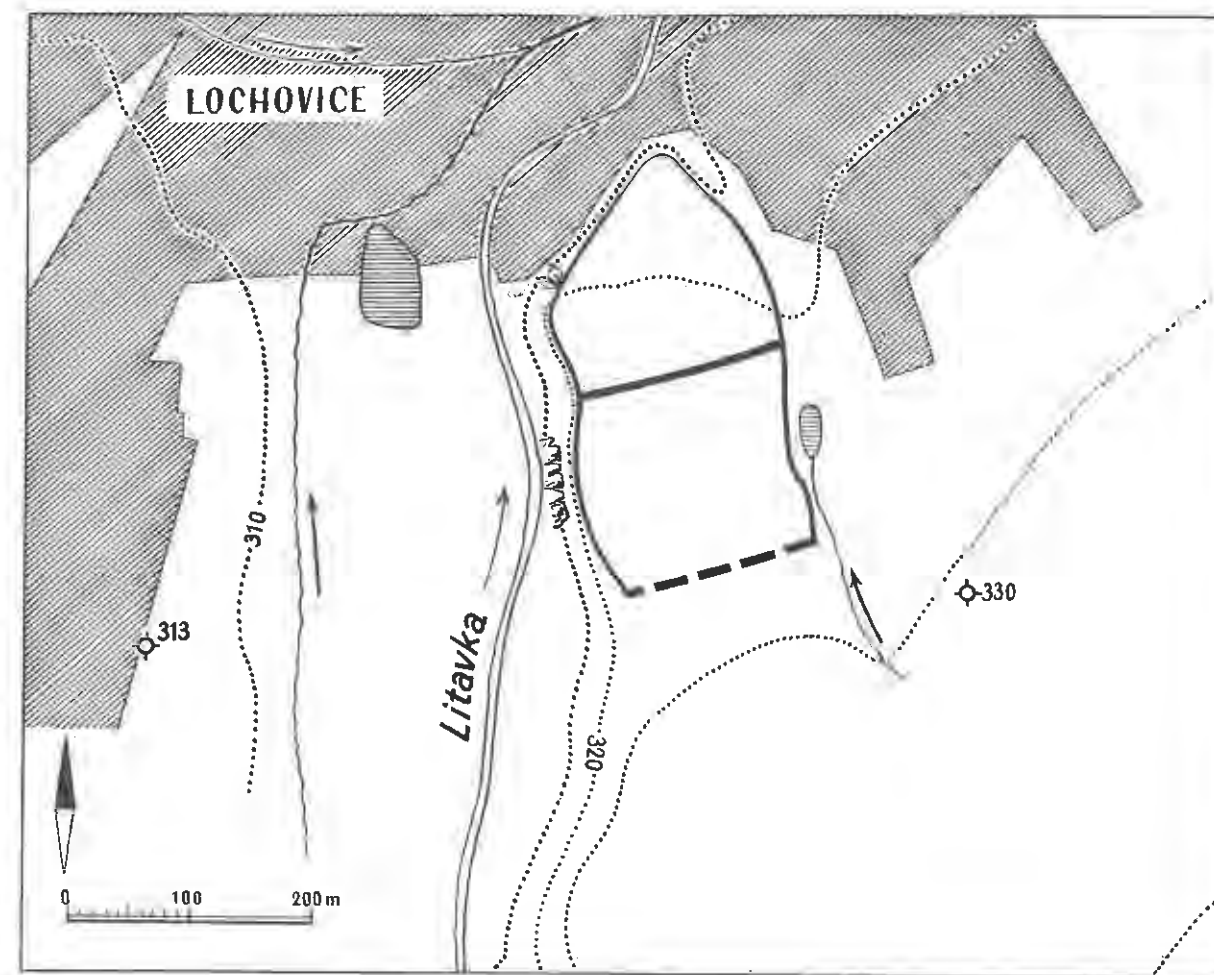
45 Srov. poznámku 34.

objevuje pouze na několika gombících nalezených ve středních Čechách a lze v ní proto vidět doklad existence šperkařské dílny pracující na počátku 10. století kdesi na přemyslovském území (obr. 14). Vzhledem k tomu, že gombíky jsou téměř všeobecně považovány za šperk užívaný pouze nadřazenou složkou tehdejší společnosti, lze nejspíše tyto nálezy uvádět do souvislosti s blízkým libušínským hradištěm.

Hospodářské zázemí hradiště a potom zřejmě knížecího dvorce, který převzal po zániku tohoto objektu jeho ekonomickou funkci, bylo podle názoru historiků územně značně rozlehlé [129, s. 658–659; 130, s. 641–642]. Snad již tehdy tam docházelo k využívání ložisek železných rud [205, s. 233]. Určitým svědectvím by tu mohly být na samotném Libušíně nálezy přesněji nedatovaných kusů železných strusek. Nepochybně hospodářský a samozřejmě i strategický význam měla chebská stezka, která spojovala přemyslovské střední Čechy se západním světem a procházela kdesi okolím hradiště [128, s. 50, pozn. 55].

LOCHOVICE (o. Beroun)

Jediné bezpečně slovanské hradiště v jihozápadní části sledovaného území se nalézá na ostrožně nad pravým břehem říčky Litavky na východním okraji Lochovic. O hradišti sice věděl již v roce 1836 místní děkan O. Kubišta [245, s. 100–101] a později i M. Lüssner, avšak teprve v roce 1881 uveřejnil o něm B. Jelínek první zprávu v odborném tisku [100, s. 112–115, tab. VI: 3]. Tím však zájem odborníků o tuto lokalitu na dlouhou dobu pohasl. Teprve po druhé světové válce prováděl na hradišti povrchové sběry J. Maličský [153, s. 30], který je však nikdy nepublikoval. Většina jeho nálezů z lochovického hradiště je dnes nezvěstná.

Obr. 15. Lochovice (o. Beroun).

Popisované hradiště zaujímá podlouhlou ostrožnu trojúhelníkového půdorysu, ležící na pravém břehu Litavky asi 17 m nad její hladinou (obr. 15). Ostrožnu ohraničuje na západní a jihozápadní straně strmý svah údolí Litavky, kdežto na severovýchodě a východě užší proláklina protékaná bezejmenným potůčkem, ústícím pod opyší hradiště do Litavky; v moderní době byla severní část prolákliny zčásti zasypana. Směrem k jihovýchodu přechází rovinatá plocha hradiště v rozlehlou planinu, z níž se asi v tříkilometrové vzdálenosti vypíná masiv Plešivce.

Plocha hradiště, nesoucí pomístní jméno „Na stráži“, je obdělávána jako pole. Zemědělské práce a potom především záměrné rozvážení valů, prováděné již v první polovině 19. století, velmi silně poničily někdejší fortifikace. Do současné doby se dochoval pouze jeden téměř rovný a přibližně 175 m dlouhý val (v místním lidovém podání označovaný jako „Žižkův val“), který ve vzdálenosti asi 180 m jižně od opyše příčně přetíná ostrožnu. V době Jelínkově byl ještě 2 m vysoký a v základně přibližně 20 m široký; dnes připomíná spíše širokou terénní vlnu. Před valem probíhá příkop, který v minulém století dosahoval místy 1 m hloubky a údajně 25 m šířky.

O konstrukci valu není nic přesného známo. Z údaje děkana O. Kubišty, že při rozebírání valu v roce 1836 byla zjištěna silná zeď stavěná z lomového kamene [245, s. 101, pozn. 17], lze usuzovat, že se jednalo o hradbu s čelní (asi dosti mohutnou) kamennou plentou. Val ohraničuje nepravidelně trojúhelníkovou plochu vnitřního hradiště o ploše asi 2,2 ha. Lochovické hradiště mělo jedno předhradí. Zbytek příkopu vnějšího valu je zčásti ještě zachycen na starých mapách, avšak v době Jelínkově nebyl již v terénu patrný. Vnější opevnění probíhalo rovnoběžně s vnitřním valem a uzavíralo přibližně obdélnou plochu 150 × 160 m o rozloze cca 2,4 ha. Výměra celého hradiště dosahovala asi 4,6 ha. Opevnění na bocích hradiště není sice patrné, lze je tam však předpokládat. Hradby na bocích ostrožných hradišť byly totiž ve středních Čechách zjištěny i u objektů přírodním prostředím mnohem lépe chráněných (např. v Butovicích). Délka obvodového opevnění lochovického hradiště dosahovala asi 920 m, délka všech fortifikací téměř 1 100 m.

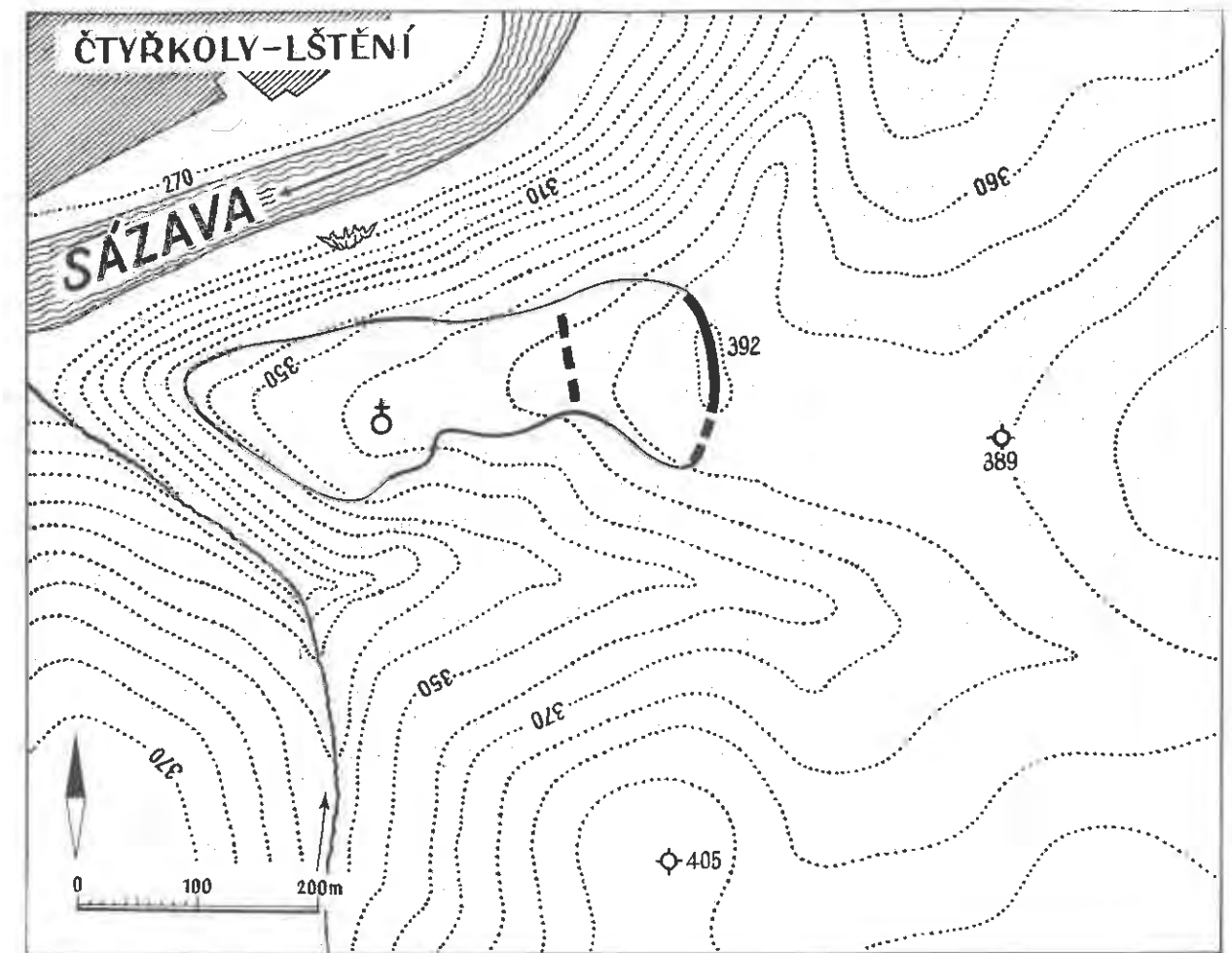
Nevyjasněnou otázkou zůstává datování objektu. Vzpomenuté Maličké nálezy jsou v současné době nezvěstné. On sám je rámcově klád do 10. a 11. století [156, s. 12]. S tímto datováním je v souladu O. Kubištův poznatek o značně silné zdi (ve skutečnosti kamenné plentě) zjištěné ve valu. Mezi keramikou nalezenou na hradišti nebyly žádné zlomky pravěkých nádob.

Lochovické hradiště leží v jižní části hořovické kotliny, geografického celku charakterizovaného na jedné straně drsnějšími a pro osídlení méně příhodnými podmínkami, na druhé straně však důležitého svou polohou. Tudy již od pravěku procházely stezky spojující střední Čechy se západními (na přibližné trase Beroun, Žebrák, Kařez) a jižními (proti toku Litavky). Kotlina tvořila již v pravěku významný sídelní celek [365]. Sporadické slovanské osídlení tam zjišťujeme od starohradištního období a to dokonce v nevelké vzdálenosti od lochovického hradiště v Tihavě [155, s. 175], dále v Praskolesích [154, s. 82] a potom na Žebráku [157, s. 512]. Do stejného období lze klást i B. Jelínkův nález ostruhy s háčky pocházející odkudsi z Hořovicka [214]. Dosavadní archeologické nálezy [153, s. 28–31; 254, s. 42, 44, 62, 64–66, 72, 74, 82–83, 86, 188–189] i poznatky toponomastiků [275, s. 84] dokládají výraznější zasedlování tamějšího území až od 10. století. Vysvětlení historické úlohy lochovického hradiště lze s velkou pravděpodobností spatřovat v jeho poloze na litavské cestě a to právě v místech, kde tato opouští úzké údolí sevřené pásmem Brd a Hřebenů a vstupuje do volnějšího prostoru hořovické kotliny.

LŠTĚNÍ (obec Čtyřkoly – Lštění, o. Benešov)

Asi 10 km severoseverovýchodně od Benešova nalézá se nad osadou Lštění slovanské hradiště, o kterém se ve své kronice krátce zmínil Kosmas. Podle jeho údaje věznil v roce 1055 na tomto „přepevném hradě“ tamější hradecký správce Mstiš z příkazu knížete Spytihněva II. gravidní manželku jeho bratra Vratislava, pozdějšího českého knížete a krále.⁴⁶

⁴⁶ Kosmas II, 15 (ed. Bretholz, s. 106): *Nurum autem suam comprehensam misit in quoddam castrum munitissimum nomine Lescen committens eam ad custodiendum comiti nomine Mziš.*

Obr. 16. Lštění (obec Čtyřkoly-Lštění, o. Benešov).

Hradiště u Lštění znal již K. Jireček [103, s. 310], krátce po něm o objektu psali K. V. Zap [363, s. 24–25] a J. E. Vocel [357, s. 420]. Menší archeologický výzkum na něm provedl v roce 1905 J. L. Píř [202; 204, s. 260, 341, 377, obr. 154–157, tab. 28, 29] a o devět let později majitel konopištského panství Ferdinand d'Este; o výsledcích těchto druhých výkopů nemáme k dispozici přesné informace [254, s. 33]. Znovu se archeologové vrátili na Lštění až po šesti desetiletích, když tam v roce 1974 došlo při úpravě a rozšiřování cesty vedoucí ke hřbitovu, nalézajícímu se v jihozápadní části hradiště, k narušení terénu [286].

Hradiště u Lštění bylo vybudováno na ostrožně nepravidelně trojúhelníkového půdorysu, jež se vypíná těsně nad levým břehem Sázavy (obr. 16). Pomístní název této polohy je „Hradiště“. Severní svah ostrožny tvoří prudká, až 100 m vysoká stráž sázavského údolí (tab. X: dole). Na jižní a jihozápadní straně ohraničuje ostrožnu, jež je v těchto místech vykrojena širší úžlabinou, značně strmá stráž údolíčka protékaného bezejmenným potůčkem, který se pod opyší hradiště vlévá z levé strany do Sázavy. Pouze na východě souvisí ostrožna asi 190 m širokou šíjí s okolní benešovskou pahorkatinou. Terén ostrožny od zmíněné šíje, kde dosahuje nadmořské výšky 392 m n.m., pozvolna klesá směrem k opyši asi o 50 metrů. Celé hradiště, jehož obvod měří přibližně 1 100 m a délka od opyše k příčnému valu činí 440 m, má rozlohu asi 4,3 ha. Většina plochy hradiště byla do nedávné doby zemědělsky obdělávána. V její jihozápadní části se nalézá kostelík sv. Klimenta obklopený hřbitovem a potom menší usedlost.

Z opevnění hradiště se dochoval pouze mohutný, asi 200 m dlouhý a místy až 3 m vysoký příčný val, obloukovitě přetínající východní přístupnou stranu ostrožny. Jeho konstrukci neznáme. Podle Pířčova zjištění zanikla tato hradba nejspíše mohutným požárem [202, s. 267–268]. Týž badatel objevil

ještě uvnitř hradiště zbytky jakési kamenné podezdívky o šířce 3,4 až 4,4 m, která probíhala napříč hradištěm asi 140 m za prvním opevněním. Snad to byly pozůstatky po vnitřní fortifikaci, jež se však nyní neprojevuje na povrchu žádnou výraznou terénní vlnou. Rovněž tak po opevnění boků hradiště nejsou viditelné stopy, i když musíme, podle situace známé z jiných středočeských hradišť, předpokládat hradbu i v těchto místech. Bez výzkumu nelze rozhodnout, zda pozůstatkem po fortifikaci či pouhým přírodním útvarem je terénní vlna, jež probíhá vně opevněné plochy hradiště asi 100 m východně před příčným valem. Pokud by byla pozůstatkem po opevnění, potom by lštěnské hradiště patrně mělo lehce opevněné předhradí, jaká známe i u jiných středočeských hradišť [257]. Vzhledem k dosavadním zlomkovitým znalostem opevnění Lštění nelze jednoznačně dát odpověď na otázku, proč Kosmas označil právě tento objekt jako *castrum munitissimum*.

Ani o zástavbě hradiště není zatím známo nic určitého. Kdesi východně od kostela našel J. L. Píč [202, s. 269–270, obr. 3] zbytky spálené dřevěné budovy, patrně mladohradištního stáří. V okolí svatoklimentského kostela a potom na jižním okraji hradiště bylo zřejmě osídlení značně intenzivní, neboť po sobě zanechalo mocné popelovité sídlištní vrstvy. Nejspíše kdesi v těchto místech je nutno předpokládat i dvorec, na kterém sídlil Kosmou zmíněný hradecký správce Mstiš. Do doby existence hradiště klade většina badatelů i počátky tamějšího kostela [např. 23, s. 20, 32, 41; 144, s. 171]. Jádro dnešní goticko-barokní kostelní stavby pochází sice až z přelomu 14. a 15. století [159], ta však měla staršího předchůdce. Kostel na Lštění je totiž uveden již v roce 1352 v seznamech papežských desátků a o sedm let později v konfirmačních knihách.⁴⁷ Vzhled této starší budovy neznáme, neboť byla nejspíše v souvislosti se stavbou nového kostela někdy v době Václava IV. celá zbořena. Pro závěr, že kostel stál již v době existence hradiště, svědčí pouze nepřímé důkazy; k nejdůležitějším nepochybně náleží vedle jeho svatoklimentského patrocinia především svědectví václavských legend, že v době vlády knížete Václava stály kostely na všech přemyslovských hradištích [259, s. 24]. Dosavadní výzkumy a nálezy nedaly zatím odpověď na otázku, kdy se v okolí kostelíka na Lštění začalo pohřbívat [254, s. 33].

Teprve budoucí archeologické bádání musí také rozřešit otázku stáří vinice, jejíž pozůstatky zjistil J. L. Píč na jižním úpatí hradiště [202, s. 270–271]. Poněvadž vinice jsou na některých slovanských hradištích doloženy, může i vinice na Lštění časově souviset s hradištěm.

Mezi dosavadními nálezy z hradiště zcela převládá keramika [202, obr. 3, 4, tab. XV, XVI; 286, obr. 3]. Tu je možno zařadit do širokého časového úseku od středohradištního období až po vrcholný středověk. Poněvadž k části tamějších nálezů jsou známy období na hradištích ležících na Kouřimsku, zastávají někteří badatelé názor, že Lštění původně založili Zličané a že teprve později se tento objekt dostal do moci Přemyslovců.

Hradiště u Lštění bylo vybudováno v sídelní komoře rozprostírající se severně od Benešova. Obklíčovaly ji hluboké lesy, jež jsou písemnými prameny vzpomínány i v samém okolí Lštění [72, s. 36; 233, s. 127]. V 10. a 11. století zasahovalo tamější zasedlé území od Vranova a Turkovic na východě až po Čakovice, Týnec nad Sázavou a Krusičany na západě a do okolí Benešova na jihu [89, s. 186–189; 130, s. 642; 254, s. 31, 42, 44, 165]. Přítomnost knížecích služebníků v Žižanech,⁴⁸ dále několik osad se zaměstnaneckými jmény [130, s. 642] a konečně usazení polských přesídlenců v dnešních Krusičanech v r. 1039 [276] svědčí o organizovaném knížecím hospodářství, které tvořilo ekonomické zázemí hradiště.

Popisovanou sídelní komorou nepochybně procházela důležitá dálková cesta spojující Prahu s jižními Čechami [23, s. 124]. Archeologicky je zřejmě s ní možno spojit velký denárový poklad, zakopaný do země v r. 1086 nedaleko dnešních Nespek [223, s. 27].

Z Kosmových údajů o lštěnském hradním správcí Mstišovi je zřejmé, že v 11. století bylo Lštění co do významu objektem druhořadým. Kronikář totiž terminologicky přesně odlišil Lštění od významnější a důležitější Bíliny, kde se lštěnský Mstiš stal po nějaké době hradním správcem.⁴⁹ Jistě ne

47 RDP, s. 58; LC, s. 96.

48 CDB I, č. 387, s. 376. Písemnost hlásící se k r. 1088 je falzem 12. století.

49 Kosmas II, 15 (ed. Bretholz, s. 106) označil Lštění jako *castrum*, v lipském rukopise kroniky je na témže místě použit termín *castellum*. Naproti tomu současnou Bílinu charakterizoval slovy *urbs* a *civitas* (II, 19, ed. Bretholz, s. 111).

bez záměru bylo Lštění vybráno k uvěznění jménem neznámé Vratislavovy manželky. Jak ukazují podobné události z historie přemyslovského rodu, sloužily zpravidla k takovým účelům méně důležité hrady [259, s. 23].

Zánik hradiště klade dosavadní bádání celkem shodně do 12. století [358, s. 81 aj.]. Zpravidla se vychází ze skutečnosti, že se o Lštění písemné prameny po roce 1055 již nezmiňují. Jasno do této otázky nepochybně vnese teprve budoucí archeologický výzkum. Je pravděpodobné, že hospodářskou funkci hradiště převzal po zániku Lštění dvůr ve Václavicích (původně Vladislavicích), historicky sice poprvé doložený až v sedmdesátých letech 13. století [217, s. 463], avšak s archeologickými nálezy dokládajícími význam této lokality již v dobách dřívějších [181, s. 220, 238, obr. 1:2]. Osídlení na hradišti přežilo zánik tohoto objektu. Náznaky o tom přinesl i archeologický výzkum [286, s. 321]. Ve 14. století vzpomínají písemné prameny okolo někdejšího hradního kostelíka malou vesničku a příznačným jménem „Hradissczko“ [215, s. 663; 216, s. 682].

MĚLNÍK (o. Mělník)

Nejvýznamnějším přemyslovským hradem v severní části středočeského území byl Mělník. Stál na plochem vrcholu vysokého ostrohu vypínajícího se na pravém labském břehu nad ústím Vltavy do Labe (tab. XI: dole). Jeho opevnění i celkový vzhled zcela zničila pozdější výstavba zámku a města. Dosavadní archeologické nálezy z míst, kde asi raně středověký Mělník stál, jsou dosud jenom sporadické a většinou pozdní, takže o velikosti hradiště a jeho zástavbě nic neříkají [247, s. 243–244, tam shrnuta i starší literatura].

Řadu cenných údajů o nejstarších dějinách Mělníka čerpáme z pramenů písemných a numismatických. K počátkům tamějšího hradu se váže úvodní věta třetí kapitoly Kristiánovy legendy, zmiňující se o původu kněžny Ludmily.⁵⁰ Údaj této legendy, že před Mělníkem stál na jeho místě (nebo v blízkém okolí) hrad Pšov, jenž náležel otcí sv. Ludmily knížeti Slaviborovi, opakoval později i tř. Dalimil.⁵¹ Rovněž Neplachova kronika uvedla jména obou těchto hradů do vzájemného vztahu.⁵² Ve zjednodušené formě našlo toto pojetí odraz i v pozdní legendě *Diffundente sole*.⁵³ Ostatní písemné prameny se o Mělnicku v souvislosti s kněžnou Ludmilou již nezmiňují. To se týká kronikáře Kosmy, který se sice zmínil o Ludmilině pšovském původu, avšak hradek Pšov blíže nelokalizoval a Mělník v souvislosti s ním nevzpomněl; tato skutečnost je nepochybně zajímavá, zvláště když uvážíme, že kronikáře poutalo s Mělníkem jeho přátelství k tamějšímu proboštu Šebířovi.⁵⁴ Nejstarší latinská ludmilská legenda *Fuit in provincia Boemorum* uvedla o Ludmilině otcí pouze tolik, že byl vládcem jakési země, zatímco Přemyslovec Bořivoj ovládal zemi Čechů.⁵⁵ Zcela odlišný výklad podává potom *Proložní legenda* o sv. Ludmile, která klade rodiště této světice mimo české území do srbské země.⁵⁶ O vysvětlení a skloubení vzpomenuých historických zpráv bylo v odborné literatuře svedeno již velmi mnoho polemik [65, s. 875–877, 897–899; 304, s. 33]. Pro dějiny Mělníka lze z nich vyvodit pouze tolik, že tento hrad vybudovali Přemyslovci někdy v širokém časovém údobí vymezeném Bořivojovou vládou a sklonkem 10. století, kdy byla sepsána Kristiánova legenda.

Na samém konci 10. století náležel Mělník s největší pravděpodobností manželce Boleslava II. kněžně Emmě. Svědčí o tom denáry ethelredského typu (obr. 17) nesoucí na líci opis EMMA REGINA (někdy též ENMA REGINA) a na rubu CIVITAS MELNIC (49, s. 29, typ 144 a 145; 240). K je-

50 Kristián c. 3 (ed. Pekař, s. 94–95): *Habit eciam uxorem nomine Ludmilam, filiam Slaviboris comitis ex provincia Sclavorum, que Psou antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate noviter constructa* (někdejší děčinský rukopis z rozhraní 14. a 15. století má odlišné znění: *nunc a modernis in illo loco civitas constructa*) *Mielnik vocitatur*.

51 Dalimil k. 25 (ed. Havránek, *Daňhelka, Kristen*, s. 53).

52 Neplach A. d. 894 (ed. FRB III, s. 462): *... filiam Slaviboris nomine Ludmilam de castello Psow, quod nunc dicitur Melnyk...*

53 *Diffundente sole* c. 4 (ed. Chaloupecký, s. 489).

54 Kosmas I, 15 (ed. Bretholz, s. 34): *... que fuit filia Zlaviboris, comitis de castelo Psow* (pouze pozdní přípisek na okraji donaueských rukopisů dodává: *qui nunc Mielnik dicitur, nomine Ludmila*). — Mělnickému proboštu Šebířovi dedikoval Kosmas první knihu své kroniky.

55 *Fuit in provincia Boemorum* (ed. Chaloupecký, s. 467).

56 *Proložní legenda* o sv. Ludmile (ed. Vajs, s. 64). [Srov. 228, s. 276].

Obr. 17. Denár kněžny Emmy ražený v mělnické mincovně. 2 × zvětšeno.

jich časovému zařazení napomáhá především staroboleslavský mincovní poklad, jehož zakopání klade většina odborníků do doby života Boleslava II. někam krátce po libické katastrofě v roce 995. Poklad obsahoval vedle denárů Boleslava II. a Soběslavových slavníkovských ražeb i 90 denárů kněžny Emmy [239]. Kněžna Emma zřejmě mincovala již za života svého manžela [210, s. 23–24; 239, s. 56; poněkud odlišný názor zastává R. Turek, srov. 323, s. 683].

I další osudy Mělníka zaznamenaly písemné prameny velmi skoupě. Je zajímavé, že tento hrad není vzpomenuť ve známé listině Soběslava I. vypočítávající nejvýznamnější přemyslovské hrady na počátku 12. století.⁵⁷ Sporadické a pozdní jsou i údaje o mělnických knížecích úřednících: teprve k roku 1158 se dozvídáme o kastelánu Zvěstovi, který padl během Vladislavova italského tažení.⁵⁸ Mělnickou provincií jmenuje potom až k roku 1228 listina pro svatojiřský klášter na Pražském hradě.⁵⁹

Při absenci archeologických nálezů a nedostatku historických zpráv můžeme se pouze dohadovat, jaká asi byla nejstarší zástavba mělnického hradu. V době Emmině tam musíme předpokládat knížecí dvorec a nepochybně také kostel. Numismatické bádání [117, s. 101] již dříve upozornilo na zajímavou skutečnost, že mincovny byly zakládány pouze na hradech, kde žili kněží a kde tudíž stály i kostely. Nejstarší zjištěné architektonické prvky v převážně gotické stavbě kostela se starobylým svatopetrským patrociem [231], jež nyní stojí v místech předpokládané původní mělnické hradní svatyně, lze klást až do 11. století [144, s. 171; 170, s. 165].

Mnoho diskusí vyvolala v odborné literatuře i otázka, kdy byla založena mělnická kolegiální kapitula. O tamějších proboštech se dozvídáme až ze zpráv 12. století.⁶⁰ Opětovně se opakující pokusy [221, s. 248–249] spojovat počátky kapituly již s Emmou nemají v pramenech opory [188, s. 687–688, pozn. 3].

Důležitost mělnického hradu v raném středověku zdůrazňovala jeho poloha na dálkových cestách. Přes Mělník bývá některými badateli vedena stezka spojující Prahu s Milčanskem, tradičně nazývaná Záhoštská či Žitavská [346, s. 30–31]. Jako významná trasa užívaná především obchodníky se solí sloužilo tehdy Labe. I když přímý doklad o solním obchodu v Mělníce máme až pro dobu Přemysla Otakara II.,⁶¹ v nedalekých Litoměřicích je doložen již na počátku druhé poloviny 11. století [124]. O lodích plavících se po Labi až do Hradce Králové je zmínka ve Vratislavově zakládací listině kláštera opatovického.⁶²

I z dnešních nepočtených archeologických nálezů [288, s. 386–389, obr. 35] a ze svědectví ostatních historických pramenů je zřejmé, že raně středověký Mělník ležel na samém okraji rozlehlého pásma lesů, které ho obklopovaly na severu, severovýchodě a východě [94, s. 80; 148, s. 104–105,

57 CDB I, č. 111, s. 113.

58 Letopis Vincenciův (ed. FRB II, s. 432).

59 CDB II, č. 378, s. 422. Listina je falzem 13. století.

60 Kosmas, Prologus (ed. Breiholz, s. 1): *Domino Severo, Melnicensis ecclesie preposito*... Další údaje k létům 1167 (CDB I, č. 399, s. 412, písemnost je falzem 12. století) a k 1174/1175 (CDB I, č. 277, s. 242).

61 CIM II, č. 22, s. 59–61.

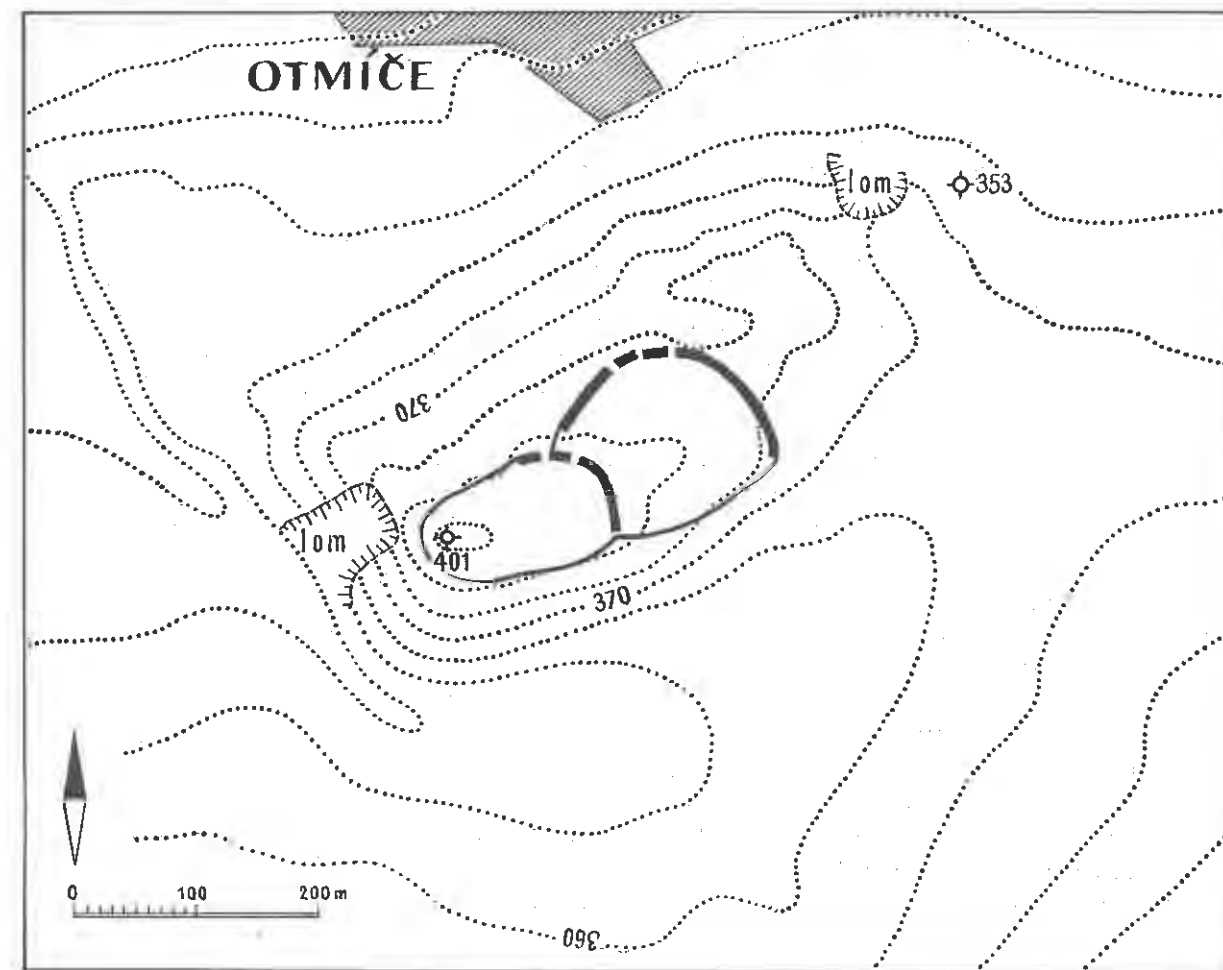
62 CDB I, č. 386, s. 371. Listina hlásící se k r. 1073 je falzem 12. století.

mapa 3]. Vlastní zázemí tohoto hradu tvořily v nejstarším období vesnické osady v jeho těsném sousedství, dále zasedlené území táhnoucí se jihovýchodním směrem k Přivorům a konečně sídliště postavená na opačném labském břehu. Přímo s hradem snad souvisel kostrový hřbitov v Mělníce – Rousovicích [254, s. 74–79], odkud pocházejí některé památky běžné spíše v hradeckém, než-li venkovském prostředí.

OTMÍČE (o. Beroun)

Na opevnění na vrcholu Otmíčské hory, ležící v jižní části katastru obce Otmíče, poprvé upozornil v odborné literatuře B. Jelínek [99, s. 657–660, tab. XXVII:2]. Nedostatek chronologicky průkazných nálezů neumožnil mu však objekt přesně datovat. Po delší přestávce upoutalo potom toto hradiště až J. Axamita, jehož povrchové nálezy zlomků údajně knovízské keramiky zůstaly nepublikovány. Teprve J. Maličský, který se zprvu domníval, že otmíčské opevnění náleží k soustavě knovízských hradišť v západních Čechách [152, s. 24], podnikl na něm první archeologický výzkum [154]. Ani ten však otázku stáří otmíčského objektu uspokojivě nerozřešil.

Hradiště bylo vybudováno na vrcholové planince nevysoké, avšak výrazné Otmíčské hory (401 m n.m.), osamocené vystupující dosti příkře z hořovické roviny (tab. XI: nahore). Její severní a západní svahy jsou značně strmé (relativní výška hory dosahuje asi 52 m). Vrchol kopce tvoří podlouhlý hřbet zakončený na obou koncích vyvýšeninami. Dvoudílné hradiště nepravidelně oválného půdorysu zaujímá západní (vyšší) vrcholek a k němu na východní straně přiléhající sedlo (obr. 18). Vnitřní

Obr. 18. Otmíče (o. Beroun).

část hradiště zabírá prostor okolo vrcholku, kdežto v sedle bylo vybudováno předhradí. V těch úsecích, kde hradiště chránily především strmé svahy, není na obvodu patrné v terénu žádné opevnění. Obvod akropole měří přibližně 420 m, předhradí asi 460 m, takže celková délka opevnění mohla dosahovat téměř 900 m. Hradiště zaujímá plochu cca 2,2 ha, z čehož na akropoli připadá 0,8 ha a na rozlehlější předhradí 1,4 ha. Otmíčská hora i areál hradiště jsou v současné době zarostlé hustým, převážně listnatým lesem, který značně ztěžuje povrchový průzkum.

Při menším archeologickém výzkumu podniknutém J. Maličkým v letech 1952 a 1953 byla zkoumána pouze plocha vnitřního hradiště; výzkum se vůbec nedotkl předhradí a fortifikací. S výjimkou jedné, značně rozlehlé pravěké jámy eliptického půdorysu, nebyl sondami odkryt žádný objekt. Při výzkumu byly nalezeny především zlomky keramiky eneolitické a halštatsko-látenské (ty byly v naprosté převaze), v mnohem menším počtu potom i hradištní a pozdně středověké. Při povrchových sběrech podařilo se však J. Maličkému sporadicky nalézat hradištní keramiku na ploše celého objektu. Jedná se však o nevelkou kolekci dvou desítek keramických zlomků datovaných do mladší fáze stredohradištního a do mladohradištního období [312, s. 18; 313, s. 36].

Podle výkladu J. Maličkého došlo na Otmíčské hoře ke stavbě jednoduchého hradiště již v období halštatsko-látenském. Toto staré opevnění využili asi po půldruhém tisíciletí Slované, kteří měli vybudovat předhradí. S podobným předpokladem dostavby pravěkých hradišť Slovany vystoupil J. Maličků ve svých pracích častěji [152, s. 34].

Dosud získané nálezy (z nichž žádný nepochází z fortifikací) existenci hradiště na Otmíčské hoře v době hradištní zatím jednoznačně nepotvrdily. Je i málo pravděpodobné, že by na řídké osídlené Hořovicku byla blízko sebe dvě současná hradiště; asi 3,2 km jihovýchodním směrem od Otmíčské hory leží hradiště lochovické, podle dosavadních nálezů kladené do stejného období. V případě Otmíčské hory lze snad pomýšlet na krátkodobé a nikoliv intenzivní osídlení bývalého pravěkého hradiště Slovany. Na existenci mladohradištní osady kdesi na úpatí Otmíčské hory ukazuje nález kostrových hrobů v blízkých Otmíčích [254, s. 86].

Rozřešení problému přesného stáří otmíčského hradiště i charakteru tamějšího slovanského osídlení může přinést jedině budoucí archeologický výzkum.

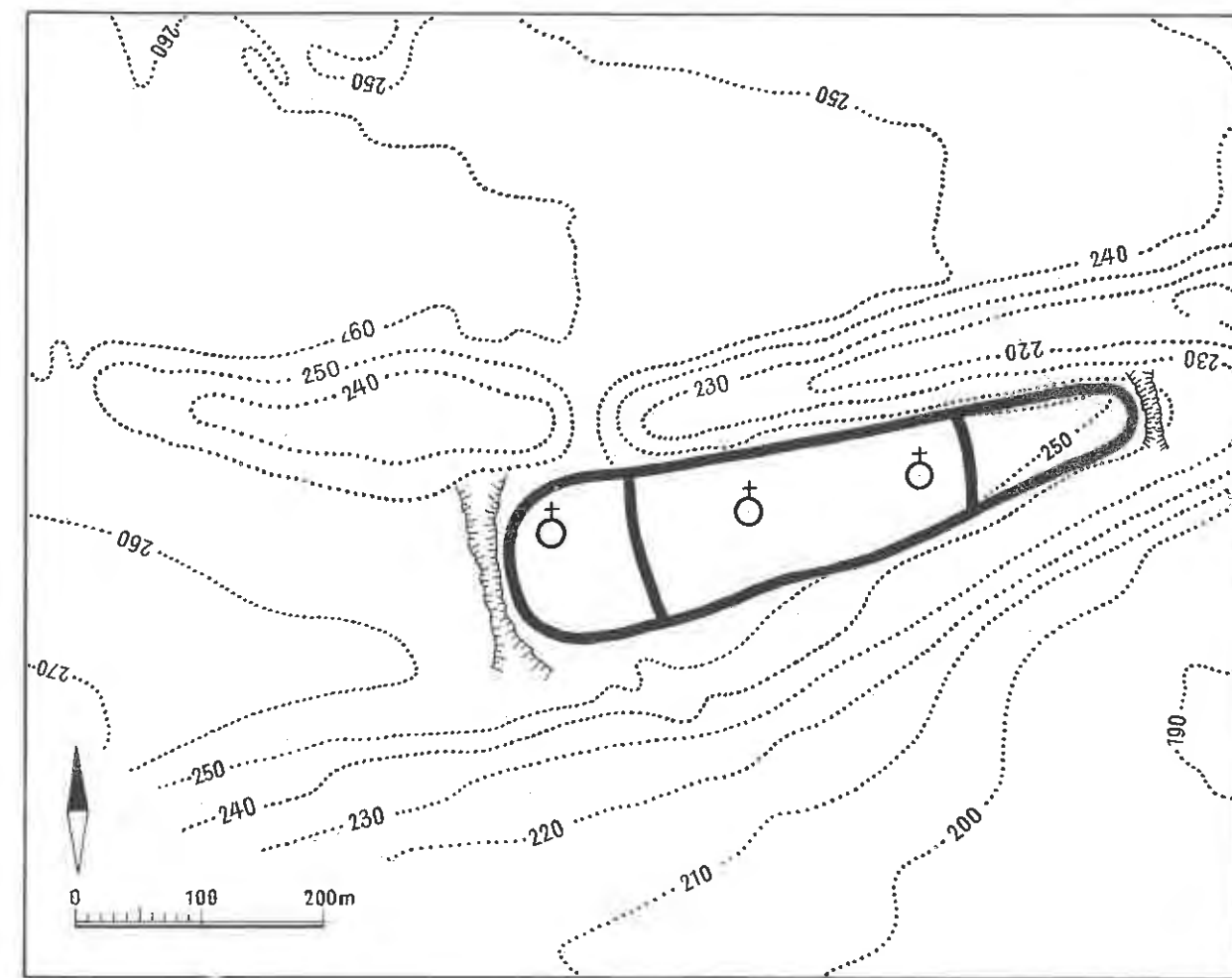
PRAHA (městský obvod Praha 1)

Již od raného středověku náleží Praha k nejvýznamnějším českým hradům a je také téměř trvale od tohoto dávného období panovnickým rezidenčním sídlem. Po celou dobu své jedenáctisetleté historie byla vždy nejdůležitějším politickým, kulturním, náboženským a také ekonomickým centrem české země. Politické události, které se v raném středověku a i později odehrály v Praze, zpravidla velmi významně ovlivňovaly vývoj v celé zemi [259, s. 46–49]. Až do 12. století byl pod jménem Praha chápán pouze vlastní hrad. Teprve když podhradní osada počtem svého obyvatelstva i rozlohou osídlené plochy mnohonásobně hrad převýšila, začalo se tohoto pojmenování používat pro podhradí. Od 13. století se potom pro hrad užívalo upřesňující označení Pražský hrad [64, s. 37, 53–59].

S ohledem na důležitost a význam raně středověké Prahy v českých dějinách, věnovali tomuto místu soudobí autoři velkou pozornost. Díky četným historickým zprávám a také díky výsledkům archeologických výzkumů náleží Praha k jedněm z nejlépe známých přemyslovských hradišť. Množství informací je v současné době již takové, že jejich shrnutí by si vyžádalo zvláštní monografii. Starší shrnutí poznatků o raně středověké Praze [z nich je nejdůležitější: 82; 53; 41] jsou výsledky nových výzkumů [o nich: 262] již značně antikvovány. Poněvadž tato práce se zaměřuje především na poznání proměn a funkce jednotlivých slovanských hradišť ve středních Čechách, problematika Prahy není v ní podrobně sledována. Její prioritní postavení vůči ostatním stredočeským hradištím je totiž nepochybné. Popis Prahy je na rozdíl od ostatních hradišť, podchycených v této práci, proveden proto stručně.

Počátky Prahy kladou nejstarší legendisté a kronikáři již do bájného údobí české historie.⁶³ Dosa-

63 Kristián c. 2 (ed. Pekař, s. 91–92); Kosmas I, 9 (ed. Bretholz, s. 18–19).

Obr. 19. Praha. Přibližný průběh hradního opevnění vyznačen podle rekonstrukce I. Borkovského.

vaní archeologické nálezy svědčí o vybudování hradu nejspíše někdy ve druhé polovině 9. století, i když při nejnovějších výzkumech byly ojediněle nalezeny i památky starší. Hradiště bylo postaveno na úzkém skalnatém ostrohu vypínajícím se nad levým vltavským břehem. Na severu a východě ohraničuje ostroh hluboké údolí protékané potokem Brusnicí, kdežto na jihu prudký svah spadající do vltavského údolí. Pouze na západě je ostroh spojen s hradčanským návrším. Geologická stavba ostrohu, tvořeného jílovitými břidlicemi a křemenci, umožnila nerovnoměrné působení erozní činnosti, takže došlo k jeho rozbrzdění několika hlubokými rýhami. Terén hradu byl proto v raném středověku značně rozeklaný a nerovný. V jednotlivých průvrách se po deštích udržovala voda, takže jeho povrch byl místy značně kluzký a cesty bylo nutné vykládat dřevem a kamením. Teprve dlouhou stavební činností několika staletí nabyla hradní ostrožna dnešní rovinnatý vzhled. Poněvadž ve středu hradního areálu existuje poměrně silný pramen, není správná představa, líčící toto místo jako vyprahlé.

Opevnění raně středověké Prahy obíhalo po celém obvodu ostrožny (obr. 19). Jeho délka dosahovala asi 1 200 metrů a ohrazená plocha měla rozlohu mezi 5 až 6 ha. Zřejmě až do počátku 12. století byl hrad opevněn slovanskou hradbou s čelní kamennou plentou opírající se o dřevohlinitou konstrukci. Jak zjistil archeologický výzkum na jižní straně hradu, bylo tam opevnění postupně budováno na čtyřech místech. O jedné z přestaveb opevnění Pražského hradu se zmiňuje k polovině 11. století Kosmas.⁶⁴ Nové archeologické výzkumy prokázaly, že ke stavbě hradeb zděných na maltu došlo až ve 12. století a to snad za vlády knížete Soběslava I. Tehdejší pražské hradby vzpomíná Kanovník

64 Kosmas II, 14 (ed. Bretholz, s. 104).

vyšehradský.⁶⁵ V písemných pramenech jsou několikrát zmiňovány i dvě z hradních bran: západní, nalézající se v severozápadním rohu hradiště v blízkosti kostela P. Marie,⁶⁶ a potom brána na opyši.⁶⁷

Plocha hradiště byla dvěma vnitřními hradbami severojižního průběhu rozdělena do tří areálů. Nejdůležitější stavby a kostely se nalézaly ve středním areálu, který byl akropolí. Většina hradních staveb byla postavena ze dřeva, zděné byly zpočátku pouze kostely (*tab. XII: nahore*).

Nejstarší církevní stavbou na vnitřním areálu byla Vratislavova svatojiřská bazilika, o jejímž původním vzhledu se mezi odborníky diskutuje [naposledy: 42, s. 11–77; 169]. U ní byl Boleslavem I. založen vůbec první ženský benediktinský klášter v Čechách. Ve svatovojtěšské hagiografii se dočítáme, že měl být opevněn, což archeologický výzkum neprokázal.⁶⁸ Svatojiřská bazilika, která svůj přibližně dnešní vzhled získala po velké přestavbě v roce 1141, stala se místem posledního odpočinku několika přemyslovských knížat. Západně od baziliky stála rotunda sv. Víta, vystavěná podle souhlasného svědectví legend knížetem Václavem [zatím nejlepší shrnutí poznatků o této stavbě: 50]. Po založení pražského biskupství se rotunda stala chrámem katedrálím. Po přenesení ostatků sv. Vojtěcha z Hnězdna do Prahy byl v těsné blízkosti rotundy postaven malý kostelík, v jehož středu se nalézal světcův hrob. Obě tyto stavby dal v roce 1060 strhnout kníže Svyatopluk II. a na jejich místě založil trojlodní baziliku.⁶⁹

Při jižním okraji středního areálu stál kdesi knížecí palác, Kosmou poprvé zmíněný již v bájném údobí českých dějin.⁷⁰ Palác potom vícekrát vzpomínají václavské legendy [259, s. 18]. Pozdějšími stavbami a úpravami terénu byl tento objekt zničen; teprve ve 12. století, snad za knížete Soběslava I., došlo k výstavbě kamenného knížecího paláce, jemuž byly vzorem západní panovnické falce.

V době Václavově stál kdesi ve středním areálu hradu i výstavný dům kněze Pavla, několikrát vzpomínáný v legendách [259, s. 20]. Od doby založení biskupství existovalo na Pražském hradě i biskupovo obydlí, o kterém se poprvé dočítáme ve vojtěšských legendách; Kosmou je tento palác zmíněn poprvé až na počátku 12. století.⁷¹ Původní vzhled biskupova domu neznáme. Rovněž tak nic určitého nelze zatím říci o nejstarším kapitulním domě.

Kdesi ve středním areálu se vypínala vyvýšenina zvaná Žiži, obvykle považovaná za místo spojené s pohanským kultem [34]. Kosmas, který jako jediný z raně středověkých autorů se o tomto místě zmínil, nic takového o jeho úloze neví.⁷² Rovněž ve středním hradním areálu (podle některých badatelů dokonce na vrcholku Žiži) nalézal se kamenný stolec, na kterém se konaly intronizační obřady nových českých panovníků. I když první a současně i jediný přesnější popis stolce zapsal až k roku 1142 Vincencius, neurčité zmínky se o něm dočítáme již ve václavských legendách.⁷³

Při archeologických výzkumech byly jednak v okolí hradních kostelů a potom i na dalších místech nalezeny kostrové hroby. Hřbitov u svatovítské rotundy je vzpomenut Kristiánovou legendou.⁷⁴ Zcela zvláštní postavení měla svatojiřská bazilika, která byla v 10. a na počátku 11. století místem, kde byli pohřbíváni členové přemyslovského rodu.

Archeologický výzkum zjistil ve středním areálu dosti hustou zástavbu tvořenou přízemními sruby i dalšími stavbami, ve kterých asi převážně žili neurození obyvatelé hradu. Této složce hradního obyvatelstva věnovali raně středověcí autoři jenom málo pozornosti. Jednou z ojedinělých zmínek, v nichž je vzpomenua přítomnost služebných na hradě, nalézáme v Kosmově kronice.⁷⁵ Z profánních staveb a zařízení, nalézajících se v raně středověkém období na Pražském hradě, je v písemných pramenech nejvíce zmínek o vězení [259, s. 22–23]. K důležitým zařízením patřila na hradě i studna,

65 Kanovník vyšehradský k r. 1135 (ed. FRB II, s. 222).

66 Např. Kosmas II, 50 (ed. Bretholz, s. 157).

67 Kosmas I, 36 (ed. Bretholz, s. 64).

68 Legenda Est locus c. 19 (ed. Karwasińska, s. 29, 61, 79).

69 Kosmas II, 17 (ed. Bretholz, s. 108–109).

70 Kosmas I, 13 (ed. Bretholz, s. 30).

71 Est locus c. 11 (ed. Karwasińska, s. 16, 56, 76); Kosmas III, 29 (ed. Bretholz, s. 198).

72 Kosmas I, 36 (ed. Bretholz, s. 64): *Mox fidelis cliens iussa facit et ascendens noctu in media urbe eminentiorum locum, qui dicitur Žiži, tuba intonat et clara voce clamans ingeminat...*

73 Vincencius k r. 1142 (ed. RFB II, s. 412). [Srov. 259, s. 21–22].

74 Kristián, c. 9 (ed. Pekař, s. 120).

75 Kosmas III, 17 (ed. Bretholz, s. 180).

vzpomínaná rovněž ve václavských legendách.⁷⁶ Z ostatních zařízení je možno vzpomenout již jenom chlebovou pec patřící svatojiřskému klášteru, o níž zachoval zprávu Kosmas.⁷⁷ Numismatické prameny dokládají na Pražském hradě od padesátých let 10. století existenci mincovny, zatím však při výzkumech neobjevenou.

Zástavba východního a západního pražského předhradí nebyla již tak významná a proto o ní historické zprávy chybí. Výjimkou byl pouze kostel P. Marie, stojící v severozápadním rohu hradiště. I když průběh opevnění v těchto místech neznáme, je velmi nepravděpodobné, že by kostel stál mimo ohrazenou plochu. Jeho pozůstatky objevil I. Borkovský [32]; rekonstrukce vzhledu této stavby je předmětem diskuse [naposledy 172; 121, s. 499–500].

Již v ludmilských a václavských legendách je Praha shodně označována jako nejvýznamnější český hrad; toto postavení si udržela po celý raný středověk. Její význam nepoklesl ani v období, kdy Přemyslovci od Vratislava II. po Soběslava I. pobývali na nedalekém Vyšehradě. I v tomto období byla Praha biskupským sídlem, neustále tam pracovala přemyslovská mincovna a jedině u tamějšího kamenného stolce se konaly nástupnické obřady českých panovníků.

PŠOV

Dalším středočeským raně středověkým hradem, jenž je doložen pouze zprávami písemných pramenů, je Pšov. O jeho existenci a poloze se již v odborné literatuře mnoho diskutovalo.

První výslovnou zmínku o tomto objektu čteme až v Kosmově kronice; podle kronikáře měl být vládcem Pšova v době Bořivojově Slavibor, otec kněžny Ludmily.⁷⁸ Přesnou polohu hradu kronikář nevedl; na jiném místě své kroniky však cituje listinu Jindřicha IV. z 29. dubna 1086, která uvádí Pšovany na severní hranici pražského biskupství.⁷⁹ Naproti tomu předkosmovské legendy neoznačují Slavibora jako vládce hradu, nýbrž území. Zatímco ve Fuit in provincia Boemorum není jeho „provincie“ pojmenována,⁸⁰ v Kristiánovi se nazývá Pšovskem.⁸¹ Je ovšem mimo jakoukoliv pochybnost, že toto Slaviborovo území nějaký centrální hrad mít muselo. Kristiánova legenda ve známé a již vzpomenuté větě, zmiňující se o počátcích Mělníka (srov. str. 43, pozn. 50), uvádí o Pšovsku dva důležité údaje: lokalizuje toto území na Mělnicko a potom naznačuje, že v blíže neurčeném čase se novým správním centrem někdejšího Pšovska stal přemyslovský Mělník. Tento druhý údaj plně odpovídá historické situaci v Čechách v 10. století a není tudíž legendistovým výmyslem. Za zmínku jistě stojí, že téměř stejnými slovy vylíčil kronikář Kosmas počátky přemyslovského Žatce.⁸² Vzhledem k tomu, že se Kosmas nikde v kronice nezmínil o úpadku a zániku Pšova (ačkoliv tak učinil např. u Krokova hradu, Děvína a dalších), předpokládal Z. Fiala [65, s. 876] jeho existenci ještě na počátku 12. století. S touto myšlenkou nelze však souhlasit. Stojí proti ní nejen výše vzpomenuté svědectví Kristiánovo, ale také skutečnost, že u Kosmy lze nalézt zmínky o více hradech, jejichž význam v době sepisování kroniky již pominul a přesto nebyla tato skutečnost zaznamenána.⁸³

V době Kosmově zřejmě Pšov neexistoval; z tohoto důvodu nelze nic vyvozovat z termínu *castellum*, který kronikář pro tento objekt použil. Za jeho života znamenal především menší a málo významný hrad [21, s. 267–269; 65, s. 875, pozn. 23; 358, s. 44–45].

Ke stále diskutovaným otázkám náleží poloha Kosmova Pšova. Řada badatelů se snaží lokalizovat tento hrad do míst pozdějšího středověkého Mělníka [srov. např. 235, s. 58]. Poukazuje se přede-

76 Nejstarší václavské legendy se pouze zmiňují o tom, že Václav přinášel za noci ve vědru vodu. Studnu při této příležitosti poprvé výslovně vzpomíná až 2. stsl. václavská legenda k. 8 (ed. Vajs, s. 97).

77 Kosmas II, 14 (ed. Bretholz, s. 104).

78 Kosmas, I, 15 (ed. Bretholz, s. 34): ... *filia Zlaviboris, comitis de castello Psov* (s rukopisnými variantami *Psow*, *Pson*), *nominis Ludmila*.

79 Kosmas II, 37 (ed. Bretholz, s. 138): ... *Deinde ad aquilonem hii sunt termini: Psouane...*

80 Fuit in provincia Boemorum (ed. Chaloupecký, s. 467): ... *accepit uxorem de alia provincia, filiam Zlawyboris comitis, nomine Ludmillam...*

81 Kristián c. 3 (ed. Pekař, s. 94–95).

82 Kosmas I, 10 (ed. Bretholz, s. 23): ... *Luczanos, qui nunc a modernis ab urbe Satc vocitantur Satcenses...*

83 To se týká např. Tetína a nepochybně i hradu v pohoří Oseka, srov. Kosmas I, 4 a 27 (ed. Bretholz, s. 10 a 49).

vším na údaj v pozdním děčínském rukopise Kristiánovy legendy,⁸⁴ dále na okrajový marginální příspěvek pořízený v 15. století v donaueschingenském rukopisu Kosmovy kroniky⁸⁵ a na tvrzení Neplachovy kroniky.⁸⁶ Toto řešení, předpokládající územní ztotožnění obou lokalit, se opírá pouze o pozdní údaje zapsané až ve 14. a 15. století. Je sporné, zda k výše vzpomenutým pramenům lze přiřadit i kroniku tř. Dalimila; z jejího textu totiž zcela zřejmě nevyplývá, zda kronikář měl na mysli pouze chronologickou či také topografickou následnost obou objektů.⁸⁷

Z dalších míst, kam někteří badatelé lokalizují starodávný Pšov, je nutno vzpomenout především někdejší osadu Pšovku u ústí stejnojmenného potoka do Labe [264, s. 199 aj.]. Tato hypotéza postrádá zatím archeologických dokladů [247, s. 254]. Totéž lze říci i o myšlenice kladoucí Pšov na protáhlý hřbet nad obcí Přívory [222, s. 126–128]. Tam sice v 8. a 9. století slovanská osada skutečně stála, avšak nebyla podle zjištění archeologického průzkumu opevněna [247, s. 341].

Polohu Pšova a dokonce samotnou existenci tohoto raně středověkého hradu, doloženého pouze Kosmovou zmínkou, musí teprve v budoucnu ověřit a prokázat archeologie.

STARÁ BOLESLAV

(město Brandýs nad Labem — Stará Boleslav, o. Praha — východ)

Raně středověký hrad Boleslav byl vybudován na pravém břehu Labe nedaleko někdejšího ústí řeky Jizery (*obr. 20*). Dnes stojí na tomto místě město Stará Boleslav (*tab. XII: dole*). Spolu s Prahou a Vyšehradem náleží Boleslav k těm středočeským hradištím, jež jsou v písemných pramenech nejčastěji zmiňována. Naprostá většina historických zpráv o Boleslavi se vztahuje k době vlády knížete Václava a k jeho zavraždění na tomto hradě, zatímco o ostatních dějinách Boleslavě bylo toho legendisty a kronikáři zaznamenáno již mnohem méně.

Násilná Václavova smrt není však hagiografickou literaturou popisována zcela jednotně. Některé odlišnosti se potom promítají i do údajů o hradu, kde k této tragické události došlo. V části legend není dokonce vůbec vzpomenuto místo Václavova zavraždění.⁸⁸ Nejcennější údaje o boleslavském hradišti v první třetině 10. století se dočítáme především v 1. stl. václavské legendě, dále u Kristiána a konečně v legendě Vavřince z Montecassina.⁸⁹ Po době Václavově je Boleslav v písemných pramenech znovu zmiňována až při událostech přibližně o jedno století mladších. V tomto časovém mezidobí alespoň z části nahrazuje mlčení literárních pramenů nález velkého denárového pokladu ze samého sklonku 10. století, který byl tehdy zakopán v nevelké vzdálenosti od boleslavských hradeb [239]. Ať již k teauraci více než tisíce přemyslovských, Emminých a slavníkovských denárů a k jejich ukrytí došlo z jakýchkoliv důvodů, ekonomicky bylo možno takový majetek uplatnit jedině na tržištích. Nepochybně takové musíme předpokládat i v soudobé Boleslavi.

Časově první událost z boleslavských dějin 11. století zaznamenali až vrcholně středověcí kronikáři. Zřejmě teprve tehdy vznikla mylná představa, že se boleslavský hrad stal v roce 1032 cílem výpravy německého císaře, jehož tažení do Čech mělo být odvetou za únos Jitky mladým Břetislavem.⁹⁰ Při téže příležitosti měl být údajně také do Boleslavě přinesen jakýsi císařský stolec, podle svědectví tř. Dalimila ukazovaný tam ještě na počátku 14. století.

Řadu bezpečných událostí z boleslavské historie 11. století zaznamenal kronikář Kosmas. Nepochybně jednou z nejvýznamnějších, která hluboce ovlivnila další osudy Boleslavě, bylo založení tamější kapituly knížetem Břetislavem I. a výstavba kapitulního kostela sv. Václava.⁹¹ Ve vzpomenu-

tém chrámu byly někdy po roce 1039 uloženy ostatky sv. Pěti bratří.⁹² Založením kapituly, jejíž majetkové poměry zachycuje údajná zakládací listina,⁹³ začal pozvolna v Boleslavi převládat církevní vliv. I když v devadesátých letech 11. století se stal tento hrad podvkráte místem pobytu a jednání českých knížat,⁹⁴ nebyl však nikdy důležitým přemyslovským správním centrem. Jistě není náhodné, že se jeho jméno neobjevuje ve známé Soběslavově listině z roku 1130,⁹⁵ v níž jsou všechny soudobé významné přemyslovské hrady vypočteny.

Jméno boleslavského hradu je uvedeno v celé řadě raně středověkých písemností. Z latinsky psaných legend a kronik ho čteme u Kristiána,⁹⁶ Vavřince Montecassinského,⁹⁷ Kosmy⁹⁸ a v legendě Oriente iam sole I.⁹⁹ Uvádí ho i vzpomenutá zakládací listina boleslavské kapituly.¹⁰⁰ Někdy v první polovině 12. století doplnil jméno boleslavského hradu neznámý mnich benediktinského kláštera ve švábském Zweifaltenu do rukopisu obsahujícího text české recenze legendy Crescente fide.¹⁰¹ Jméno tohoto hradu zná i staroslověnská literatura.¹⁰² Není nejmenších pochybností, že bylo odvozeno od jména Václavova bratra Boleslava [67, s. 824; 158, s. 77–78]. Tato skutečnost bývá považována za jeden z hlavních důkazů, proč stavba Boleslavě je obyčejně přičítána tomuto Přemyslovcovi.

Svatováclavská tradice byla nepochybně hlavní příčinou, proč dějiny Staré Boleslavě neustále poutaly zájem historiků. Ponecháme-li stranou barokní a osvícenské období, potom již bádání 19. století přineslo řadu důležitých poznatků. Ty celkově shrnula kniha Prášková [211]. Zatím nejlepší prací o nejstarším období Staré Boleslavě je studie K. Gutha [82, s. 771–802], která již mohla využít výsledků tamějších archeologických výzkumů. Ty v omezeném rozsahu uskutečnili ve Staré Boleslavi na počátku našeho století J. L. Píč [204, s. 383] a K. Buchtela [48; 211, s. 310–316; 218; 219]; v okolí svatováclavské baziliky zkoumal ve dvacátých letech J. Böhm [265]. Značné pozornosti odborníků se těšila především boleslavská církevní architektura [např. 19; 50, s. 328–334; 170, s. 316–321]. Zatím poslední knižní práce o Staré Boleslavi z pera V. Ryneše [230] je zaměřena především na otázky spojené s českými církevními dějinami.

Staroboleslavské hradiště bylo vybudováno na nízké terasovité vyvýšenině jazykovitého půdorysu, která se zdvihá z inundačního labského terénu nad pravým břehem této řeky. Od severozápadu znemožňovaly přístup ke hradišti rozsáhlé močály a bahnitý terén, kdežto na jihu tvořil přirozenou ochranu meandrující tok Labe; jeho někdejší koryto je v terénu dosud dobře patrné. Na jihovýchodní straně tvořilo přirozenou překážku řečiště Jizery, jejíž jedno rameno ústilo v raném středověku do Labe přímo u hradiště [26, s. 39–41]. Pouze od severovýchodu byl k hradišti volný přístup, neboť tam terasovitá vyvýšenina plynule navazuje na okolní terén.¹⁰³

Stará Boleslav náleží k těm českým hradištím, jejichž existence je zatím výlučně doložena zprávami písemných pramenů; v terénu nejsou po něm patrné vůbec žádné stopy a ani dosavadní archeologické nálezy z jeho areálu samy o sobě existenci hradiště nedokládají. Tato skutečnost ovšem vylučuje přesný popis tohoto objektu. Již K. Guth [82, s. 773–774] vyslovil správný předpoklad, že v půdorysu pozdějšího středověkého města se dochoval obraz někdejšího raně středověkého hradiště, neboť nevelká plocha ostrožnovité vyvýšeniny v podstatě neumožňovala příliš měnit dispozici a rozložení osídlení (*obr. 20*).

91 Kosmas II, 7 a 13 (ed. Bretholz, s. 93, 100).

92 CDB I, č. 382, s. 362 [srov. 230, s. 16–17].

93 CDB I, č. 382, s. 358–362. Listina je mladším falzem dochovaným až v opisu pořízeném v 17. století. Majetkové poměry kapituly na podkladě údajů této listiny podrobně rozebral T. Lálík [143].

94 Kosmas II, 5 a III, 7 (ed. Bretholz, s. 157, 168).

95 CDB I, č. 111, s. 113. V listině vzpomenutý hrad *Bolezlau* je Mladá Boleslav.

96 Kristián c. 7 (ed. Pekař, s. 111), kde je zmíněn pouze opisem *Boleslaus igitur domum propriam seu curiam habens in urbe, cognomine vocitata suo*.

97 Laurentius, Passio (ed. FRB I, s. 173): *Uollesclabus*.

98 Kosmas I, 17, 19, II, 13, 50, III, 7 (ed. Bretholz, s. 36, 38, 40, 93, 100, 157, 168). Kronikářem nejčastěji používaný tvar je *Bolezlau*, ojediněle má i *Bolislau*, *Bolizlav*, *Boleslaw*.

99 Oriente iam sole I c. 9 (ed. Pekař, s. 416).

100 CDB I, č. 382, s. 359, 361: *in urbe Boleslaviensi, nebo Boleslavia*.

101 Crescente fide (ed. Ludvíkovský, s. 57, 62): *qui vocatur Altinbolezlau*.

102 1. stl. václavská legenda (ed. Vajs, s. 17, 19, 28, 39), 2. stl. václavská legenda (ed. Vajs, s. 108), Proložní legenda o přenesení ostatků sv. Václava (ed. Vajs, s. 68).

103 Umístění hradu velmi dobře charakterizoval Kosmas II, 7 (ed. Bretholz, s. 38–39): *Moxque populi primates convocati in unum et usque ad unum et deducens eos in lucum iuxta flumen Alb atque designans locum aperit eis sui cordis secretum: „His“, inquiens, „volo et iubeo, ut mihi opere Romano edificetis murum urbis nimis altum per girum“.*

84 Kristián, c. 3 (ed. Pekař, s. 94–95).

85 Kosmas I, 15 (ed. Bretholz, s. 34): *de castello Psov, qui nunc Mielnik dicitur...*

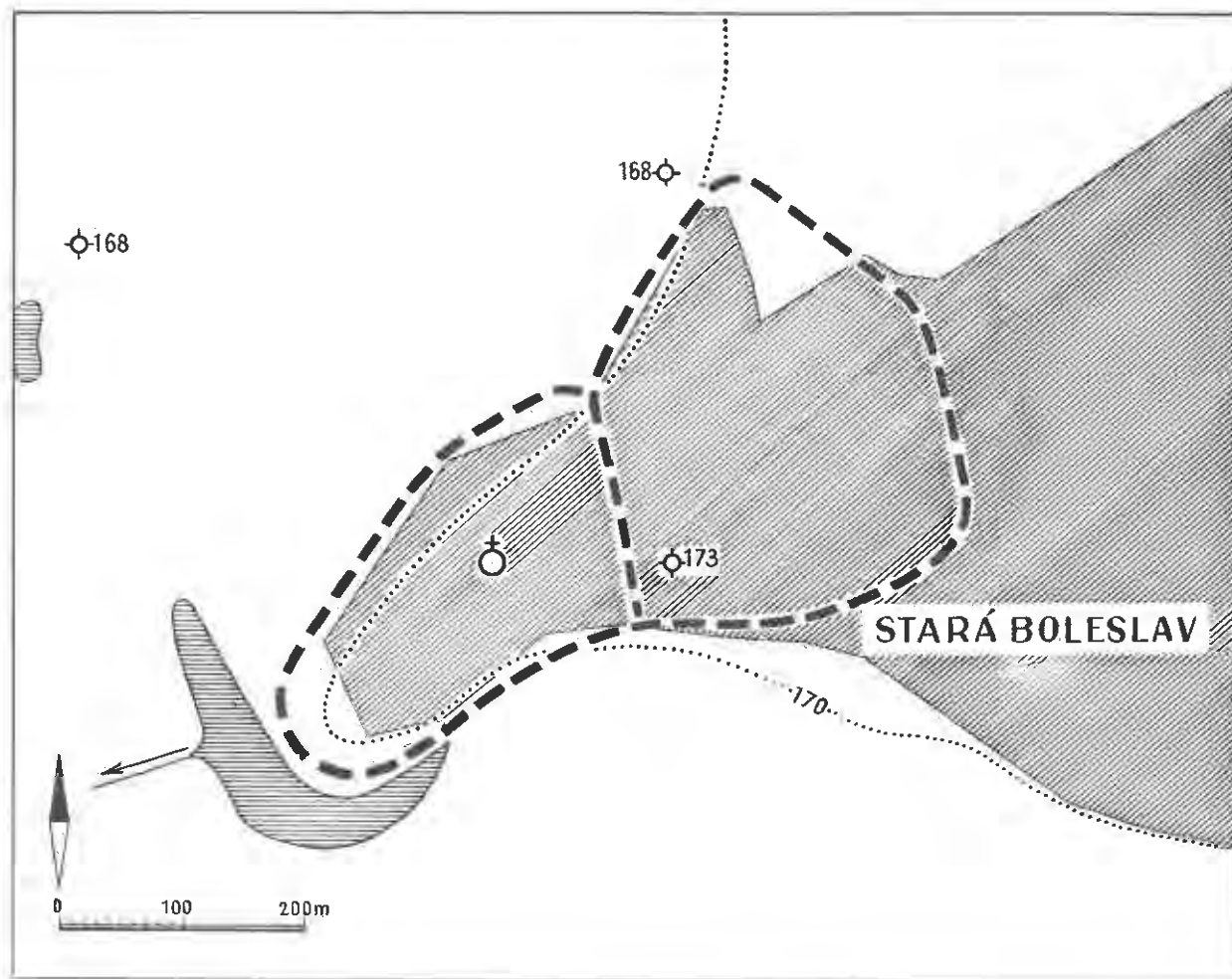
86 Srov. pozn. 52.

87 Dalimil k. 25 (ed. Havránek, Daňhelka, Kristen, s. 53): *Jemuž tehdy Pšov diechu, témuž potom Mělník vzděchu. Neb před Mělníkem hrad bieše, ten sobě jmě Pšov jmějieše.*

88 To se týká např. obou recenzí legendy Crescente fide, kde je Václavova mučednická smrt položena na jakýsi blíže neurčený český hrad (ed. FRB I, s. 186, 187; ed. Ludvíkovský, s. 61, 62), dále Gumpolda, který tuto událost položil dokonce do Prahy (ed. FRB I, s. 159), což později opakovala i legenda Oportet nos fratres (ed. Pekař, s. 405).

89 1. stl. václavská legenda (ed. Vajs, s. 17–20, 24–28, 39–43), Kristián c. 7 a 8 (ed. Pekař, s. 111–116), Laurentius, Passio (ed. FRB I, s. 174–178).

90 Dalimil k. 42 (ed. Havránek, Daňhelka, Kristen, s. 79–80), Přibík Pulkava z Radenína (ed. FRB V, s. 37–38, 236) a Václav Hájek z Libočan k roku 1032 (ed. Flajšhans, díl II, s. 254).

Obr. 20. Stará Boleslav (město Brandýs nad Labem — Stará Boleslav, o. Praha-východ).

Vnitřní areál hradiště zřejmě zaujímal přírodou nejlépe chráněný jihozápadní ostroh vyvýšeniny. Ve středu této plochy dosud stojí nejstarší dochované chrámové stavby sv. Václava a sv. Klimenta. Pokud se opevnění vnitřního hradu krylo s hradbami pozdějšího středověkého města, potom měl tento prostor nepravidelně lichoběžníkový půdorys o maximální délce 720 m a největší šířce asi 200 m. Délka opevnění vnitřního areálu o rozloze cca 4,8 ha mohla dosahovat asi 950 m. Na severovýchod od vnitřního hradu se prostíralo předhradí, jehož opevnění rovněž nezanechalo v terénu viditelné stopy. Na existenci tohoto ohrazeného prostoru usuzuje se především ze zcela běžné praxe budování předhradí u všech soudobých přemyslovských hradišť. Staroboleslavské předhradí mělo nejspíše nepravidelně oválný půdorys o ploše kolem 6,5 ha; délka jeho obvodu mohla měřit asi 1 100 m. Odhadnutá plocha celého hradiště se pohybuje okolo 11 ha. Upřesnění těchto údajů může přinést jedině budoucí archeologický výzkum.

Poněvadž sídelní komora tvořící přirozené zázemí tohoto hradiště se rozprostírala na opačném labském břehu a navíc Boleslav ležela na významné stezce spojující Prahu s Lužicí [346, s. 40], je nutno v blízkosti hradiště předpokládat říční brod či přímo most. Vzpomenutá žitavská stezka procházela podélně celým hradištěm a to přibližně po stejných místech, kudy probíhala i komunikace ve vrcholném středověku a v době moderní. V místech vstupu na hradiště na jeho jihozápadním cípu nutno předpokládat bránu, stejně jako na opačném konci vnitřního areálu kdesi u dosud stojící městské gotické brány. Přesné místo, kde stezka opouštěla předhradí, nelze bez výzkumu stanovit.

O opevnění boleslavského hradiště není zatím nic známo a při absenci viditelných stop v terénu je dokonce nejistý i jeho průběh. Fortifikací tohoto hradu se týká známý údaj zapsaný kronikářem Kosmou, podle kterého přikázal Boleslav vybudovat hradební zeď po způsobu římském a to po ce-

lém hradním obvodu.¹⁰⁴ Již předchozí bádání správně upozornilo, že pod termínem *opere Romano* nelze si představovat skutečnou kamennou hradební zeď spojovanou maltou, neboť takové se v Čechách v době Václavovy vlády ještě nestavěly. Výraz mohl při své obecnosti docela dobře označovat i běžnou hradištní fortifikaci.

O zástavbě hradiště nás informují pouze zprávy písemných pramenů, neboť dosavadní archeologický výzkum Boleslavě je zatím nedostatečný. Z Kristiánovy legendy víme, že na hradě stál Boleslavův dvorec.¹⁰⁵ Legendista měl zřejmě na mysli opevněný komplex několika staveb, jaké byly při archeologických výzkumech odkryty již na několika moravských a českých raně středověkých hradištích [např. 56; 268, s. 138–139; 287, s. 360–363; 297, s. 34–35]. O Boleslavově dvorci se zřejmě mluví i 1. stsl. václavská legenda. V ní čteme i nepřímý údaj o jeho velikosti; podle legendisty měly se totiž zřejmě uvnitř tohoto objektu konat jezdecké hry Václavovy družiny. Zajímavá je i zmínka téže legendy o Václavově setkání s Boleslavem v jakýchsi vratech, které lze nejspíše považovat za hlavní vchod do areálu opevněného dvorce. Je nápadné, že legendista odlišuje tato vrata od dalších, u kterých byl zanedlouho kníže Václav zavražděn.¹⁰⁶ Z dalších podrobností je nutno se zmínit o Gumpoldově údaji o ozdobení domu, ve kterém konal Boleslav hostinu pro svého bratra. Při autorově velmi malé znalosti českého prostředí je nutno tento údaj spíše přičíst na vrub jeho vypravěčského umění. Týž legendista dokonce nesprávně umístil Boleslavův dvorec na Pražský hrad.¹⁰⁷ Stejnou chybu opakuje i legenda *Oportet nos fratres*.¹⁰⁸ Autor 2. stsl. václavské legendy položil potom na Pražský hrad alespoň jízdní hry Václavovy družiny.¹⁰⁹

Zmínky písemných pramenů o ostatních profánních stavbách na boleslavském hradišti jsou již celkem stručné. Vedle Boleslavova dvorce vzpomíná 1. stsl. václavská legenda ještě dvorec předního Boleslavova družiníka Hněvsvy.¹¹⁰ V legendách se dále dočítáme o domě, ve kterém před svým zavražděním strávil noc z 27. na 28. září kníže Václav,¹¹¹ a o příbytku kněze Krastěje. Zatímco dvě redakce 1. stsl. václavské legendy píší v této souvislosti o knězově jizbě, minejní redakce vzpomíná na témže místě knězův dvorec. Stejná legenda má ještě stručnou zmínku o tamějším Drahomířině obydlí.¹¹²

K zástavbě hradu náležel také kostel, který byl podle Kristiánova údaje zasvěcen sv. Kosmovi a Damiánovi. Věrohodnost této zprávy potvrzuje 1. stsl. václavská legenda zmínkou o tom, že Václav jezdil na všechny hrady při svátku „posvěcení chrámu“, což se v případě návštěvy Boleslavě stalo na den sv. Kosmy a Damiána. Týž svátek se v souvislosti s Václavovým zavražděním vzpomíná i v legendě Vavřince Montecassinského.¹¹³ V několika dalších legendách je sice při stejné příležitosti kostel také v Boleslavi připomínán, avšak bez zmínky o jeho patronu. V souvislosti s popisem vraždy jsou vzpomenuty i některé detaily této kostelní stavby. Z nich nepochybně nejvíce diskutí vyvolaly *tabule aecclesiae*, které podle Gumpolda potřísnila krev zavražděného knížete Václava. Týž údaj věrně podle Gumpolda opakuje 2. stsl. václavská legenda. Vůbec poprvé tyto *tabulae* vzpomíná legenda *Crescente fide*, avšak bez vztahu ke kostelní stavbě, neboť o té není v jejím líčení boleslavských údálostí vůbec žádná zmínka.¹¹⁴ Legendisté mohli mít na mysli jak dřevěné kostelní stěny, tak dřevěný ochoz u kostela kamenného. Vzhled nejstaršího boleslavského kostela i jeho poloha zůstávají neznámé. Nejspíše zanikl při výstavbě svatováclavské baziliky, jejíž krypta nese kosmo-damiánské zasvěcení.

Zcela neznámá zůstává i nejstarší kapitulní budova, jež stála v blízkosti svatováclavské baziliky.

104 Srov. předchozí poznámku.

105 Srov. pozn. 96.

106 1. stsl. václavská legenda (ed. *Vajs*, s. 17–18, 25–26, 40–41). Údaje o dvorci jsou ve všech třech redakcích shodné, pouze charvatskohlaholská neuvádí, že by k jezdeckým hrám mělo dojít přímo v tomto objektu.

107 Gumpold c. 18 (ed. *FRB I*, s. 159).

108 *Oportet nos fratres* c. 20 (ed. *Pekař*, s. 405).

109 2. stsl. václavská legenda k. 18 (ed. *Vajs*, s. 108).

110 1. stsl. václavská legenda (ed. *Vajs*, s. 17, 25, 40).

111 Kristián c. 7 (ed. *Pekař*, s. 112) ho označuje jako *hospicium*, Gumpold c. 19 (ed. *FRB I*, s. 160) jako *domus* a tento termín přeložila i 2. stsl. václavská legenda k. 19 (ed. *Vajs*, s. 111).

112 1. stsl. václavská legenda (ed. *Vajs*, s. 18, 27, 42).

113 Kristián c. 7 (ed. *Pekař*, s. 111); 1. stsl. václavská legenda (ed. *Vajs*, s. 17, 24, 39); Laurentius, *Passio* c. 8 (ed. *FRB I*, s. 175).

114 *Crescente fide* (ed. *FRB I*, s. 187; ed. *Ludvíkovský*, s. 61); Gumpold c. 21 (ed. *FRB I*, s. 161); 2. stsl. václavská legenda k. 21 (ed. *Vajs*, s. 113).

K nejstarším staroboleslavským stavbám se po dlouhou dobu přičítal i kostel zasvěcený sv. Cyrilu a Metodějovi, který tam měl údajně založit v r. 915 kníže Vratislav I. Zprávu o této svatyni přináší poprvé až Václav Hájek z Libočan;¹¹⁵ současné bádání věrohodnost této zprávy poprvé popírá [230, s. 112, pozn. 2].

Dosud jednoznačně nerozřešenou otázkou zůstává přesné určení doby stavby kaple sv. Klimenta, stojící v těsném jihovýchodním sousedství jižní lodi svatováclavské baziliky [170, s. 320–321]. Nejstarší historická zpráva o tomto kostele pochází až z r. 1417, kdy byl zpustlou hřbitovní svatyní [230, s. 117, pozn. 14]. Nedávné pokusy označující tento chrámec za vůbec nejstarší boleslavskou svatyni byly právem odmítnuty [265, s. 396–402]. Dnešní stavba svatoklimentského kostela pochází nejspíše až ze 12. století; někdy v sedmdesátých letech téhož věku došlo k výmalbě stěn interiéru [171]. Z rozvržení maleb je patrné, že kostel měl emporu a že zřejmě byl součástí nějakého dvorce.

Historické události zaznamenané v písemných pramenech a týkající se Boleslavě nepochybně se všechny odehrály na akropoli tohoto hradu; o předhradí se z písemných pramenů nedozvídáme zholala nic. Při Buchtelově výzkumu a rovněž tak při pozdějších výkopech na různých místech předhradí podařilo se tam zjistit mohutnou, asi 225 cm mocnou sídlištní vrstvu [48, s. 52–55; 211, s. 312–315; 265, s. 398]. Nejspodnější horizont tohoto souvrství, datovaný K. Buchtelou do 10. století, obsahoval na jednom místě např. zbytky jakýchsi spálených budov. Nedávný náhodný objev velmi zajímavých sídlištních a snad i výrobních objektů na jednom místě na předhradí nebyl archeologicky sledován [93]. Na předhradí bývá některými badateli lokalizován i kostel P. Marie a sv. Jiří. Jediný a ne zcela spolehlivý údaj o jeho existenci již na sklonku 11. století přináší nedochovaná listina, údajně vystavená v roce 1098; její obsah zachytil v osmdesátých letech 15. století ve stručném regestu Jan z Krumlova. Věrohodnost této zprávy je v odborné literatuře hodnocena protichůdně, většina badatelů se však k ní staví skepticky [189; 212; 230, s. 116, pozn. 14]. Zcela bezpečně je boleslavský mariánský kostel (již bez svatojiřského spolupatrocinia) doložen až na samém sklonku vlády Karla IV., kdy byl farním chrámem tamějšího městečka [230, s. 24–26].

Na ploše boleslavského hradiště a na jeho předhradí byly na několika místech náhodně nalezeny ojedinělé předměty hrobové proveniencí a dokonce i nepočtené hroby. Tyto památky zatím nedávají jasnou představu o velikosti, délce používání a stáří tamějších hřbitovů. Největší z nich se našel kdesi v severovýchodní části předhradí [254, s. 153]. Legendy, které boleslavské hradiště poměrně podrobně popisují, nezmiňují se o žádném tamějším hřbitovu a to ani v souvislosti s pohřbením zavražděného knížete Václava. Zřejmě dobře informovaný Kristián napsal, že kníže byl pohřben v kostele sv. Kosmy a Damiána.¹¹⁶ Podle pozdních zpráv vrcholně středověkých kronikářů měla se Stará Boleslav stát místem posledního odpočinku i dalších členů knížecího rodu. V tamějším kapitulním chrámu údajně byla podle Přibíka Pulkavy pochována v roce 1052 vdova po knížeti Oldřichovi Božena. V souvislosti s boleslavskou kapitulou vzpomíná Boženu i známá zakládací listina této církevní instituce [229].¹¹⁷

Velmi složitým problémem je určení doby stavby boleslavského hradiště. Jeho dosud zcela nedostatečný archeologický výzkum nepřinesl v tomto směru žádná průkazná svědectví. Z areálu hradiště zatím neznáme nálezy, které by bylo možno datovat před 10. století. V písemných pramenech jsou počátky boleslavského hradu líčeny rozdílně. Zatímco v legendě Vavřince Montecassinského a u vrcholně středověkých českých kronikářů objevuje se výklad, že Přemyslovec Boleslav obdržel od svého knížecího bratra Václava hrad již stojící,¹¹⁸ naopak kronikář Kosmas spojuje zcela jednoznačně stavbu hradu právě s tímto Boleslavem.¹¹⁹

Staroboleslavské hradiště bylo vybudováno na samém okraji osídleného území, jež leželo na protilehlém jižním labském břehu. Z tamější sídelní ekumeny, táhnoucí se v širokém pásu na jih od Labe a pronikající podél potoků (např. Vinořského) hlouběji do krajiny, je znám velký počet osad i pohřebišť z celého hradištního období [135, s. 199–201; 254, s. 24, 38–39, 159, 174, 180–181]. Naproti to-

115 Václav Hájek z Libočan k roku 915 (ed. *Flajšhans*, díl II, s. 15).

116 Kristián c. 8 (ed. *Pekař*, s. 116).

117 Přibík Pulkava z Radenína (ed. *FRB V*, s. 45); *CDB I*, č. 382, s. 361.

118 Laurentius, Passio c. 5 (ed. *FRB I*, s. 173).

119 Srov. poznámku 103.

mu pravý labský břeh v okolí hradiště nebyl téměř obydlen. Až k hradišti přiléhaly rozlehlé lesy, které se ve vrcholném středověku staly častým místem lovecké kratochvíle českých panovníků [191; 369]. Další hradištní osídlení potom začínalo až za tímto lesním komplexem u dnešních Dřív, Tuřic a Staré Lysé.

Boleslavské hradiště nepochybně hospodářsky těžilo ze své polohy na důležitých obchodních stezkách. Procházela jím především vzpomenuťá stezka Žitavská. Jako obchodní spojnice bylo v raném středověku využíváno i Labe. Nejstarší zmínku o obchodnících plavících se po Labi přináší již vzpomenuťé Spytihněvovo nadání pro litoměřickou kapitolu.¹²⁰ Cesta těchto obchodníků zřejmě v Litoměřicích nekončila, neboť máme k dispozici historickou zprávu o lodích plavících se až do Hradce Králové.¹²¹

Značné množství dějepisných údajů vztahujících se k Boleslavi v první třetině 10. století umožňuje poměrně dobře vyjádřit se o významu tohoto objektu v soudobém přemyslovském prostředí. Jak je zřejmé z výslovného terminologického odlišování Prahy a Boleslavě u Kristiána,¹²² Vavřince Montecassinského¹²³ i v Proložní václavské legendě,¹²⁴ měla tehdy nepochybně Boleslav ve srovnání s Prahou postavení druhořadé. V době Václavova života byla Boleslav sídlem nevládnoucího Přemyslovce a jeho družiny. Po založení tamější kapituly začal zřejmě hrad přecházet do církevních rukou a jeho význam poklesl.

ŠÁRKA (Dolní Liboc, městský obvod Praha 6)

Mezi nejvýznamnější slovanská hradiště ve středních Čechách nepochybně náleželo ve starším období raného středověku hradiště šárecké, které se nalézá přibližně uprostřed dnešního obvodu Prahy 6. Jeho důležitost zatím spíše tušíme na podkladě nepřímých indicií a ojedinělých archeologických nálezů, aniž bychom ji byli schopni jednoznačně doložit.

K šáreckému hradišti se neváže žádná dějepisná zpráva. Teprve kronika tř. Dalimila přináší výklad pomístního jména Šárka, aniž by však při této příležitosti hradiště vzpomínala. Tamější krajina byla prý pojmenována podle dívky Šárky, která během tzv. dívčí války sehrála rozhodující úlohu při přepadení Ctirada.¹²⁵ Tuto historiku opakovali ve svých kronikách i Přibík Pulkava z Radenína¹²⁶ a Václav Hájek z Libočan.¹²⁷ Jak ukázalo moderní filologické bádání [217, s. 271; 208], náleží ve skutečnosti pomístní jméno Šárka ke starobylému před slovanskému zeměpisnému názvosloví, jež převzali Slované od předchozího domácího obyvatelstva.

Prvé výzkumy prováděl v šáreckém údolí již v polovině 19. století V. Krolmus [2; 246, s. 133; 249, s. 111–115], který si však existenci hradiště ještě příliš neuvědomoval. Teprve F. Beneš [16, s. 168–170, obr. 1] tento objekt podrobně popsal, pořídil jeho plán a také uskutečnil na hradišti menší výkopy. Náhodný nález většího množství kostí, učiněný kdesi v Šárce ve druhé polovině minulého století, přivábil do těchto míst chudé lidi z okolí, kteří kosti vykopávali a prodávali ruzyňskému cukrovaru. Rozsah prokopaného terénu a množství tehdy zničených památek se nedá odhadnout. Jen některé z těchto předmětů se dostaly do soukromých či veřejných sbírek a to zpravidla s pouhým označením Šárka. Poněvadž takto byla a dosud je nazývána celá oblast podél dolního toku Šáreckého potoka od Veleslavína až po Sedlec, nejsou tyto archeologické památky přesně lokalizovatelné. Další etapa zájmu o archeologické lokality v Šárce souvisí až s výzkumnou a sběratelskou činností J. A. Jíry na počátku našeho století. Jeho zájem se převážně soustřeďoval na lokality ležící

120 *CDB I*, č. 55A,B, s. 55.

121 *CDB I*, č. 386, s. 371. Listina je falzem 12. století.

122 Kristián c. 7 (ed. *Pekař*, s. 111) označuje Boleslav jako *urbs*, zatímco pro Prahu používal termínů *civitas*, *metropolis* aj. [320, s. 141–142].

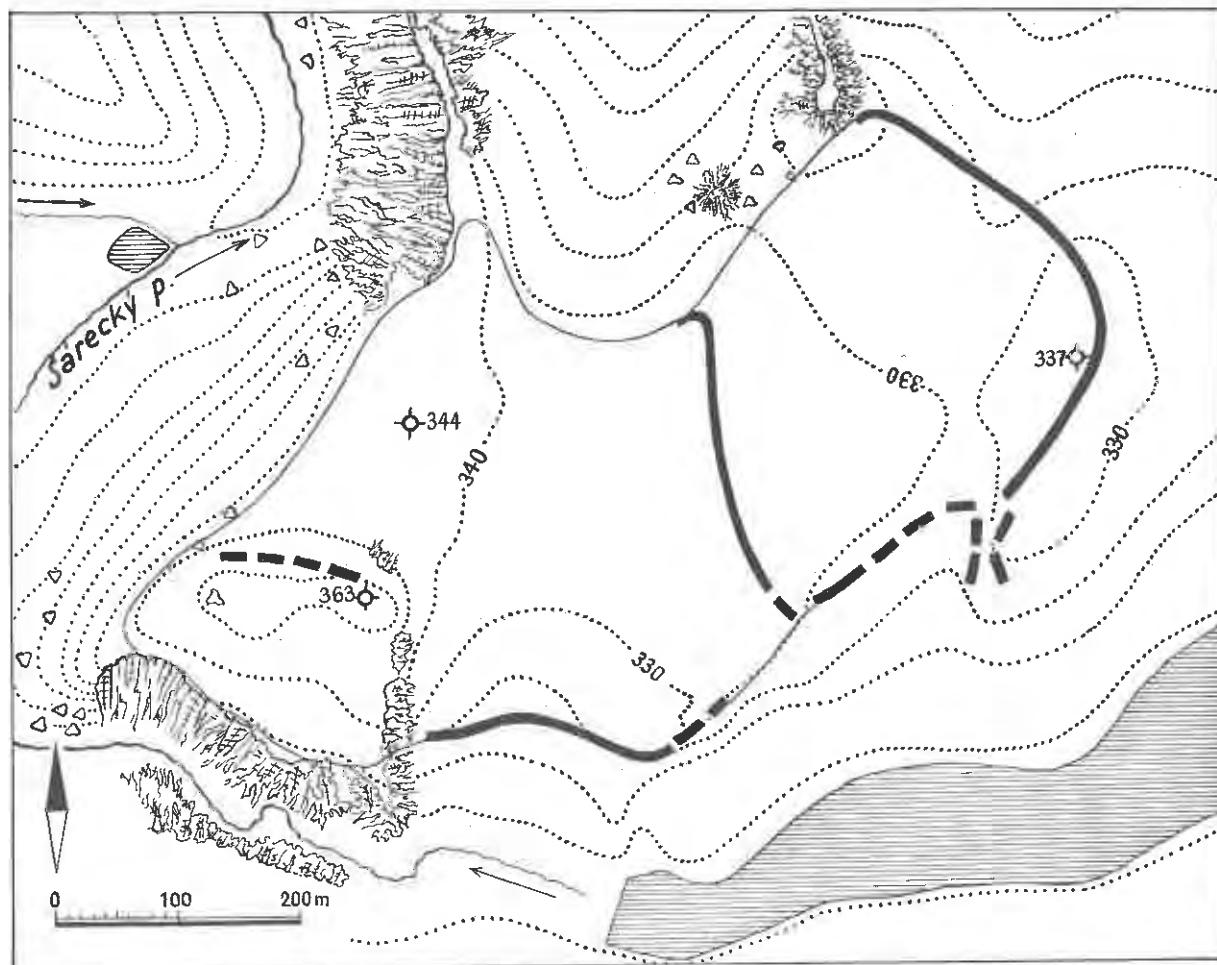
123 Laurentius, Passio (ed. *FRB I*, s. 173, 175) použil pro Boleslav termínu *civitas* a pro Prahu *urbs*, tu však současně charakterizoval slovy *in munitissima, ut nostis, degens urbe totius regni gubernacula possideat*...

124 Proložní legenda o sv. Václavu (ed. *Vajs*, s. 66–67) odlišuje Boleslavův „hrad“ od „slavného hradu Prahy“.

125 Dalimil k. 13 (ed. *Havránek, Daňhelka, Kristen*, s. 36–37): *Tě diecě diechu... Ješě tomu miestu Šárka dějí.*

126 Přibík Pulkava z Radenína (ed. *FRB V*, s. 12, 217): *A protož ten jistý dól, ješto jest za Břevnovským klášterem, do dnešnieho dne Šárka jest nazván od jmene té jisté dievky Šárky.*

127 Václav Hájek z Libočan (ed. *Flajšhans*, díl I, s. 155).

Obr. 21. Šárka (Dolní Liboc, obvod Praha 6).

mimo areál hradiště. Teprve po druhé světové válce došlo k podrobnému a cennému zhodnocení všech archeologických nálezů ze Šáreckého údolí [308; 309, s. 61–64; 66, s. 132–134] a také k několika menším výzkumům na hradišti, jež však nebyly zatím zhodnoceny a publikovány.

Šárecké hradiště bylo postaveno na mohutném a širokém terénním bloku, vymodelovaném ve skalnatém terénu hlubokým, místy kaňonovitým údolím Šáreckého potoka (obr. 21). To obklopuje hradiště na straně jižní, západní a severní. Z těchto směrů je přístup na hradiště pro strmost stěn téměř nemožný. S okolním terénem je plocha hradiště spojena pouze na východě, kde volně navazuje na vokovickou plošinu. Západní část areálu s hradištěm má pomístní název „Hradiště“ či „Na hradištích“, východní se nazývá „Vanžov“.

V jihozápadní části hradiště se vypíná skalní vyvýšenina Kozákova skála (nejvyšší kóta v její severozápadní části je 363 m n.m.), pojmenovaná podle někdejšího majitele. Ostatní, nepravidelně rovinatou plochu hradiště, převyšuje Kozákova skála o 20 až 30 m; nad hladinou Šáreckého potoka ční do výše více než 80 metrů (tab. XIII: dole). Toto skalisko nepravidelně trojúhelníkového půdorysu o ploše asi 3 ha a obvodu dlouhém 600 m bylo akropolí. Prudké skalní srázy lemující asi dvě třetiny jeho obvodu činily je dokonale nepřístupným. Jediný možný přístup byl od strany severní, kde v terénu špatně patrné zbytky jakési terasy či valovitého náspu dávají tušit opevnění a dokonce existenci brány.

Vnitřní předhradí se rozkládalo severně, severovýchodně a východně od Kozákovy skály (tab. XIV). Mělo nepravidelně pětiúhelníkový půdorys. Jeho rozměr ve směru severojižním činí asi 400 m, ve směru západovýchodním asi 450 m. Rozlohu předhradí je možno přibližně stanovit na 12,5 ha a délku jeho obvodového opevnění, které není všude v terénu dobře patrné, asi na 1 600 m. Na vý-

chodní straně přiléhá k vnitřnímu předhradí vnější předhradí přibližně čtyřúhelníkového půdorysu. Jeho severojižní osa je dlouhá asi 400 m, kdežto od západu k východu předhradí měří 320 m. Má rozlohu 9,5 ha a jeho obvod dosahuje přibližně 1 100 m. Opevnění vnějšího předhradí je na jižní straně zčásti poničeno starým lomem a potom rekreačním zařízením, jehož výstavba v nedávné době necitlivě poničila terén v místech úzké strže s vodním zdrojem. Toto místo bylo k vnějšímu předhradí připojeno samostatným opevněním.

Plošná rozloha celého šáreckého hradiště dosahuje asi 25 ha. Délka jeho obvodu činí přibližně 2 200 m. Na většině obvodu jsou buď viditelné stopy po opevnění, nebo s ohledem na konfiguraci terénu je tam nutno nějakou hradbu předpokládat. U šáreckého hradiště připadá na 1 m obvodového opevnění přibližně 110 m² ohrazené plochy. Podobnou hodnotu vykazují ve středních Čechách již jenom hradiště budečské, zatímco u ostatních tamějších hradišť je tato plocha přibližně poloviční. Budiž ještě poznamenáno, že celková délka všech šáreckých fortifikací dosahovala téměř 2 800 m.

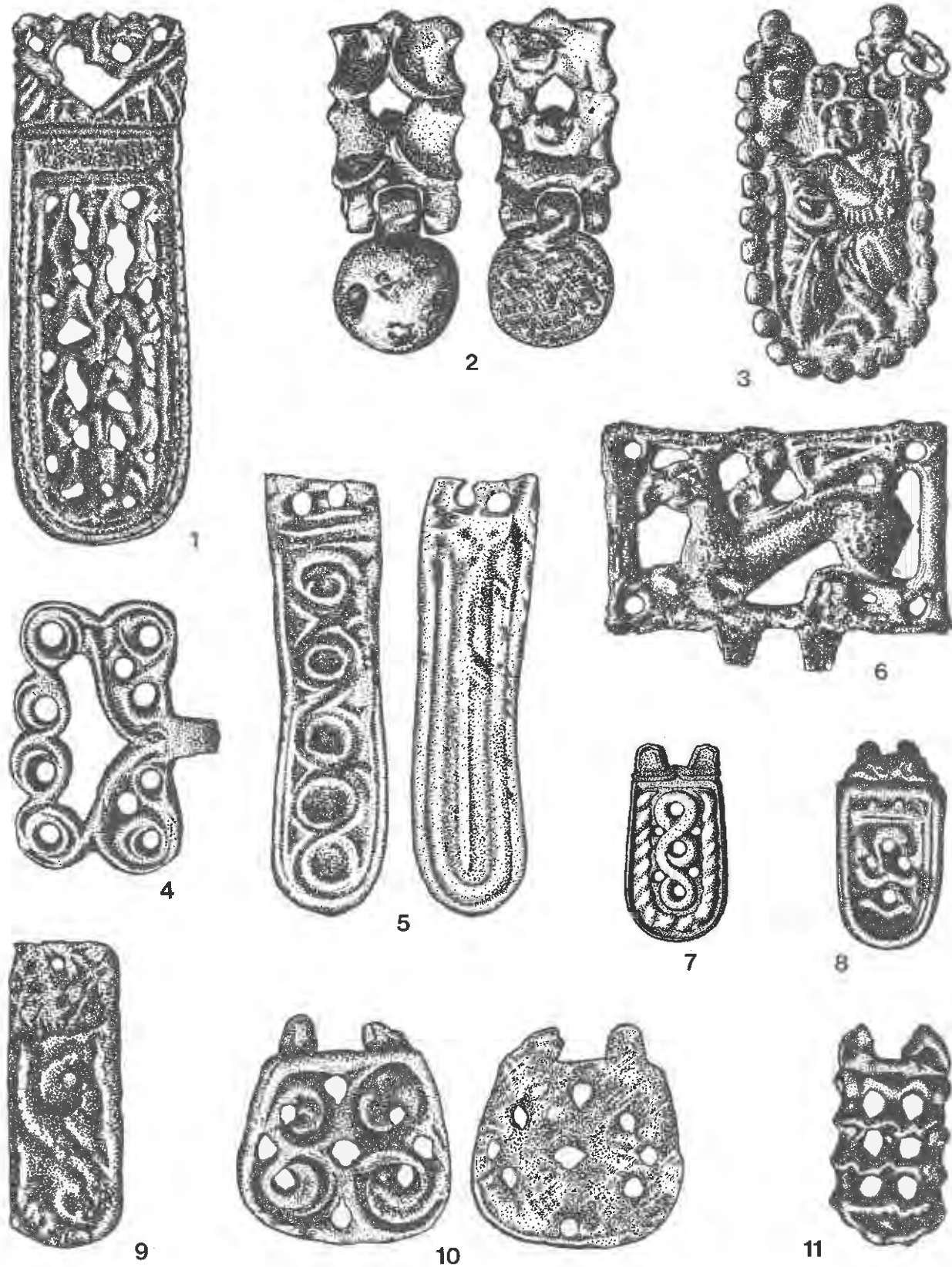
Zástavba hradiště zůstává až do doby rozsáhlejšího výzkumu zcela neznámá. Naproti tomu máme k dispozici některé údaje o tamějším opevnění. Výzkumem východního valu prvního předhradí byly odkryty pozůstatky dřevohlinité hradby s čelní kamennou plentou. Před opevněním, které mělo dvě stavební fáze, probíhal příkop. Ke stavbě plenty nebylo použito místního kamene, ale opuky [18, s. 160]. Na použití opuky při budování šáreckých fortifikací upozornil již F. Beneš [16, s. 168–169].

Z areálu hradiště není zatím znám hřbitov, který by byl současný s tímto objektem. V Krolmusovi se sice podařilo kdesi u jižního opevnění (neznámo ovšem, zda na ploše hradiště či vně hradeb) objevit kostrový hřbitov, ten byl však podle nalezených památek používán až po zániku hradiště [246, s. 133; 249, s. 114; 254, s. 99–100].

Z nálezů učiněných na hradišti a v jeho okolí největší pozornost poutají tzv. avarsko-slovanská kování. Poněvadž byla získána náhodně většinou soukromými sběrateli, chybějí k nim přesnější nálezové údaje (obr. 22). S větší či menší jistotou se do těchto míst klade nález celkem 11 kování [jejich soupis: 213, s. 7–9; další kování jsou uložena v NM v Praze, prav. odděl. i.č. 55 210 a v muzeu v Roztokách, i.č. 32 875]. Poněvadž se mezi nimi objevují jak kování časově zařaditelná do staršího horizontu lité industrie (kování s gryfem), tak i ozdoby mladší (kování s antropomorfním motivem), nebyl jejich import do středních Čech patrně jednorázový. Závěsný kroužek navlečený do nákončího zdobného lidskou postavou však dokládá, že uživateli nebyla již známa původní funkce tohoto předmětu. Po hradišti na Rubínu u Podbořan představuje Šárka druhou největší kumulaci nálezů avarsko-slovanských nákončí na českém území.

K dalším cenným památkám náhodně nalezeným na šáreckém hradišti náleží západofranský denár Karla Holého (obr. 23), ražený v letech 845–850 v akvitánské mincovně v Melle [84; 85]. Byl získán při amatérském výkopu na východním okraji Kozákovy skály ve vrstvě kamení, která nejspíše souvisela s tamější fortifikací [161].

Velkým problémem zůstává datování šáreckého hradiště. Povrchovými sběry byly na něm získány zlomky keramiky starohradištní a středohradištní, mezi nimiž je jenom malé množství datovatelných do tzv. poklučovského horizontu [135, s. 207; 139, s. 190]. Při výzkumu východního valu prvního předhradí a potom opevnění okolo pramene vody byla nalezena keramika někdy kladená do poloviny 9. století [333, s. 62], jindy do období staršího [18, s. 159]. Bezpečně do 9. století náleží francký denár. Avarsko-slovanská nákončí jsou dobou výroby starší; kdy se však dostala do středních Čech, nelze s jistotou stanovit. Určitou nepřímou indicií pro datování šáreckého hradiště je jeho velká plošná rozloha. Z dosavadních archeologických výzkumů slovanských hradišť v Čechách je zřejmé, že všechny rozlehlé objekty o ploše 20 ha a více byly vybudovány v 9. století či dříve. V této souvislosti lze např. vzpomenout hradiště u Tismic, Starou Kouřim, Libici nad Cidlinou, Hryzely, Češov, Ostroměř a další [základní údaje k těmto hradištím: 259, s. 63–97]. Zatímco není sporu o tom, že šárecké hradiště se řadí ke starým slovanským hradištím ve středních Čechách (jejichž vznik spadá do období předpřemyslovského), mnohem větším problémem je určení doby jeho zániku. Bez archeologického výzkumu nelze na tuto otázku dát jednoznačnou odpověď. Jak je bezpečně prokázáno na celé řadě středočeských hradišť, existovalo na nich často osídlení i tehdy, když již jejich funkce zanikla a opevnění se rozpadlo. Velmi pravděpodobně k podobné situaci došlo i v Šárce. Jako hypotéza byl vysloven názor, že hradiště nejspíše zaniklo někdy ve druhé polovině 9. století v důsledku rozsáhlých

Obr. 22. Šárka (Dolní Liboc, obvod Praha 6). Avarsko-slovanská nákončí, jejichž naleziště bývají s větší či menší jistotou kladena na šárecké hradiště či do jeho okolí. Nálezy 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10 a 11 jsou uloženy ve sbírkách pravěkého oddělení Národního muzea v Praze, 4 v muzeu v Roztokách u Prahy a 6 v pravěkém oddělení Muzea hl. m. Prahy. 4/3 skutečné velikosti.

Obr. 23. Šárka (Dolní Liboc, obvod Praha 6). Západofrancký denár nalezený na hradišti. Ražba Karla Holého z akvitánské mincovny v Melle z let 845–850. 2 × zvětšeno.

změn ve struktuře osídlení pražské kotliny, jež přivodilo založení (nebo vzestup významu) Prahy. Nápadné je totiž mlčení písemných pramenů o šáreckém hradišti, ačkoliv václavské legendy se o několika středočeských hradištích zmiňují, a potom je také důležitá absence kostelní stavby na tomto hradišti. Z údajů legend je zřejmé, že v době Václavově stály totiž kostely na všech přemyslovských hradech v jejich středočeské doméně [258, s. 165].

Šárecké hradiště bylo vybudováno v krajině, odkud pocházejí archeologické památky z celého pravěku. Také slovanské osídlení tam započalo velmi záhy, jak o tom svědčí nálezy časně slovanské keramiky ve Vokovicích, Veleslavíně a v Řepích [367, s. 146–152; 123]. I když z vlastní Šárky tyto památky zatím neznáme, je existence tamějšího starobylého slovanského osídlení doložena toponomastikou. V následujících staletích je archeologicky dosvědčeno osídlení na více místech v Šárce (čímž není myšleno jenom hradiště) a v jejím přilehlém okolí [308, s. 132–133; 309, s. 83–84; 254, s. 129–130]. Podle současného stavu archeologických pramenů se zdá, že hradiště bylo vybudováno spíše na okraji zasedleného území. Od západu zasahovaly až k němu z křivoklátského hvozdu výběžky lesů, které tam i v pozdějších obdobích dokládají zmínky písemných pramenů.¹²⁸

I při dosud zcela nedostatečném archeologickém výzkumu šáreckého hradiště a naprostém nedostatku bezpečných údajů o tomto objektu, uvažovala již řada badatelů o jeho významu a historické funkci. Celkem shodně je šárecké hradiště považováno za jedno z nejdůležitějších slovanských hradišť v pražské kotlině v období, než tam převzala vůdčí postavení Praha [např.: 8, s. 27; 30, s. 57; 298, s. 80; 308, s. 132; 309, s. 63–64].

TETÍN (o. Beroun)

S nejstarší historií přemyslovského rodu je velmi těsně spjata i hradiště tetínské, jehož dějiny zčásti osvětlují zprávy písemných pramenů. Ne všechny v nich zaznamenané události vztahující se k Tetínu jsou ovšem historické. To se týká tvrzení kronikáře Kosmy, že hrad založila v bájném období české historie mýtická Tetka,¹²⁹ nebo údaje pozdní legendy ivanské, že na Tetíně žil kníže Bořivoj.¹³⁰ Naproti tomu věrohodné informace o Tetíně se dočítáme v ludmílských a václavských legendách. Podle nich stal se Tetín někdy po úmrtí knížete Vratislava I. vdovským sídlem kněžny Ludmily a místem její mučednické smrti. Popis těchto událostí a v souvislosti s nimi i Tetína není však podán ve všech legendách zcela shodně a ani stejně podrobně. Největší význam pro poznání tetínské historie mají latinská ludmílská legenda *Fuit in provincia Boemorum*, legenda Kristiánova a stsl. Prolog o sv. Ludmile. Všechny tyto písemnosti shodně líčí, že pro neshody se svou snachou odešla Ludmila dobrovolně z Prahy na Tetín. Vyvrcholením jejich vyprávění je tamější Ludmila násilná smrt v noci z 15. na 16. září 921. Kristián a stsl. Prolog se zmiňují ještě o translaci jejího

¹²⁸ *Deo itaque revelante silvam, que Sarka dicitur* uvádí v latinské redakci své kroniky Přibík Pulkava z Radenína (ed. FRB V, s. 27). O lesích v okolí Šárky jsou zmínky i v podvržené listině Boleslava II. pro klášter břežnovský (CDB I, č. 375, s. 348).

¹²⁹ Kosmas I, 4 (ed. Bretholz, s. 10): ... *Tethka ... que ex suo nomine Tethin castrum natura loci firmissimum prurupte rupis in culmine iuxta fluvium Msam edificavit.*

¹³⁰ *Historia beati Ivani* (ed. RFB I, s. 114).

těla do Prahy v říjnu roku 925.¹³¹ Po Ludmilině epoše zprávy o Tetíně na dlouhou dobu umlkají, i když v písemných pramenech máme zaznamenány různé události, které se odehrály v jeho nepříliš vzdáleném okolí. Jistě není bez významu, že na počátku 11. století hledal knížecí služebník Dovora pomoc pro knížete Jaromíra, přepadeného na Velízi Vršovci, až ve vzdálené Praze a nikoliv na mnohem bližším Tetíně.¹³² Vedle této události svědčí o pokleslém významu Tetína v 11. a 12. století také skutečnost, že tento hrad nehrál žádnou významnou roli v přemyslovské hradské správě a že na něj Přemyslovci ani nezajížděli k občasným návštěvám, ačkoliv ve 12. století víme o jejich pobytech na nedalekém Zbečně. O Tetínsku jako o správní provincii se píše pouze v tzv. zakládací listině vyše-hradské kapituly. Její údaj je více než sporný a navíc je nápadné, že se v listině hovoří o Tetínu pouze jako o hoře a nikoliv o hradu.¹³³ Znovu se potom o Tetíně dočítáme až v listinách ze 13. století. Přemyslem Otakarem II. byla 26. června 1266 vydána listina, jíž se potvrzovalo premonstrátskému klášteru v Chotěšově podací právo k tetínským kostelům sv. Michaela archanděla a sv. Ludmily. Toto rozhodnutí potvrdila o sedm let později 13. května 1273 papežská listina Řehoře X.¹³⁴ Konečně z listiny vydané českým králem Václavem II. 23. srpna 1288 se dozvídáme, že tehdy sídlil na Tetíně královský lovcí.¹³⁵

V písemných pramenech je hrad celkem shodně nazýván Tetín, i když se objevuje značné množství způsobů psaní tohoto jména. Kosmovu etymologii názvu od bájně Tetky moderní bádání ovšem odmítá a pomýšlí na jeho odvození nejspíše od jména mužského [67, s. 830].

Ponecháme-li stranou celkem pochopitelný zájem renesanční a barokní historiografie o Ludmilině Tetín, potom skutečně vědecké zkoumání osudů této lokality započalo v 19. století. První odborný popis tamějšího hradiště pořídil archeolog J. E. Vocel [356; 357, s. 402–403], na kterého navázal B. Grueber studií o tetínských sakrálních stavbách [77]. K prvním drobným archeologickým výzkumům došlo na Tetíně zásluhou J. Axamity na počátku 20. století (4; 6; 10). Znovu se potom archeologové vrátili na Tetín až téměř po půl století [132; 134, s. 644–645; 138]. Vedle archeologů zabývali se tetínskou problematikou i historikové [např. 108, s. 459–460; 207, díl II, s. 80–88; 269, s. 78–91; 358, s. 54–57, 85] a dějepisci umění [20, s. 179–181; 50, s. 325–327; 170, s. 340–341; 299, s. 224].

Tetínské hradiště zaujímá značnou část dnešní stejnojmenné obce, jež leží přibližně 3 km jihovýchodně od okresního města Berouna (obr. 24). Bylo vybudováno na východním okraji berounské kotliny na mohutném skalním ostrohu nad pravým břehem Berounky (tab. XV: nahoře). Tuto ostrožnu svírá na severu přibližně 60 m hluboké kaňonovité říční údolí a na východě a jihu strž protékající potůčkem vlévajícím se pod hradištěm do řeky. Na straně západní přechází plocha hradiště plynule v planinu, z níž se v blízkém jihozápadním sousedství objektu výrazně zvedá vrch Damil (396 m n. m.). Hradiště o celkové rozloze 9,9 ha má přibližně trojúhelníkový půdorys se základnou o délce 400 m na straně západní a s rameny dlouhými přibližně 600 m (na jihu) a 700 m (na severu). Terén ostrožny je rovinný s menším sklonem k západu. Povrch hradiště je zastavěn.

Tetínské hradiště je dvoudílné. Vnitřní areál trojúhelníkového půdorysu o rozloze 2,3 ha leží na východním konci ostrožny. Podle informací z 19. století měla akropole opevnění po celém obvodu; to bylo místy dokonce zdvojeno či ztrojeno [77, s. 106, obr. 1; 357, s. 402]. Jeho nepatrné zbytky prozkoumal J. Axamit [6, s. 30]. Od vnitřního areálu oddělovala předhradí hradba přetínající ostrožnu severojižním směrem v místech dnešního náměstíčka [357, s. 402–403]. Tento val byl v minulém století rozvezen; jak ukázal v roce 1950 archeologický průzkum jeho zbytků, měla tato hradba s čelní kamennou plentou a přesněji neurčenou vnitřní dřevohlinitou konstrukcí šíři asi 7,5 m [132, s. 323, obr. 211–212; 134, obr. 216]. Na západ od akropole se rozkládalo předhradí lichoběžníkového půdorysu o rozloze 7,6 ha. Na západní přístupné straně bylo chráněno dosud dobře patrným, přibližně 400 m dlouhým valem, před kterým probíhá příkop (tab. XII: dole). Nad jižním přístupnějším bokem

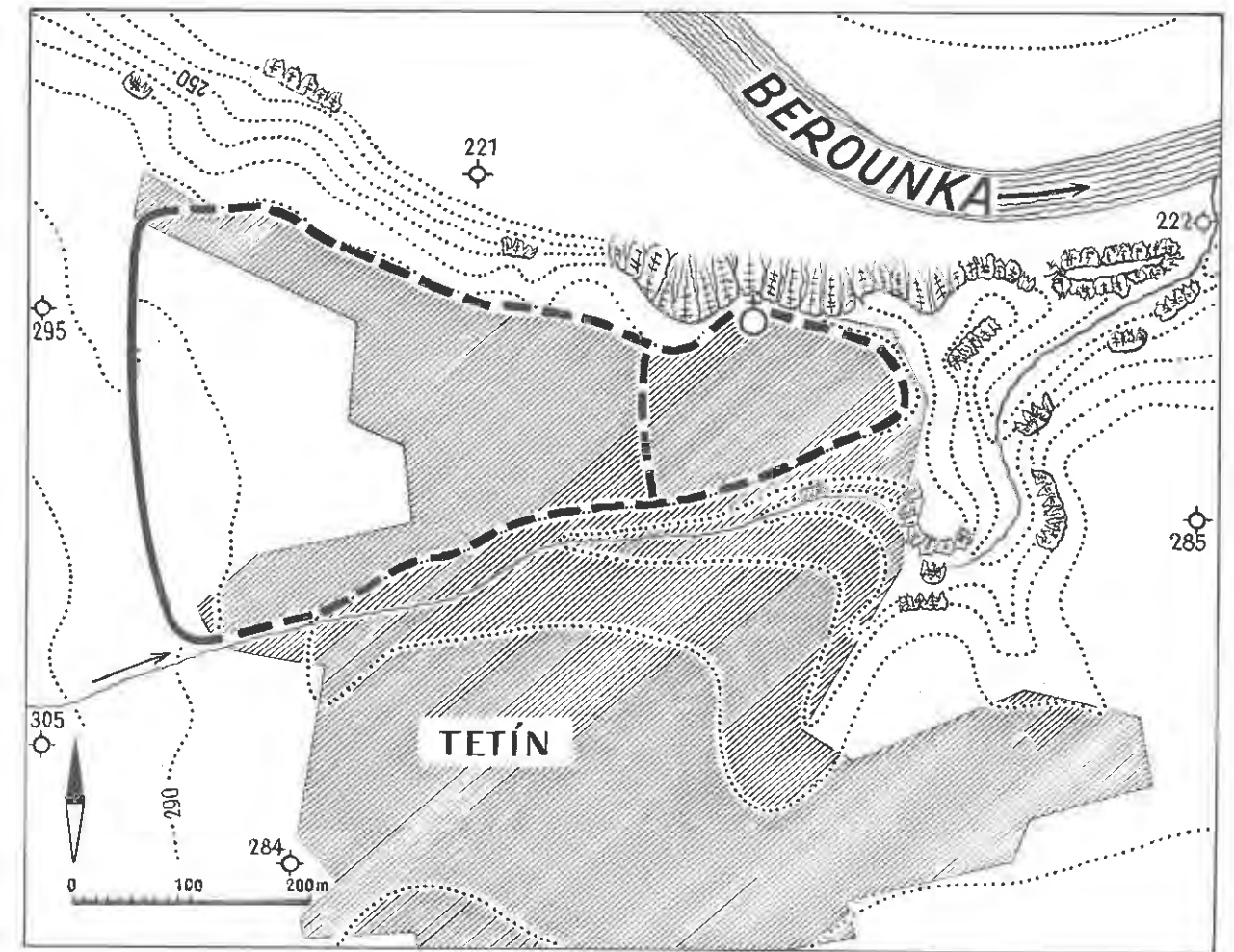
131 Fuit in provincia Boemorum c. 5–7 (ed. Chaloupecký, s. 473–475); Kristián c. 3, 4, 5 (ed. Pekař, s. 97, 99–100, 102–103, 104–108); Proložní legenda o sv. Ludmile (ed. Vajs, s. 64–65).

132 Kosmas I, 34 (ed. Bretholz, s. 61–62). Časové zařazení i věrohodnost této zprávy, která trpí celou řadou nelogičností, bývá někdy brána v pochybnost [127, s. 508–509, pozn. 42].

133 CDB I, č. 378, s. 381, 382 a 387. Srov. i potvrzení této listiny Přemyslem Otakarem I.: CDB II, č. 229, s. 216. O existenci tetínských provincií pochybovala již řada badatelů [198, s. 111; 358, s. 85, 87].

134 CDB V, I, č. 475, s. 704; CDB V, 2, č. 708, s. 354.

135 Reg. II, č. 1457, s. 625.

Obr. 24. Tetín (o. Beroun).

hradiště bylo rovněž postaveno opevnění, v terénu místy dosud patrné. Severní obvod předhradí zřejmě dostatečně chránily strmé svahy a skalní stěny údolí Berounky, které stavbu mohutnějších opevnění činily v těchto místech bezpředmětnou.

Celková délka všech tetínských hradeb byla přibližně 1 400 m. Kosmas sice označil Tetín jako místo přepevně, odůvodnil to však nikoliv mohutností jeho opevnění, ale nepřístupností místa.¹³⁶ O tetínských fortifikacích dočítáme se jednou i v písemných pramenech. Podle proložní ludmilské legendy nebyla kněžna Ludmila pochována v kostele, ale pod hradební zdí.¹³⁷

O zástavbě hradiště neposkytlá zatím archeologie žádné svědectví. Naproti tomu písemné prameny při líčení zavraždění Ludmily nepochybně popisují její opevněný dvorec. Útočníci totiž podle legend vyvrátili tehdy dvoje vrata, přičemž do Ludmilina domu jich vstoupila pouze část, zatímco ostatní zůstali stát na volném prostranství před ním. První vrata byla nepochybně branou do opevněného areálu dvorce, na jehož volném prostranství někteří útočníci zůstali, zatímco ostatní po vyvrácení dveří u příbytku vstoupili dovnitř a tam Ludmilu zavraždili.¹³⁸

K zástavbě tetínského hradiště určitě náležel kostel. Pro dobu Ludmilinu není sice nikdy přímo vzpomenu, jeho existenci však dokládají svědectví nepřímá. K nim patří zmínka o kněžích žijících v Ludmilině okolí¹³⁹ a Ludmilino pozvání kněze Pavla na Tetín, aby tam pro ni sloužil mši.¹⁴⁰ Konečně

136 Srov. poznámku 129.

137 Proložní legenda o sv. Ludmile (ed. Vajs, s. 65).

138 Kristián c. 4 (ed. Pekař, s. 99–100), Fuit in provincia Boemorum c. 7 (ed. Chaloupecký, s. 474–475) a velmi stručně i Proložní legenda o sv. Ludmile (ed. Vajs, s. 65).

139 Clerus vero eius cunctus píše Kristián c. 4 (ed. Pekař, s. 100).

140 Fuit in provincia Boemorum c. 6 (ed. Chaloupecký, s. 474), Kristián c. 4 (ed. Pekař, s. 100). Údaj je sice téměř doslova převzat z Árbeova Života Jimramova [304, s. 37], popisovaná událost však logicky do líčení legend zapadá.

ně svůj význam tu má i vzpomenutý údaj proložní ludmilské legendy o tom, že Ludmila nebyla pohřbena v chrámě, ale pod hradební zdí.¹⁴¹ Pokud by tehdy kostel na Tetíně nestál, byl by tento údaj nadbytečný. Zcela bezpečné historické zprávy máme až o kostelu sv. Michala, který byl na hradišti postaven z podnětu kněžny Drahomíry nad Ludmiliným hrobem, aby tam se odehrávající zázračné události nebyly připisovány této mučednici, ale patronu nového kostela.¹⁴² Znovu jsou tetínské kostely potom připomínány až v listinách vydaných ve 13. století.¹⁴³

Během existence tetínského hradiště se několikrát v jeho areálu pohřbívalo. Částečné informace máme pouze o hřbitovech v okolí kostela sv. Michaela (dnes sv. Jana Nepomuckého) a sv. Kateřiny, kdežto rozsáhlý hřbitov kdesi na předhradí byl zcela zničen. Další hřbitovy známe z blízkého okolí tetínského hradiště [254, s. 159–163].

Dosavadní archeologická zjištění neumožňují stavbu hradiště přesně datovat a ani určit dobu, po kterou plnilo svou funkci. Z historických zpráv je zřejmé, že za Ludmilina života Tetín již stál. Jak dokládá terminologie, kterou pro označení tohoto hradu používali latinští i slovanští legendisté, byl Tetín ve srovnání s Prahou objektem významově druhořadým.¹⁴⁴

Zatímco Kristián věcně správně uvedl, že Tetín není příliš vzdálen od Prahy, naopak opisovač stl. Prologu o sv. Ludmile doplnil jeho text dovětkem, že Tetín leží v srbské zemi.¹⁴⁵ Zřejmě tak reagoval na první větu Prologu, podle níž měla Ludmila pocházet ze srbské země.

Tetínské hradiště bylo vybudováno na východním okraji berounské kotliny, v níž je nutno předpokládat těžiště tehdejšího osídlení. Archeologicky je zatím jenom velmi málo známo. Význam tamější sídelní komory zvyšovala v raném středověku skutečnost, že jí procházely důležité stezky spojující Prahu s jižními a západními Čechami a potom dále s cizinou [345, s. 36–37]. Ke stavbě hradiště byla vyhlédnuta poloha sice výborně chráněná přírodou, avšak v rámci tehdejšího osídlení v podstatě okrajová. Od Tetína rozprostíral se směrem k jihu lesní pás tvořící výběžek rozsáhlého zalesnění brdského pohoří, označovaného ještě ve vrcholné gotice jako *silvae regiae* [233, s. 166]. O lesích v okolí Tetína nalézáme řadu zmínek i ve vrcholně středověkých písemných pramenech¹⁴⁶ a nepochybně s nimi souvisel i tamější úřad lovců.

VINOŘ (městský obvod Praha 9)

Raně středověké hradiště ležící nedaleko Vnoře na severovýchodním okraji dnešního území města Prahy bylo sice objeveno již v minulém století, přesto však dosud nedošlo k jeho archeologickému výzkumu. V odborné literatuře se o něm dlouho objevovaly pouze stručné zmínky [357, s. 432; 90, s. 285, pozn. 2; 200, s. 369; 201, s. 17; 204, s. 386; 313, s. 29]. Teprve J. Kudrnáč objekt podrobněji popsal a na podkladě povrchových nálezů upřesnil jeho datování do mladohradištního období [135, s. 204–205; 136]. V posledních letech provádí na něm povrchové průzkumy J. Richterová [226, s. 364–366] v souvislosti se studiem vývoje středověkého osídlení na katastru Vnoře.

Hradiště leží asi 700 m jihovýchodním směrem od vnořského kostela v někdejší zámecké oboře (obr. 25). Zaujímá plochu ostrožnu trojúhelníkového půdorysu, kterou vymodelovala v rovinatě České tabuli dvě údolíčka probíhající přibližně severojižním směrem, jež se severně od ostrožny spojují. Východní údolíčko protékané potůčkem má při nevelké hloubce asi 16 m a maximální šířce 200 m poměrně strmé svahy, kdežto západní údolíčko s občasnou vodotečí je mělčí a plošší. Pod severním a severozápadním okrajem hradiště jsou dnes mokřiny, zčásti upravené v menší rybníček. Snadný přístup ke hradišti byl možný pouze od jihu, kde má krajina zcela rovinný ráz. Plocha hradiště je nyní zemědělsky obdělávána; svahy na jejím obvodu i valy pokrývá hustý listnatý les.

141 Srov. poznámku 137.

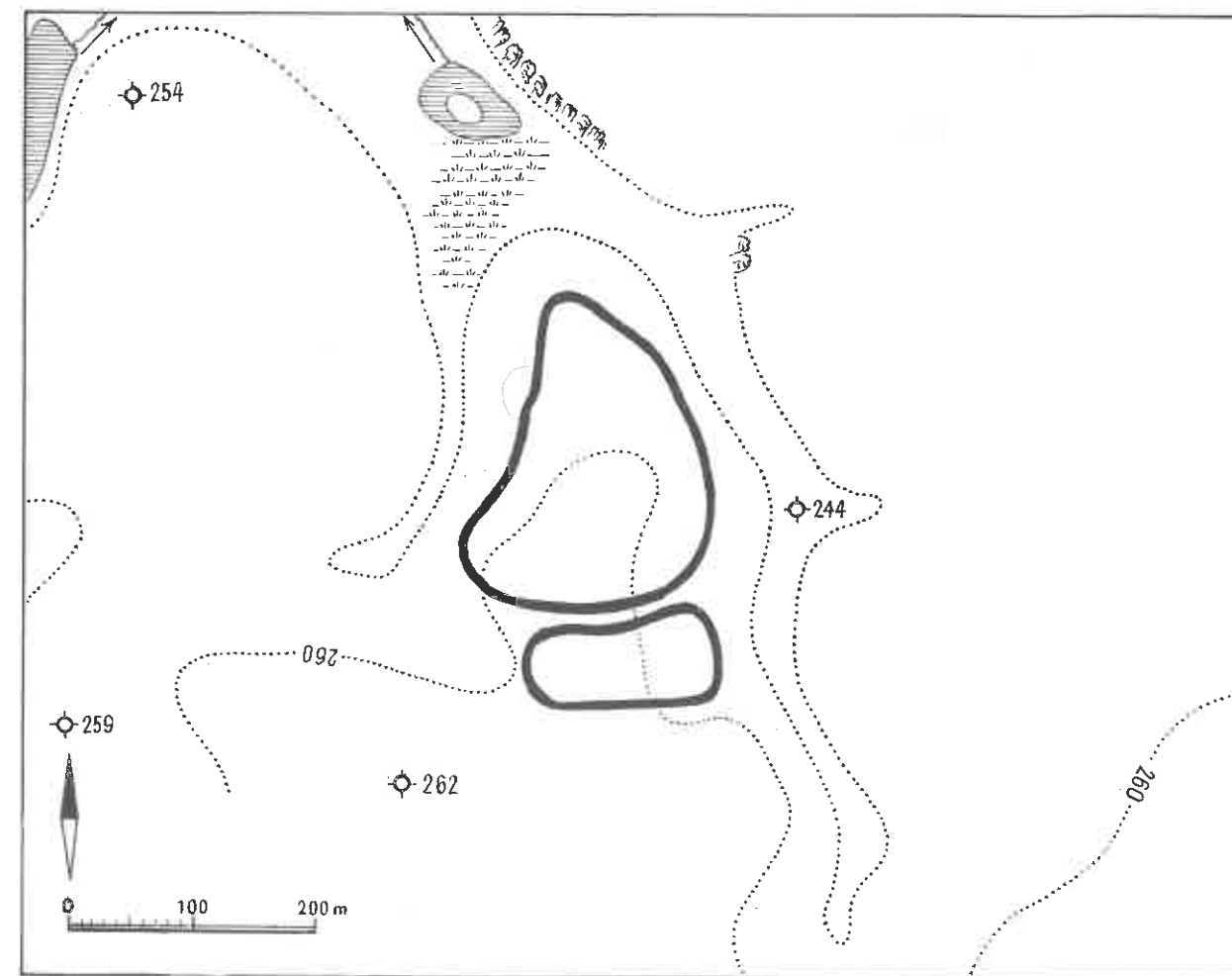
142 Kristián c. 4 (ed. Pekař, s. 102).

143 Srov. poznámku 134.

144 Kristián c. 3 (ed. Pekař, s. 97): *a civitate metropolitana* (tj. z Prahy) *se cum suis auferens, castellum quoddam haut longe cui vocabulum inest Tetin*. V ludmilské proložní legendě je Tetín hradem, kdežto Praha slavným hradem, srov. ed. Vajsovy, s. 64, 65.

145 Proložní legenda o sv. Ludmile (ed. Vajs, s. 64).

146 CDB V, 2, č. 708, s. 354; Reg. II, č. 1457, s. 625.

Obr. 25. Vnoř (obvod Praha 9).

Vnořské hradiště je dvoudílné; obě jeho části se samostatnými opevněními jsou navzájem odděleny příkopem. Půdorysně se hlásí k málo běžnému typu hradišť, k jakému ve středních Čechách náleží i Levý Hradec. Větší areál (zaujímající plochu nazývanou „Velké hradiště“) leží v severní části ostrožny. Má nepravidelně trojúhelníkový půdorys o základně cca 200 m a hloubce asi 250 m; jeho rozloha činí necelých 3,7 ha. Valové opevnění probíhající po obvodu je přibližně 730 m dlouhé; v některých místech dosahuje téměř třímetrové výše. Na jižní straně hradiště je před valem vyhlouben příkop, těsně za kterým bylo postaveno opevnění druhé ohrazené plochy, jež nese pomístní jméno „Malé hradiště“ (tab. XIII: nahoře). Ta má přibližně obdélný půdorys o délce 160 m a šířce kolísající od 60 do 75 m; její rozloha je 0,9 ha. I „Malé hradiště“, jež chránilo asi 3/4 délky jižní přístupné strany „Velkého hradiště“, bylo opevněno po celém svém asi 210 m dlouhém obvodu. Souhrnná délka obou vnořských fortifikací měří přibližně 940 m. Dvě blízko sebe ležící průrvy ve valech (a to v severozápadním rohu „Malého hradiště“ a severně odtud v jižním valu „Velkého hradiště“) byly sice upraveny až v moderní době pro vjezd povozů na pole, velmi pravděpodobně se však kryjí s původními vchody na hradiště.

Dosavadní vědomosti o vnořském hradišti jsou velmi torzovité. Konstrukce opevnění není známa. Z valu na západním obvodu „Velkého hradiště“ dosud místy vystupují zbytky čelní kamenné plenty. Rovněž o zástavbě hradiště se zatím nic neví. Rozdílná frekvence počtu povrchových nálezů keramických zlomků na hradišti souvisí zřejmě s nestejně intenzivním zasídlením jeho plochy [226, s. 366]. Výrazná koncentrace povrchových nálezů úlomků cihel, prejzů a pozdní keramiky v místech širší mělké prohlubně v severovýchodní části „Velkého hradiště“ je s největší pravděpodobností pozůstatkem po tvrzi a dvoru, které v těchto místech dokládají písemné prameny ze 16. a počátku 17.

století [217, s. 551; 235, s. 167–177]. Zatím se nelze s určitostí vyjádřit o době, kdy se na „Velkém hradišti“ pohřbívalo; poměrně často při povrchových sběrech nalézané fragmenty lidských kostí však existenci hřbitova někde v jeho severní části dokládají.

Pro chronologii osídlení objektu mají zatím rozhodující význam povrchové nálezy keramických zlomků. Vedle ojedinělých střepů z pravěkých (převážně halštatských) nádob zcela mezi nimi převládá keramika mladohradištní a středověká [135, s. 204; 136, s. 217–218, obr. 71, 72; 226, s. 366].

Vinořské hradiště leží na území, odkud známe četné doklady pravěkého i raně středověkého osídlení [135, s. 205; 254, s. 90, 92, 112, 132, 173]. Tehdy procházela kdesi v jeho blízkosti významná stezka spojující Prahu s Boleslaví a směřující dále údolím Jizery k severu. Nejstarší doklady o jejím používání přináší václavské legendy [346, s. 38–40]. Snad to byla i existence tohoto spoje, která podnítila (a to nejspíše s převládáním církevního vlivu nad mocí světskou v blízké Boleslaví) i stavbu vinořského hradiště. Jaká byla úloha tohoto objektu při zajišťování hospodářských a vojenských potřeb přemyslovského státu zůstává zatím předmětem úvah a diskusí [130, s. 641]. V nejbližším sousedství hradiště je historickými zprávami doložena ve 12. století „villa“ Vinoř, ze které obdržela vyšehradská kapitula dvěma knížecími donacemi několik služebníků.¹⁴⁷ V těchto listinách není hradiště zmíněno. Přibližně ve stejné době byl ve vzpomenu osadě postaven románský tribunový kostel [170, s. 352], v jehož blízkém sousedství nutno předpokládat panské sídlo — jakýsi dvorec. Nejspíše tehdy hradiště již ztratilo svou někdejší funkci a význam, i když na jeho ploše se i nadále sídlilo. První zmínku o místě, kde kdysi bylo hradiště, přináší až prameny ze 16. a 17. století; tehdy tam stála již zmíněná tvrz a dvůr a poloha se charakteristicky nazývala „Hradisstko“.

VYŠEHRAD (městský obvod Praha 2)

V 11. a 12. století nejvýznamnějším přemyslovským hradem po Praze byl Vyšehrad. V širokém národním povědomí je tento objekt velmi těsně spjat s nejstarším obdobím českých národních dějin. Tuto historickou úlohu příkly Vyšehradu až Staré pověsti české, jejichž základem je vyprávění vrcholně středověkých a renesančních kronikářů. Vývoj vyšehradské pověsti byl v literatuře dostatečně studován a není nutné se k tomuto tématu vracet [98, s. 7–70; 179, s. 9–14; 180].

Již vícekrát bylo zdůrazněno, že václavské a ludmilské legendy, které uvádějí velmi mnoho zmínek o slovanských hradištích ve středních Čechách v první třetině 10. století, Vyšehrad neznají. Tato skutečnost má nepochybně svůj význam pro stanovení počátků Vyšehradu. Stejně tak je důležité i mlčení Ibrahima ibn Jakuba o tomto hradě [300, s. 393]. Prvním bezpečným dokladem existence Vyšehradu jsou až tamější ražby denárů Boleslava II. z počátku devadesátých let 10. století [87, s. 108, 116]. Přibližně do stejného období klade tradice — písemně zaznamenaná až v polovině 13. století — Vojtěchovu konsekraci vyšehradské kaple sv. Jana Evangelisty.¹⁴⁸ Kronikář Kosmas poprvé vzpomíná Vyšehrad při příležitosti, kdy měl být na tento hrad přivezen polomrtvý Jaromír, kterého při lovu na Velízi přepadli Vršovci.¹⁴⁹ Z cizích autorů se o Vyšehradu poprvé zmínil saský kronikář Thietmar Merseburský při líčení vyhnání Boleslava Chrabrého z Prahy někdy na počátku září 1004.¹⁵⁰ Po celou dobu polské okupace Čech od jara 1003 až do pozdního léta 1004 zůstala vyšehradská posádka věrná Jaromírovi¹⁵¹ a dokonce nebyla tehdy v tamější mincovně ani přerušena ražba přemyslovských mincí [87, s. 118–119]. Kamsi k počátku 11. století bývá kladena zpráva tzv. Větší prokopské legendy, že sv. Prokop navštívoval v mládí na Vyšehradě slovanskou školu a že se tam později stal kanovníkem.¹⁵² Historické bádání téměř všeobecně považuje tento údaj za pozdní dodatek učiněný do textu legendy nejspíše až v Emauzském klášteře [232].

147 CDB I, č. 111, s. 113; CDB I, č. 387, s. 390 (falzum 12. století).

148 CDB V, 2, č. 531, s. 88.

149 Kosmas I, 34 (ed. Bretholz, s. 62).

150 Thietmar Merseburský VI, 12 (ed. Holtzmann, s. 288, 289).

151 Kosmas I, 35 (ed. Bretholz, s. 63): *Sed Wissegrad urbs, duci suo fidelis, mansit imperterrita et inexpugnabilis.*

152 Vita sancti Procopii maior (ed. SLP, s. 247).

Tab. I. Nahoře: Bohnice, „Zámka“ (obvod Praha 8). Západní obvod hradiště poničený kamenolomem nad vltavským údolím. Pohled od jihu. Dole: vnitřní plocha hradiště za příčným valem (na obrázku nalevo). Pohled od severozápadu.

Tab. II. Nahře: Budeč (osada Kováry, o. Kladno). V levém horním rohu obrázku budečské hradiště (předhradí, na horizontu akropole s kostelem), v pravém dolním rohu u bývalého cukrovaru soudobý hřbitov s bohatými nálezy. Pohled od jihu. Dole: rotunda sv. Petra a Pavla na západním okraji akropole. V místech stromů vnitřní val. Pohled od jihozápadu.

Tab. III. Nahře: Butovice (obvod Praha 5). Zbytky vnějšího opevnění (v místech cesty a plotu). Pohled od jihovýchodu. Dole: vnitřní val. Pohled od východu.

Tab. IV. Nahoře: Choteč, „Škrábek“ (o. Praha-západ). Vnitřní strana valu v místech pravouhlého zalomení (na obrázku vlevo) na severním konci opevnění. Pohled od západu. Dole: val s příkopem. Pohled od jihu.

Tab. V. Nahoře: Jíloviště, „Humenská“ (o. Praha-západ). Příčný val dříve mylně považovaný za Kazinu mohylu. Pohled od jihu. Dole: severovýchodní svah ostrožny s plochou teráskou, snad zbytkem fortifikace. Pohled od severozápadu.

Tab. VI. Nahoře: Kozly (o. Mělník). Severní okraj terasovité vyvýšeniny s hradištěm. V místech sloupu elektrického vedení probíhá val. Pohled od severozápadu. Dole: val (na obrázku napravo) s příkopem na jižním obvodu hradiště. Pohled od východu.

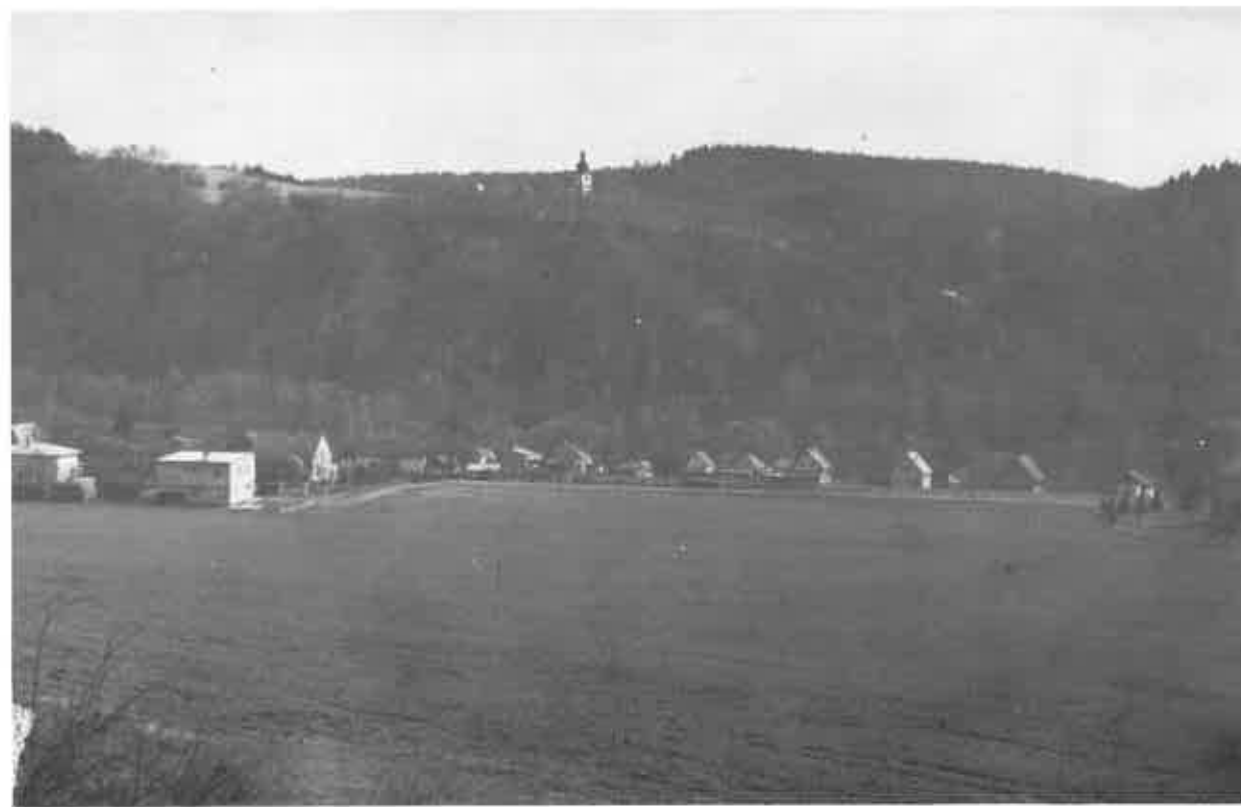

Tab. VII. Nahoře: Královice (obvod Praha 10). Jižní část předhradí při pohledu s vnějšího valu. Vpravo vnitřní val (v dalším průběhu poničen staveními), vlevo kostel sv. Markéty. Pohled od východu. Dole: vnější val (vlevo) v místech jižního zalomení (poničeného příkopem pro cestu), kde se stáčí a vytváří boční opevnění předhradí. Pohled od západu.

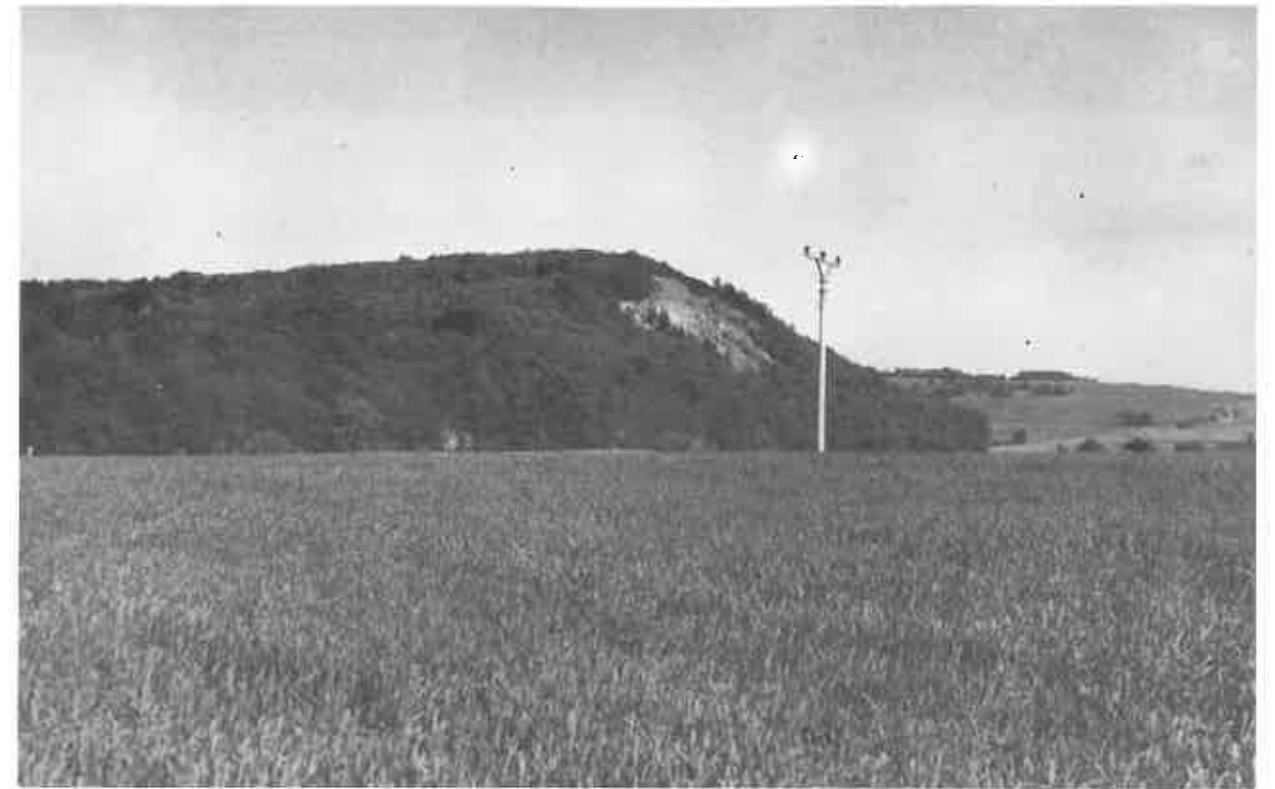

Tab. VIII. Nahoře: Levý Hradec (obec Roztoky, o. Praha-západ). Vnitřní plocha hradiště s kostelem sv. Klimenta. Pohled od severovýchodu. Dole: jižní úbočí akropole nad Žalovským potokem. Pohled od jihovýchodu.

Tab. IX. Nahoře: Libušín (o. Kladno). Kostel sv. Jiří stojící na akropoli hradiště. Pohled od jihozápadu. Dole: letecký snímek (z r. 1928) akropole hradiště s kostelem sv. Jiří. Vpravo uprostřed část zalesněného předhradí. Pohled od severu.

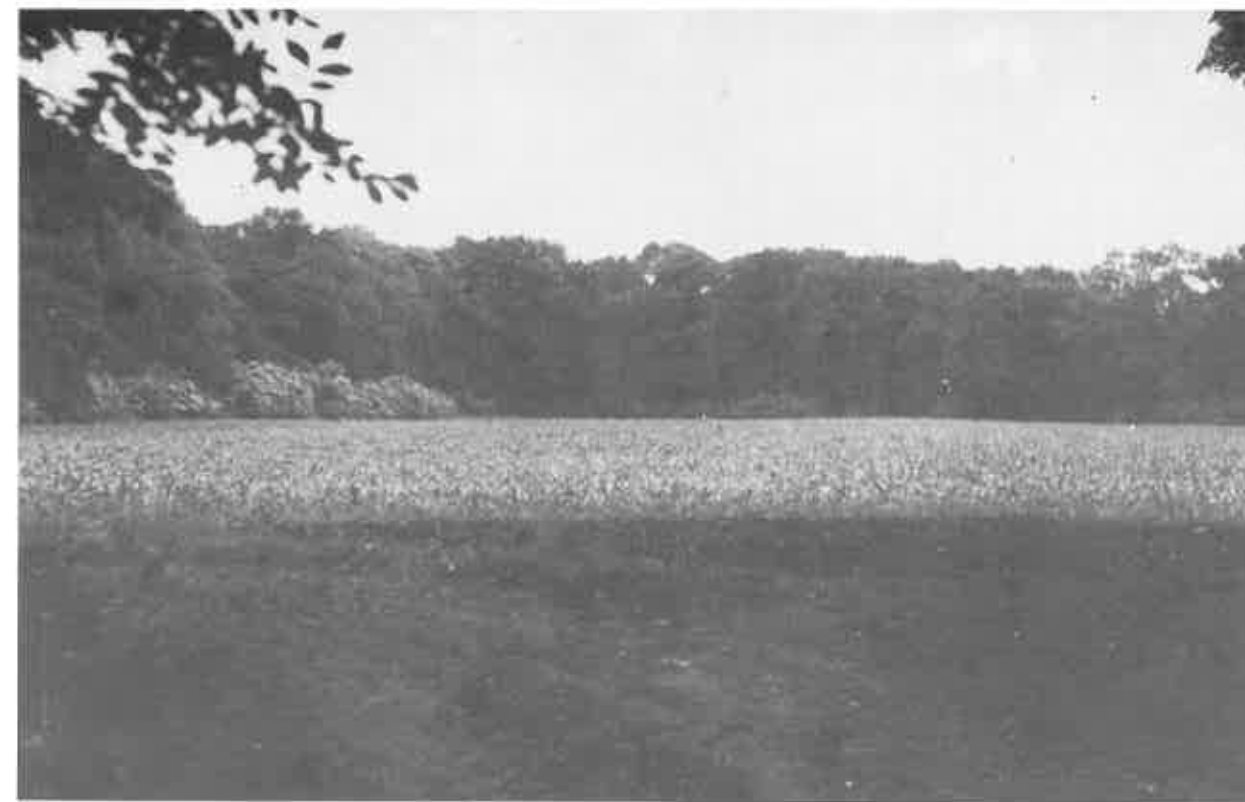
Tab. X. Nahore: Hostim, „Kozel“ (o. Beroun). Zbytky vnějšího valu (v místech meze porostlé stromy). Pohled od severu. Dole: Lštění (obec Čtyřkoly—Lštění, o. Benešov). Hradiště s kostelem sv. Klimenta nad údolím Sázavy. Pohled od severozápadu.

Tab. XI. Nahore: Otmiče (o. Beroun). Západní okraj Otmičské hory. Pohled od západu. Dole: Mělník (o. týž). Západní okraj mělnické ostrožny (místo někdejšího přemyslovského hradiště) s chrámem sv. Petra a Pavla a s renesančním zámkem. Pohled od jihozápadu.

Tab. XII. Nahoře: Praha. Kresebná rekonstrukce vzhledu v 10. století. Podle I. Borkovského. Dole: Stará Boleslav (město Brandýs nad Labem — Stará Boleslav, o. Praha-východ). Současná zástavba místa někdejšího přemyslovského hradiště. Nalevo střecha baziliky sv. Václava, napravo od ní kostelík sv. Klimenta. Uprostřed městská gotická brána postavená nejspíše v místech, kde probíhal vnitřní val. Pohled od západu.

Tab. XIII. Nahoře: Vinoř (obvod Praha 9). Plocha tzv. „Malého hradiště“. Obvodové opevnění je zarostlé stromovím. Pohled od západu. Dole: Šárka (Dolní Liboc, obvod Praha 6). V levé části obrázku akropole hradiště, kterou strmé svahy Kozákovy skály oddělují od vnitřního předhradí. Pohled od jihu.

Tab. XIV. Nahoře: Šárka (dolní Liboc, obvod Praha 6). Jižní část vnitřního předhradí se zbytky valu. Pohled od západu. Dole: východní val (v místech vysoké meze) vnitřního předhradí. Pohled od jihovýchodu.

Tab. XV. Nahoře: Tetín (o. Beroun). Severní strana skalnatého ostrohu s hradištěm nad údolím Berounky. V pozadí kostel sv. Jana Nepomuckého, původně sv. Michala. Pohled od severozápadu. Dole: zbytky vnějšího valu s příkopem. Pohled od severozápadu.

Tab. XVI. Vyšehrad (obvod Praha 2). Někdejší vzhled vyšehradské skály (západního obvodu hradiště) na kresbě z počátku 18. století. Dole: současný vzhled Vyšehradu. Pohled od jihozápadu.

Značné množství historických zpráv dočítáme se o Vyšehradu v písemných pramenech od sklonku 11. století, neboť za Vratislava II. stal se tento hrad na dobu více než půl století hlavním přemyslovským panovnickým sídlem. Kosmas se o Vyšehradu v době Vratislavovy vlády prakticky nezminil. Způsobila to zřejmě jeho známá averze vůči tamější kapitule. Kromě drobné zprávy o událostech v roce 1068¹⁵³ nedočítáme se u něho o Vyšehradu v tomto období ničeho. Nepochybně pozdějším dodatkem, jenž v archetypu Kosmovy kroniky původně nebyl, je samostatná kapitola o založení vyšehradské kapituly kolem roku 1070, obsahující i podvrženou zakládací papežskou listinu. Čteme ji u 26. kapitoly druhé knihy této kroniky pouze v jejím štrasburském a mnichovském rukopise.¹⁵⁴ Vyšehradského kapitulního kostela sv. Petra se však týká pravá papežská listina z 18. 3. 1074¹⁵⁵ a tamější kapituly potom Vratislavovo nadání, dochované až v listinném falzu 12. století.¹⁵⁶

Ke sklonku 11. století po epoše Vratislavově zaznamenal Kosmas na Vyšehradě vánoční pobyty dvou českých knížat¹⁵⁷ a potom se několikrát zmínil o tomto hradu při nejrůznějších historických událostech v první čtvrtině 12. století.¹⁵⁸ Poslední jeho údaj týká se pobytu olomouckého údělného knížete Oty na Vyšehradě po Vladislavově úmrtí a jeho neúspěšné snahy získat knížecí stolec.¹⁵⁹ O Vyšehradu v době vlády Soběslava I. dosti podrobně referuje Kanovník vyšehradský. Tento panovník provedl v roce 1129 rozsáhlou přestavbu vyšehradského kapitulního kostela i vlastní kapituly, byl s ní ve velmi těsných stycích, využíval jejích objektů i k některým světským účelům a především na Vyšehradě plnil řadu vladařských povinností.¹⁶⁰ Vyšehradu se týká i známá Soběslavova listina, v níž panovník rozšířil počet vyšehradských kanovníků a současně kapitolu hojně obdaroval.¹⁶¹ V listině je Vyšehrad uveden mezi nejvýznamnějšími soudobými přemyslovskými hrady.¹⁶²

Pojmenování Vyšehradu pochází již z raného středověku. Poprvé toto jméno čteme ve zkomolené formě na rubu denárů Boleslava II. [87, s. 116]. Ze zahraničních autorů ho uvádí Thietmar Merseburský.¹⁶³ Přibližně o jedno století později je zcela běžné v Kosmově kronice.¹⁶⁴ Ve zfalšované zakládací listině vyšehradské kapituly, která byla vložena do dvou rukopisů Kosmovy kroniky, nalezneme i vysvětlení významu jména Vyšehradu.¹⁶⁵ I moderní toponomastika ho vykládá v podstatě stejně a to jako „hrad na výšině“ [277, s. 158]. Podle Kosmy nazýval se původní hrad stojící již v bájném období českých dějin v místech pozdějšího Vyšehradu Chvrasten.¹⁶⁶ Existenci tak starého opevněného sídla na vyšehradské skále archeologický výzkum nepotvrdil a proto s jeho existencí současné bádání nepočítá [328, s. 575].

Pulkavův výklad nejstarších vyšehradských dějin, později doplněný Václavem Hájkem z Libočan a udánlivě potvrzený i údaji v literárních podvrzích z počátku 19. století, velmi široce pronikl do národního povědomí a podnítil také zájem mnoha odborníků o tuto lokalitu. Počátky moderního archeologického výzkumu Vyšehradu jsou spojeny s M. Lüssnerem [176, s. 7–8], K. Vlačíhou [353], B. Matějkou [168] a J. Herainem [91; 92]. Na jejich práci navázal po první světové válce výzkum prováděný tehdejší Komisí pro výzkum Vyšehradu, jehož výsledky nebyly zveřejněny [81; 179, s. 54–57]. Dosud neukončený systematický archeologický výzkum probíhá na Vyšehradě od roku 1968. O jeho průběhu a zjištěních je k dispozici celá řada dílčích studií [nejdůležitější práce: 175; 176; 178; 179; 182; 183; 184; 185; 186]. Velmi mnoho pozornosti věnovali Vyšehradu také dějepisci umění [shrnutí dosavadních výsledků: 53, s. 176–192; 170, s. 235–240], numismatikové [87; 238] a historikové, kteří moderní studium tamější problematiky zahájili J. Lippertem [146].

153 Kosmas II, 24 (ed. Bretholz, s. 117).

154 Kosmas, dodatek (ed. Bretholz, s. 252–254). Srov. též CDB I, č. 384, s. 356–357.

155 CDB I, č. 69, s. 72–73.

156 CDB I, č. 387, s. 372–390.

157 Kosmas II, 50 a III, 8 (ed. Bretholz, s. 157, 168).

158 Jedná se o události v letech 1105, 1109, 1110, 1113, 1119, 1125, srov. Kosmas III, 17, 28–31, 34, 39, 45, 57 (ed. Bretholz, s. 180, 197–199, 201, 205, 211, 219, 233).

159 Kosmas III, 60 (ed. Bretholz, s. 239).

160 Kanovník vyšehradský (ed. FRB II, s. 206, 207, 208, 209, 212, 221, 227, 232, 233).

161 CDB I, č. 111, s. 112–115.

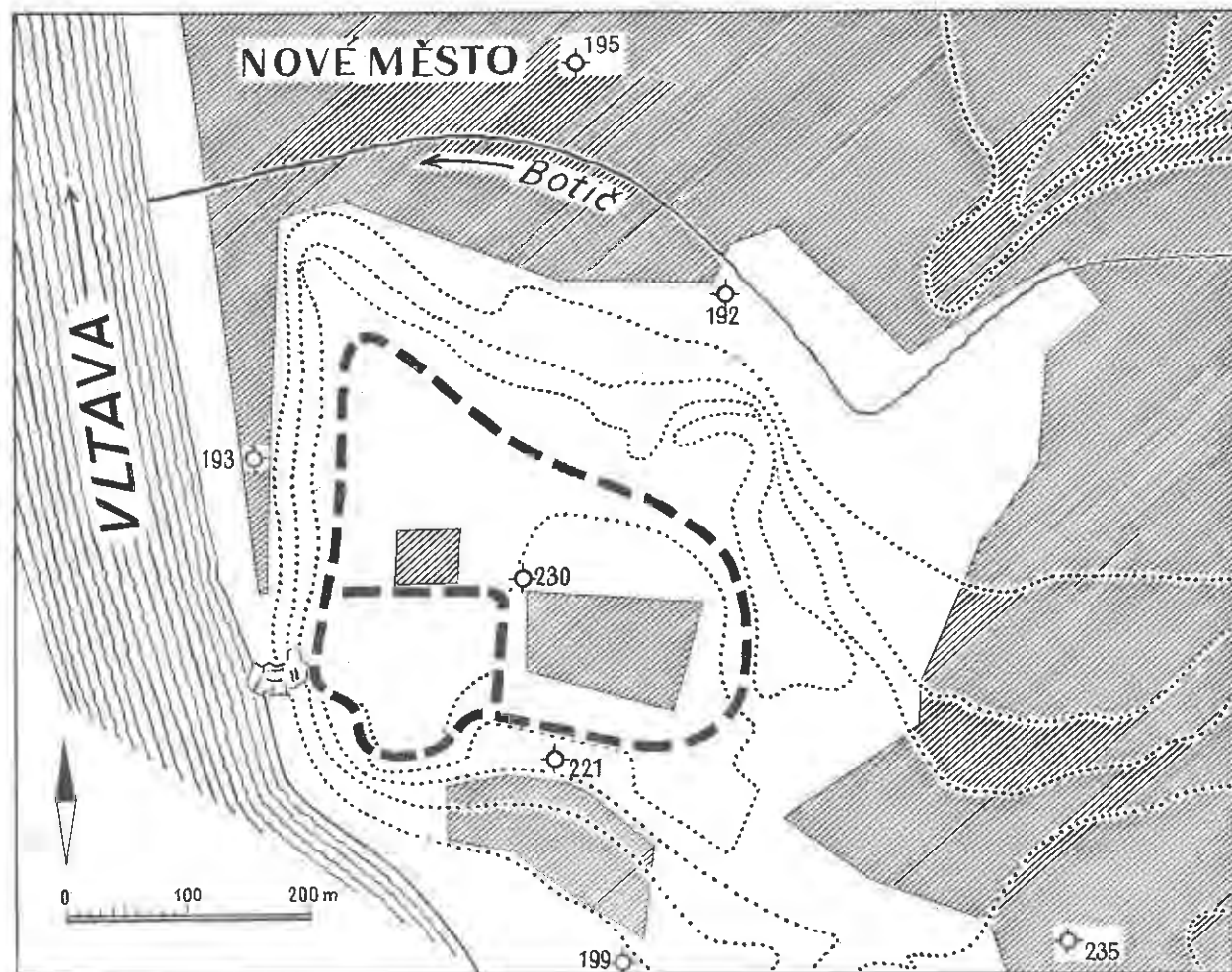
162 CDB I, č. 111, s. 113.

163 Thietmar Merseburský VI, 12 (ed. Holtzmann, s. 288, 289).

164 Srov. podle rejstříku v Bretholově edici Kosmovy kroniky.

165 Kosmas, dodatek (ed. Bretholz, s. 253): *Locus ergo, in quo est erecta, Wissegrada cognominantur, quod sonat litteraliter: altior civitatibus.*

166 Kosmas I, 9 (ed. Bretholz, s. 20): *... edificant urbem, quam moderni nuncupant Wissegrad, tunc autem ab arbustis traxerant nomen Hvrasten.*

Obr. 26. Vyšehrad (obvod Praha 2).

Vyšehradské hradiště bylo vybudováno na širším ostrohu nepravidelně čtyřúhelníkového půdorysu, vybíhajícím z pankrácké plošiny severozápadním směrem až k pravému vltavskému břehu v místech, kde se do řeky od východu vlevá potok Botič (obr. 26). Většinu obvodu ostrožny tvoří strmé svahy (nad Vltavou přecházející v příkrou, přibližně 40 m vysokou Vyšehradskou skálu) vltavského a botičského údolí. Pouze na jihovýchodě je ostroh širší spojen s okolním terénem. Někdejší vzhled ostrožny byl radikálně pozměněn výstavbou vyšehradské gotické a potom především barokní pevnosti (tab. XVI). Sídlištní raně středověký horizont, ležící ve střední části ostrožny přibližně ve výši 224 m n.m., je místy překryt značně silným nadložím, které velmi pozměnilo někdejší reliéf. Proto nejsou zatím známy přesný půdorys, velikost a ani vnitřní členění vyšehradského hradiště. Předpokládá se, že slovanské opevnění probíhalo přibližně po obvodu ostrožny a na jihovýchodě přetínalo širší někde za rotundou sv. Martina. Hradiště mělo nejspíše nepravidelný trojúhelníkový půdorys o největší délce 350 až 400 m (ve směru západ — východ) a maximální šířce asi 340 m. Ohrazená plocha zaujímal terén o rozloze 9 až 10 ha. Vnitřní členění hradiště v nejstarším období není známo. V románské době se rozkládal knížecí (královský) okrsek v jihozápadní, přírodou nejlépe chráněné části hradiště.

O nejstarším opevnění Vyšehradu toho zatím mnoho nevíme. Pouze na severním obvodu hradiště v místech dnešních Karlachových sadů podařilo se odkrýt zbytky hradby s čelní kamennou plentou a s roštovou konstrukcí. Před hradbou, rámcově datovanou do průběhu 10. a 11. století, probíhal příkop [179; 182, s. 106; 183, s. 179]. Známý údaj kronikáře Kosmy, že v době vlády Břetislava II. v roce 1109 se vyšehradské hradby považovaly za bezpečnější pražských, nejspíše naznačuje, že někdy

před tímto datem byly buď důkladně opraveny, nebo nově vybudovány.¹⁶⁷ Při archeologickém výzkumu se je zatím nepodařilo objevit. Do doby Vratislavovy se klade i stavba pravouhlého ohrazení královského okrsku v jihozápadním cípu vyšehradského hradiště. O vzhledu tohoto opevnění jsou vyslovovány různé názory [114]. Před tímto opevněním probíhal příkop, který byl překlenut dosud stojícím jednoobloukovým mostem.

Ani o zástavbě Vyšehradu v nejstarším období jeho existence toho mnoho nevíme. Archeologickým výzkumem byly pouze v dnešních Karlachových sadech zjištěny jámy, část chaty a kúlové jamky rámcově datovatelné do 10. a 11. století [178, s. 159]. Nepochybně stavbou jiného charakteru byla ta, z níž se dochovala pouze část zdiva stavěného z lomového kamene spojovaného hlinou; tyto zbytky byly nalezeny pod základy románské baziliky sv. Vavřince. Jsou interpretovány jako pozůstatek chrámové stavby o křížovém půdoryse nejspíše z konce 10. století [110; 115]. Tento výklad není však všeobecně přijímán [173, s. 40]. Existenci nejméně jednoho kostela na Vyšehradě v roce 1004 dokládá Thietmarova zmínka o vyzvánění vyšehradskými zvony.¹⁶⁸ Podle již vzpomenuté pozdní tradice měla tehdy stát na Vyšehradě kaple sv. Jana Evangelisty. Do nejstaršího období vyšehradských dějin se také klade kaple sv. Klimenta, o níž se poprvé dočítáme až v listinném falzu ze 13. století.¹⁶⁹ V této souvislosti je možné zmínit se i o kapli sv. Maří Magdaleny, o níž se děje první zmínka v době Soběslavově.¹⁷⁰ O všech těchto sakrálních stavbách zatím nic nevíme.

Mnohem lépe je známa zástavba Vyšehradu až od poslední čtvrtiny 11. století, kdy se načas tento objekt stal hlavním sídlem přemyslovských panovníků. Z tohoto období pochází i dosud stojící rotunda sv. Martina. S Vratislavovou stavební činností se spojuje bazilika sv. Vavřince [170, s. 238—240] a potom i výstavba objektů kapituly, stojících na předhradí. Ty zatím téměř neznáme [116, s. 82]. Současně s kapitulním domem byl stavěn i kapitulní chrám sv. Petra, jehož vývoj, jen rámcově dokumentovaný údaji písemných pramenů, byl nyní detailně osvětlen nejnovějším archeologickým výzkumem [111; 112; 116, s. 86—93; 177].

Z profánních staveb je již pro sklonek 10. století doložena na Vyšehradě mincovna, jejíž umístění také neznáme. Rovněž neznámá je i poloha nejstaršího knížecího paláce, se kterým je nutno na Vyšehradě počítat nejpozději od sklonku 10. století. V mladším období stál palác v tzv. palácovém okrsku v jihozápadní části plochy hradiště. Destrukci paláce způsobila 30. července 1119 větrná smršť. Z Kosmova líčení této události je zřejmé, že se jednalo o stavbu kamennou a patrovou.¹⁷¹

I když o objektech stojících v raně středověkém období na Vyšehradě existuje celá řada historických zpráv a některé z nich bylo možno i archeologicky prozkoumat, přesto celkový vzhled hradiště v tomto období nám zatím uniká.

Při archeologických výzkumech podařilo se na Vyšehradě prokázat existenci tří kostrových hřbitovů, na kterých se patrně začalo pohřbívat na sklonku 11. století [113; 176, s. 24; 177, s. 115; 178, s. 160—163; 179, s. 80—81]. Starší hřbitovy zatím na Vyšehradě známy nejsou, jejich existenci nelze ovšem vyloučit.

Zatímco chronologii základních vývojových etap Vyšehradu je možno rámcově stanovit podle historických událostí vztahujících se k tomuto objektu (jednu etapu představuje přelom 10. a 11. století, další potom období, kdy tam sídlili čeští panovníci), otevřeným problémem zůstává určení doby, kdy byl Vyšehrad postaven. Při dosavadních archeologických výzkumech nebyly tam nikde zatím nalezeny památky, které by podle dnešních znalostí pocházely z období před 10. stoletím. Mlčení písemných pramenů o Vyšehradu v prvních dvou třetinách 10. století i celková soudobá situace v přemyslovském prostředí činí však stavbu Vyšehradu již v tomto období málo pravděpodobnou. Spíše je nutno s ní počítat až nedlouho před tím, kdy máme existenci Vyšehradu doloženu tamějšími denárovými ražbami. Jak naznačuje archeologický materiál, mohla být vyšehradská ostrožna osídlena již před stavbou opevněného sídla.

167 Kosmas III, 29 (ed. Bretholz, s. 199): ... transfert se cum allis ad tutiora urbis Wissegrad menia.

168 Srov. poznámku 150.

169 CDB II, č. 371, s. 406. Srov. i potvrzení této listiny Václavem I. v roce 1240: CDB III, 2, č. 253, s. 343—344.

170 CDB I, č. 111, s. 114.

171 Kosmas III, 45 (ed. Bretholz, s. 219).

Vyšehrad náležel po celou dobu své existence k nejpřednějším přemyslovským hradům. Tato skutečnost byla zvláště zřejmá v době, kdy se stal dočasným sídlem českých panovníků. Tehdy se o něm psalo jako o „matce a paní všech českých hradů.“¹⁷² Proto také Kanovník vyšehradský stavěl Vyšehrad i Prahu na jednu úroveň a obě místa považoval za nejdůležitější české hrady.¹⁷³ Vyšehrad je také uveden v Soběslavově listině vypočítávající nejvýznamnější soudobá přemyslovská správní centra.¹⁷⁴ Jeho důchody náležely k nejbohatším v tehdejších Čechách. Územní rozsah předpokládaného vyšehradského kraje je však sporný [198, s. 117]. Nejbližší hospodářské zázemí Vyšehradu tvořilo jeho podhradí [187], poprvé vzpomínané nepřímo již v údajné řeči kněžny Wirpirky v r. 1091¹⁷⁵ a potom v Soběslavově listině datované do roku 1130.¹⁷⁶ Ekonomický význam Vyšehradu zdůrazňovala i jeho poloha na stezce spojující Prahu s jižními Čechami, které se teprve ve vrcholném středověku dostalo názvu tábořská.

Po opětovném přesídlení Přemyslovců na Pražský hrad začal od poloviny 12. století význam Vyšehradu pozvolna upadat, i když existence kapituly zaručovala tomuto místu stálý význam v oblasti církevní.

Středočeské lokality mylně považované za slovanská hradiště

Vedle výše popsaných hradišť uvádí především starší odborná literatura ještě celou řadu dalších míst ve středních Čechách, kde údajně měla být slovanská hradiště. Současné archeologické bádání však většinu těchto objektů ze seznamu slovanských hradišť bezpečně vyloučilo. V následujících odstavcích je uveden alfabeticky seřazený soupis těchto míst spolu se stručnou charakteristikou a nejdůležitější literaturou.

Brandýs nad Labem (město Brandýs nad Labem — Stará Boleslav, o. Praha-východ). Toto údajné hradiště uvedl do literatury J. L. Píč [204, s. 363]. Existenci hradiště mu dokládalo především pomístní jméno „Na hrádku“, které se váže k úzkému ostrohu nad levým labským břehem v blízkosti zámku. Již K. Guth [82, s. 815, pozn. 42] správně konstatoval, že z tohoto místa jsou sice známy povrchové nálezy mladohradištní keramiky, avšak zcela tam chybí pozůstatky fortifikací. Také nepatrná vzdálenost od staroboleslavského hradu činí existenci hradiště v těchto místech nepravděpodobnou, neboť v takové blízkosti se v raném středověku dvě současná hradiště nebudovala.

Březí (o. Praha-východ). Hradiště u Březí bylo známo již J. E. Vocelovi [357, s. 432], za slovanské ho označil až J. L. Píč [204, s. 364]. Povrchovým výzkumem a sběry úlomků pravěké keramiky podařilo se J. Kudrnáčovi [133] bezpečně prokázat mladohalštatské stáří tohoto opevnění.

Jeviněves (o. Mělník). Za slovanské ostrožné hradiště byla někdy také považována opevněná poloha nazývaná „Hrádek“. Chronologické zařazení jeviněveského objektu se opíralo pouze o nepřímý doklad: na blízkém hradištním pohřebišti byly totiž nalezeny honosné tepané gombíky, jež jsou obvykle označovány za ozdoby používané především zámožným hradským obyvatelstvem [312, s. 14, 15]. Amatérský výzkum jeviněveského valu však bezpečně prokázal až vrcholně středověký původ této fortifikace [247, s. 111; 366, s. 212, pozn. 11].

Kosoř (o. Praha-západ). Zásluhou amatérského bádání byla do počtu středočeských slovanských hradišť přiřazena i poloha „Na hrádku“ v Kosoři, označovaná též někdy jako hradiště u Radotína [197]. S existencí tohoto hradiště se v odborné literatuře zcela běžně počítalo [130, s. 640–641; 205, s. 233]. V nedávné době nově provedené ohledání této lokality však bezpečně vyloučilo existenci slovanského hradiště v těchto místech (ohrazená plocha je velká jen asi 10 × 15 m).

172 Kosmas, dodatek (ed. Bretholz, s. 252): *in metropoli Boemie urbe, Wissegrad vocata, que omnium terre illius civitatum quasi mater et domina est.*

173 Kanovník vyšehradský (ed. FRB II, s. 221): *Wltawa, quod metropolitano nostras urbes Pragam et Wissegrad alveo dividit.*

174 Srov. poznámku 162.

175 Kosmas II, 45 (ed. Bretholz, s. 152). [K lokalizaci tohoto údaje srov. 64, s. 41].

176 CDB I, č. 111, s. 114.

Praha — Branická skála (městský obvod Praha 4). Pouze hypotetickými úvahami vyrekonstruoval v této poloze slovanské hradiště J. Král [125, s. 50–118]. Hypotéza byla v odborné literatuře odmítnuta [závěr polemiky: 316].

Praha — Dubeč (městský obvod Praha 10). Zřejmým nedopatřením bylo v nedávné době vzpomenu v odborné literatuře údajné slovanské hradiště u Dubče [227, s. 182–183]. Zpráva je však mylná, na uvedeném území žádné slovanské hradiště neexistuje.

Praha-Hostivař (městský obvod Praha 10). Již od doby Píčovy [204, s. 366] objevují se v odborné literatuře poměrně často zmínky a úvahy o slovanském hradišti v Hostivaři [jeho podrobný popis: 309, s. 65]. Menší výzkum provedený na této lokalitě Muzeem hl. města Prahy prokázal tam pouze mladohalštatské opevnění [166].

Praha-Podhoří (městský obvod Praha 7 a 8). Sporadicky a zpravidla jenom s velkými výhradami byla v odborné literatuře [např. 66, s. 133] někdy mezi slovanská hradiště řazena i lokalita Podhoří, poprvé zmíněná již E. Štorchem. Výzkumem prováděným v Podhoří od r. 1970 Muzeem hl. města Prahy bylo zjištěno pouze pravěké osídlení [68; 167, s. 699].

Přívory (o. Mělník). Tato lokalita bývá částí literatury řazena mezi nejstarší slovanská hradiště v Čechách a bývají navíc s ní někdy spojovány některé odvážné historické hypotézy [326, s. 33, pozn. 1; 247, s. 341]. Archeologický výzkum lokality, provedený již v roce 1939 a dosud v odborné literatuře podrobněji nezveřejněný, nikde na obvodu tamější staroslovanské osady opevnění neprokázal. Nejnověji byly proto Přívory označeny jako náhorní sídliště [287, s. 355].

Řevnice, „Malá Babka“ (o. Praha-západ). Mezi slovanská hradiště připočetl tuto lokalitu E. Šimek [273, s. 88–92]. Domníval se, že je to Kosmou vzpomínaný slavníkovský pomezí hrad v pohoří Oseka, který je kronikářem zmíněn k roku 981.¹⁷⁷ Svůj názor opíral E. Šimek o důvody antropogeografické a potom o tamější nálezy hradištní keramiky; ty však nebyly nikdy publikovány a nyní jsou nezvěstné. Jak prokázalo další bádání, je „Malá Babka“ nepochybně hradištěm pravěkým [310, s. 144].

Slaný, Slánská hora (o. Kladno). Zřejmě pouze nedopatřením byla nejnovější toponomastickou literaturou [149, s. 273] oživena myšlenka o existenci slovanského hradiště v této poloze. J. L. Píč [204, s. 384] uvedl sice Slánskou horu ve svém soupisu hradišť, velmi intenzivní archeologické výzkumy tam však nikdy neprokázaly existenci slovanských fortifikací.

Tmaň, „Kotýz“ (o. Beroun). Od sklonku minulého století, kdy B. Jelínek [99, s. 653–657] poprvé upozornil na tuto lokalitu, objevují se občas úvahy o jejím raně středověkém stáří. Tyto názory se opírají o zlomky hradištní keramiky, které se v areálu hradiště nalézají spolu s pravěkou keramikou halštatskou [9, s. 9–12; 351, s. 655]. Celkovým svým rázem hradiště spíše odpovídá opevněným objektům halštatským [133, s. 474].

Závist u Zbraslavě (obec Dolní Břežany, o. Praha-západ). V celé řadě prací snažil se E. Šimek [např.: 270, s. 231–235] prokázat hradištní stáří mohutných opevnění na Závisti, neboť to odpovídalo jeho názoru o Vltavě jako o hranici mezi sférou slavníkovskou a přemyslovskou v 10. století. Systematický archeologický výzkum však jednoznačně prokázal pravěký původ tamějších opevnění. V hradištním období byly rozvaliny někdejší pravěké pevnosti několikrát osídleny pouze menšími skupinami slovanského obyvatelstva [174, s. 13, 184–199].

177 Kosmas I, 27 (ed. Bretholz, s. 49): *ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina et castrum, quod est situm in monte Osseca iuxta flumen Msam.*

II. Historický vývoj a proměny středočeských slovanských hradišť v raném středověku

O počátcích slovanských hradišť ve středních Čechách a o jejich nejstarším období nelze zatím říci nic konkrétního. Západoslovanský Wogastisburk a starobylá slovanská hradiska známá jinde ve slovanském světě [119, s. 169–172] shodně dokládají, že bude i na českém území zapotřebí počítat s existencí hradišť již od 7. století; zatím tak staré objekty odtud neznáme. Tato absence může být ovšem způsobena i chybnou chronologií archeologického materiálu, to je především keramiky. K určitým korekturám v datování počátků hradišť na českém území již dochází [55, s. 396]. Je velmi pravděpodobné, že v nejstarším období mohla u Slovanů zastávat funkci opevněných sídel výšinná sídliště, jejichž výzkum se u nás v poslední době dostává do popředí badatelského zájmu.

Podle současných znalostí lze za nejstarší dosud známá středočeská slovanská hradiště označit tři objekty v pražské kotlině (Bohnice „Zámka“, Butovice, Šárku) a dále hradiště budečské, jehož dějiny ovšem trvají potom po několik staletí. Patrně předpřemyslovský je i objekt hostimský. Nápadná je tu především kumulace hradišť na pražském území, která nepochybně dokládá důležitost tamějšího osídlení. V nepravidelném rozložení nejstarších hradišť opakuje se situace i jinde ve slovanském světě známá a polským bádáním intepretovaná jako doklad decentralizované struktury společnosti v období předstátním [140, s. 166].

Nepochybně mnohem lepší možnosti poznání vývoje hradišť nastávají od sklonku 9. století. Je to umožněno zčásti větší intenzitou archeologických výzkumů prováděných na lokalitách z mladších období, v míře mnohem větší však stoupajícím množstvím písemných historických pramenů, ze kterých nejvíce zpráv o událostech v Čechách na sklonku 9. a v prvních třech až čtyřech deceniích 10. století čerpáme z václavských a ludmílských legend. I když zájem hagiografů byl samozřejmě orientován především na životní osudy světců, přesto ve svých dílech zaznamenali také celou řadu závažných informací z oblasti politických dějin a dokonce se vícekrát zmínili i o soudobých přemyslovských hradech. Tyto informace jsou značně různorodé a pouze u některých objektů podrobnější. Vůbec nejvíce údajů se dočítáme o (Staré) Boleslavi.

Důležité nejsou ovšem pouze údaje, které legendisté zaznamenali o jednotlivých hradech, ale historicky závažná je i samotná skutečnost, kterým objektům věnovali tito pisatelé svoji pozornost a koho označili za jejich vládce. Vedle Prahy čteme v legendách ještě zmínky o (Levém) Hradci, Budči, Tetínu, (Staré) Boleslavi a nepřímo i o Mělníku [67, s. 830–832], což všechno byly objekty přemyslovské, zatímco z ostatních Čech vzpomínají pouze zlickou Kouřim. V legendách uvedená přemyslovská hradiště vymezují ve středních Čechách nerozlehlé teritorium zasahující od Slánska, Kladenska a Berounska až po dolní Posázaví, Brandýsko a jižní část Mělnicka. Jedině na tomto území se v době Václavově a za dvou jeho předchůdců na knížecím stolci odehrávala celá historie přemyslovského rodu. Zřejmě až do doby Václavovy ovládali Přemyslovci pouze toto nerozlehlé středočeské teritorium, zatímco v ostatních oblastech Čech stále ještě tehdy žila další knížata. Jak svědčí celá řada historických zpráv i událostí, měli však Přemyslovci natolik výsadní postavení, že byli zahraničními autory považováni za představitele celých Čech či alespoň za nejvýznamnější český vládnoucí rod. Proto také právě Přemyslovce Bořivoje přiměl Svatopluk k přijetí křesťanství a na jeho území vyslal Metoděj misií vedenou knězem Kaichem.¹ Podle názoru některých historiků [naposle-

¹ Kristián c. 2 (ed. Pekař, s. 92–93).

dy: 304, s. 89] se téhož Přemyslovce týká i známý Reginonův údaj o jakémsi vládcí českých Slovanů v době, než se v roce 890 zmocnil Čech moravský Svatopluk.² Přemyslovci měli rovněž aktivní účast na jedné z nejvýznamnějších událostí politických dějin českých Slovanů v 9. století, již bylo vymaň- ní Čech z područí velkomoravské říše v roce 895. V čele poselstva, které v Řezně dojednalo formální podřízení Čech králi Arnulfovi, stál totiž Spytihněv I. spolu s jakýmsi Witizlou.³ Tento druhý předák českých knížat poutá na sebe pozornost již několika generací dějepisců. I když někteří historikové [např. 96, s. 202–203, pozn. 197] a nejnověji i antropologové [354, *nečisl.* s. 33, 40] ho ztotožňují se Spytihněvovým bratrem, pozdějším českým knížetem Vratislavem I., je tento výklad v rozporu s údaji písemných pramenů a je tudíž chybný [330, *díl II, 1*, s. 122, pozn. 413; 305, s. 237]. Pro často se objevující tvrzení, že Witizla byl snad vládcem Charvatů ve východních a severovýchodních Čechách, neexistuje ovšem žádný jednoznačný doklad a je pouhou hypotézou. Stejně dobře mohl Witizla ovládat Čechy severozápadní či jiná území, kde archeologie zjišťuje husté osídlení, koncentraci hradišť a doklady pro existenci slovanské nobility. Řezenské jednání v roce 895 je zajímavé tím, že bylo poslední významnou politickou událostí, kdy Přemyslovci nevystupovali navenek jako jediní představitelé celých Čech a o své postavení se dělili ještě s někým jiným. Znamé a často historiky studované Arnulfovo a Jindřichovo tažení do Čech v roce 929, které mělo za cíl přemyslovskou Prahu, názorně ukazuje, že v době Václavově osudy přemyslovského centra ovlivňovaly již dějiny celé české země.⁴

I když vzpomenuté historické události dobře dokumentují vůdčí postavení Přemyslovců na českém území za knížete Václava a za předchozí vlády jeho otce, strýce i děda, přesto to neznámá, že by již tehdy byly celé Čechy sjednoceny pod přemyslovskou nadvládou. Proti tomu hovoří nejen průběh vzpomenutého řezenského jednání, ale i legendistův údaj o Ludmilině původu z jiné „provincie“ Čechů,⁵ Widukindův plurální tvar ve zmínce o zpoplatnění Čech Jindřichem I. v roce 929⁶ a Václavovo střetnutí s kouřimským vévodou, jemuž teprve později tř. Dalimil dal jméno Radislav.⁷

Výše vzpomenutá historická svědectví o výsadním postavení Přemyslovců v Čechách a současně také o rozdělení české země pod správu řady samostatných knížat, lze vysvětlit jedině odlišnými formami nadvlády, jaké Přemyslovci uplatňovali jednak na středočeském území a jednak vůči ostatním oblastem Čech. Zatímco jejich vlastní a jimi přímo spravovanou doménou bylo pouze nerozlehlé středočeské území, jehož obvod přibližně vymezovala řada hradišť, ze kterých (Starou) Boleslav, Tetín, Budeč a Mělník vzpomínají václavské a ludmilské legendy (*obr. 27*), na ostatním českém území žila další (nepřemyslovská) knížata. Ta uznávala formální nadvládu Přemyslovců, což vyjadřovala různým způsobem, pravděpodobně nejčastěji (i když historické doklady chybí) odevzdáváním tributu.

Vzpomenutá praxe pouze formálního ovládnutí byla v raném středověku zcela běžná. Setkáváme se s ní i v dějinách francké říše. Jistě není bez významu, že soudobí autoři velmi pečlivě rozlišovali, které země a národy byly francké říši poplatné a které jí byly podmaněny. Velmi přesvědčivě to dokládají slova životopisce Karla Velikého Einharda, že tento panovník některé „národy učinil poplatnými . . . daleko větší počet přijal v poddanství“.⁸ O tom, že se nejedná o pouhou autorovu stylistickou hříčku, ale o věrné rozlišení dvou tehdy skutečně praktikovaných forem závislosti, nás nepřesvědčuje pouze samotná praxe franckých, východofranckých a později německých výbojů proti jejich východním slovanským sousedům, ale podobné údaje i v jiných písemných pramenech. V díle biskupa Liudpranda, který ovšem psal o událostech s odstupem několika desetiletí, jsou odlišeny kraje, které si staří Maďaři podmanili a které obsadili.⁹ Konečně i Svatoplukova Velká Morava vybírala

2 Regino, *Chronicon ad a. 890* (ed. *MGH SS I*, s. 601).

3 *Annales Fuldenses ad a. 895* (ed. *MGH SS I*, s. 411): *omnes duces Boemanorum . . . quorum primores erant spiti gneuu, ui utizla . . .*

4 Widukind I, 35 (ed. *MGH SS III*, s. 432).

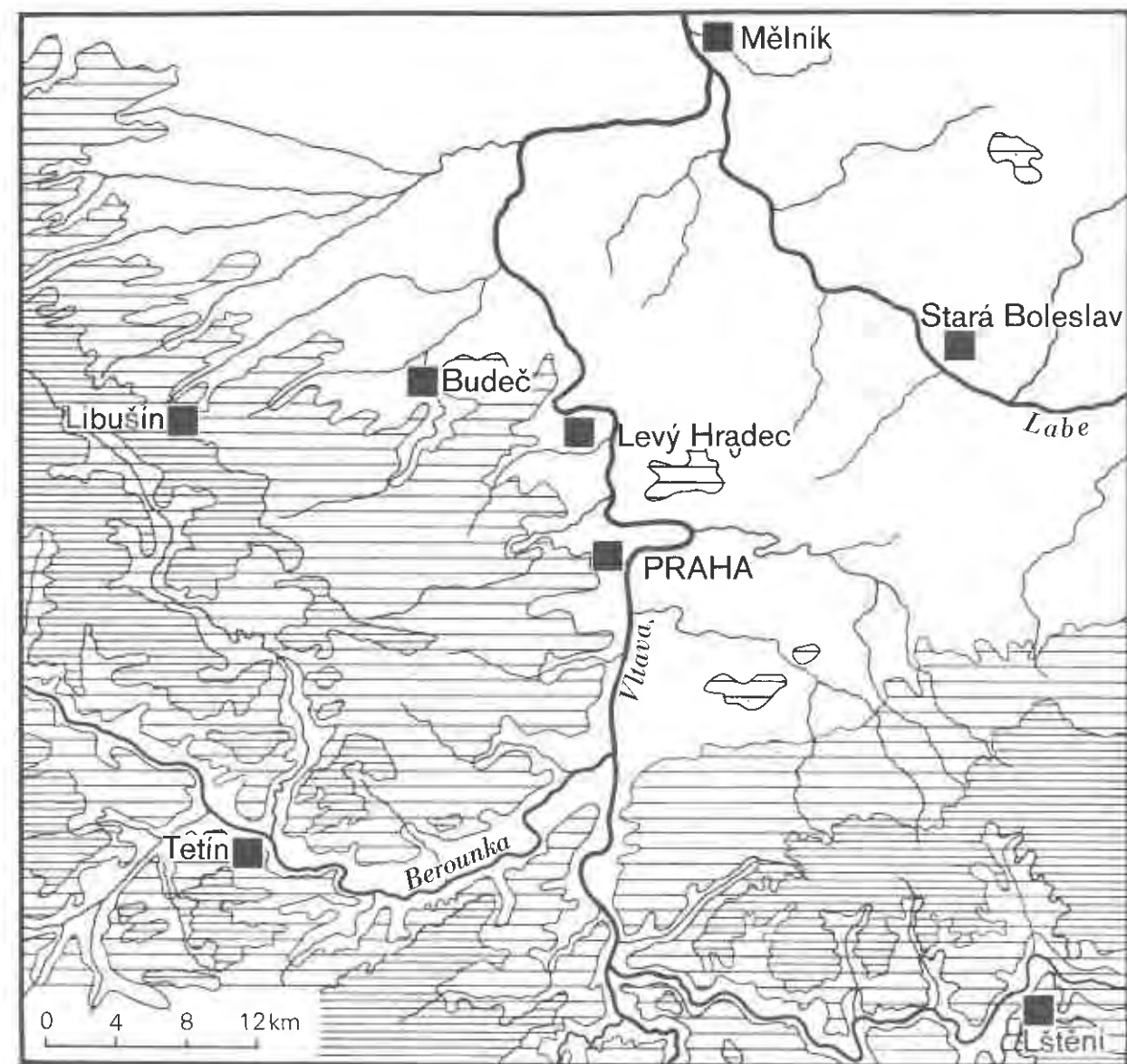
5 Fuit in provincia Boemorum (ed. *Chaloupecký*, s. 467).

6 Widukind I, 35 (ed. *MGH SS III*, s. 433): *Igitur rex Boemias tributarias faciens*

7 Kristián c. 10 (ed. *Pekař*, s. 125); tř. Dalimil k. 28 (ed. *Havránek, Daňhelka, Kristen*, s. 56).

8 Einhard, *Vita Karoli Magni* c. 15 (ed. *MGH SS II*, s. 451): *omnes barbaras ac feras nationes, quae inter Rhenum ac Visulam fluvios oceanumque ac Danubium positae, . . . ita perdomuit, ut eas tributarias efficeret; inter quas fere praecipuae sunt Welatabi, Scrabi, Abodriti, Boemani — cum his namque bello confligit —; ceteras, quarum maior est numerus, in deditio- nem suscepit*

9 Liudprand, *Antapodoseos II*, 2 (ed. *MGH SS III*, s. 228): *Moravorum gentem . . . sibi vendicant; Bagoariorum etiam fines occupant*

Obr. 27. Středočeská přemyslovská doména se soudobými hradišti na sklonku 9. a v první třetině 10. století. Na mapce vyzna- čeny vrstevnice 300 m n.m. a 400 m n.m.

podle Thietmarova svědectví poplatek ze vzdálenějších krajů, které již přímo neovládala.¹⁰ Formální závislost byla nejčastěji vyjadřována placením poplatku (někdy pravidelného, někdy odevzdávaného ve formě darů apod.), přičemž si poplatná strana zachovávala svou vlastní vládnoucí aristokracii, způsob vlády i ostatní znaky nezávislosti. Závazek placení poplatku na sebe přijímal slabší, aby se tak uchránil před kořistnickými válečnými taženími svého mocnějšího souseda (poplatek byl tak výkupným za mír). Placení poplatku nemuselo však vždy znamenat uznání formální závislosti. Tak např. Svatoplukův slib odvádět východofrancké říši poplatek, učiněný při forchheimském jednání v roce 874 právě v době, kdy velkomoravská říše po předchozích úspěšných bojích dosahovala vrcholu své moci, těžko asi znamenal uznání závislosti na východofrancké říši.¹¹ Pouhá formální závislost ovšem při primitivním raně středověkém způsobu vlády a „správy“ země nemohla výrazněji zasáhnout do záležitostí poplatné strany. Např. podle Reginona měli Čechové v době, kdy formálně

10 Thietmar Merseburský VI, 99 (ed. *Holtzmann*, s. 392).

11 *Annales Fuldenses ad a. 874* (ed. *MGH SS I*, s. 388).

uznávali franckou svrchovanost, svého vlastního panovníka.¹² Ještě názornější jsou potom Kosmou citovaná slova rozhněvaných Čechů, kterými odmítli požadavek Jindřicha III., aby mu vydali kořist získanou Břetislavem I. během polského tažení v roce 1039.¹³ Za určitých historických podmínek mohlo ovšem i poplatnictví přecházet v užší závislost na silnější straně. Tak tomu bylo např. několikrát v 9. století u slovanských Srbů.¹⁴ Odvádění poplatku zajišťovala si mocnější strana nejen brannými rukojmími a stálou hrozbou své vojenské síly, ale také dosazováním těch panovníků a vládců poplatným zemím, kteří byli ochotni za určité osobní výhody s ní spolupracovat. Příkladem takového kolaboranta může být jménem neznámý bratr českého vévody Slavitaha, který se v roce 857 dostal s franckou pomocí k vládě na hradě svého otce Wistracha.¹⁵

Zatímco formální (tributární) závislost nijak nezasahovala do vnitřních záležitostí poplatné strany a je tudíž archeologickými prameny jenom těžko prokazatelná, přinášelo skutečné podmanění řadu radikálních změn. Byla odstraněna domácí vládnoucí aristokracie, obsazena střediska porobené země, postupně zaváděn způsob vlády obvyklý v ovládané zemi a budována nová správní centra. Tyto proměny zanechávají již zřetelný odraz v archeologickém materiálu.

Na otázku, zda i Přemyslovci uplatňovali na českém území tuto dvojí formu nadvlády, je nutno odpovědět kladně. Přesvědčivě to dokládá Kristiánova legenda ve svém závěrečném líčení střetnutí knížete Václava s kouřimským knížetem.¹⁶ Ačkoliv Václav tehdy zvítězil, přesto ponechal kouřimskému vévodovi ve správě jeho zemi, nad kterou však upevnil svou formální svrchovanost. Starší bádání sice někdy předpokládalo, že údaj o kouřimském střetnutí je v Kristiánově legendě až pozdějším přídavkem, avšak tento názor byl vyvrácen J. Ludvíkovským [147]. Náznak o uplatňování dvou odlišných forem nadvlády v dávných přemyslovských Čechách přináší i Kosmovo líčení lucké války. Také tehdy vítězní Čechové po zničení luckého území a po rozboření tamějších hradů ze země odtáhli, když ještě předtím vybudovali pro synka poraženého luckého knížete nový hrad Drahůš v místě nevhodném pro případný lucký odboj.¹⁷ O přemyslovské nadvládě nad okolními knížaty hovoří snad pro dobu Vratislavovu 1. stsl. václavská legenda ve zmínce o knížatech účastnících se Václavových postřížin.¹⁸ V této souvislosti je však velmi pochybná zpráva 2. stsl. václavské legendy o pokoření vzbouřených krajů knížetem Václavem.¹⁹ Poněvadž nejstarší latinská václavská legenda *Crescente fide* o žádném Václavově boji s pohanskou reakcí nic neví, nepovažují zpravidla historikové tuto zprávu za věrohodnou [305, s. 236, pozn. 19]. Nepochybně pouze formální byla i přemyslovská nadvláda nad jižními Čechami, o níž snad hovoří al-Masúdího údaj o Doudlebech ovládaných jakýmsi Wánžsláfem, považovaném zpravidla za Přemyslovce Václava.²⁰

Jak již bylo výše uvedeno, odehrávala se celá historie přemyslovského rodu od Bořivoje po Václava na nevelkém teritoriu středních Čech. Na tomto území jsou známy asi dvě desítky slovanských hradišť, ze kterých však u devíti lze písemnými či archeologickými prameny prokázat jejich existenci v 10. století. K těm hradištím náleží vedle Prahy, Budče a Levého Hradce, jež všechna hrála významnou historickou roli již v předchozím věku, ještě Stará Boleslav, Lštění, Tetín, Libušín, Mělník a konečně někdy v poslední třetině 10. věku založený Vyšehrad. I když dosavadní znalosti těchto objektů jsou jenom velmi kusé a u některých lokalit téměř žádné, přesto lze u těchto hradišť (v některých případech u všech, jindy alespoň u některých) vystopovat určité společné znaky.

Především je možno s určitostí říci, že na všech středočeských přemyslovských hradištích, existujících v době Václavově, stály tehdy kostely. Historikové již vícekrát zdůraznili, že v období počátků křesťanství v Čechách byly budovány kostely výlučně na hradech [25, s. 158]. O velkém počtu hradních kostelů přinášejí přesvědčivé svědectví václavské legendy [259, s. 24]. Archeologicky či dějepisnými zprávami lze v 10. století doložit kostely na Pražském hradě, Levém Hradci, Budči, Tetíně, Sta-

12 Regino, *Chronicon ad a. 890* (ed. MGH SS I, s. 601): *principem suae cognationis ac gentis super se*

13 Kosmas II, 8 (ed. Bretholz, s. 94): *At si aliquo preter solitum legis iugo nos aggravare volueris, mori potius prompti sumus quam insuetum ferre onus*

14 Např. v r. 806, srov. *Annales Fuldenses* (ed. MGH SS I, s. 370).

15 *Annales Fuldenses ad a. 857* (ed. MGH SS I, s. 370).

16 Kristián c. 10 (ed. Pekař, s. 125): *dux sanctus (tj. kníže Václav) sublevat atque ipsum civitatemque sue dicioni pacifice firmat, donans illi civitatem regere, quamdiu viveret ipse*

17 Kosmas I, 13 (ed. Bretholz, s. 29).

18 Údaj mají pouze ruské redakce 1. stsl. václavské legendy (ed. Vajs, s. 14, 21). [K problému srov. 228, s. 87, 124–125].

19 2. stsl. václavská legenda k. 13 (ed. Vajs, s. 36).

20 al-Masúdí, *Rýžoviště zlata a doly drahokamu k. 34* (ed. MMFH III, s. 406).

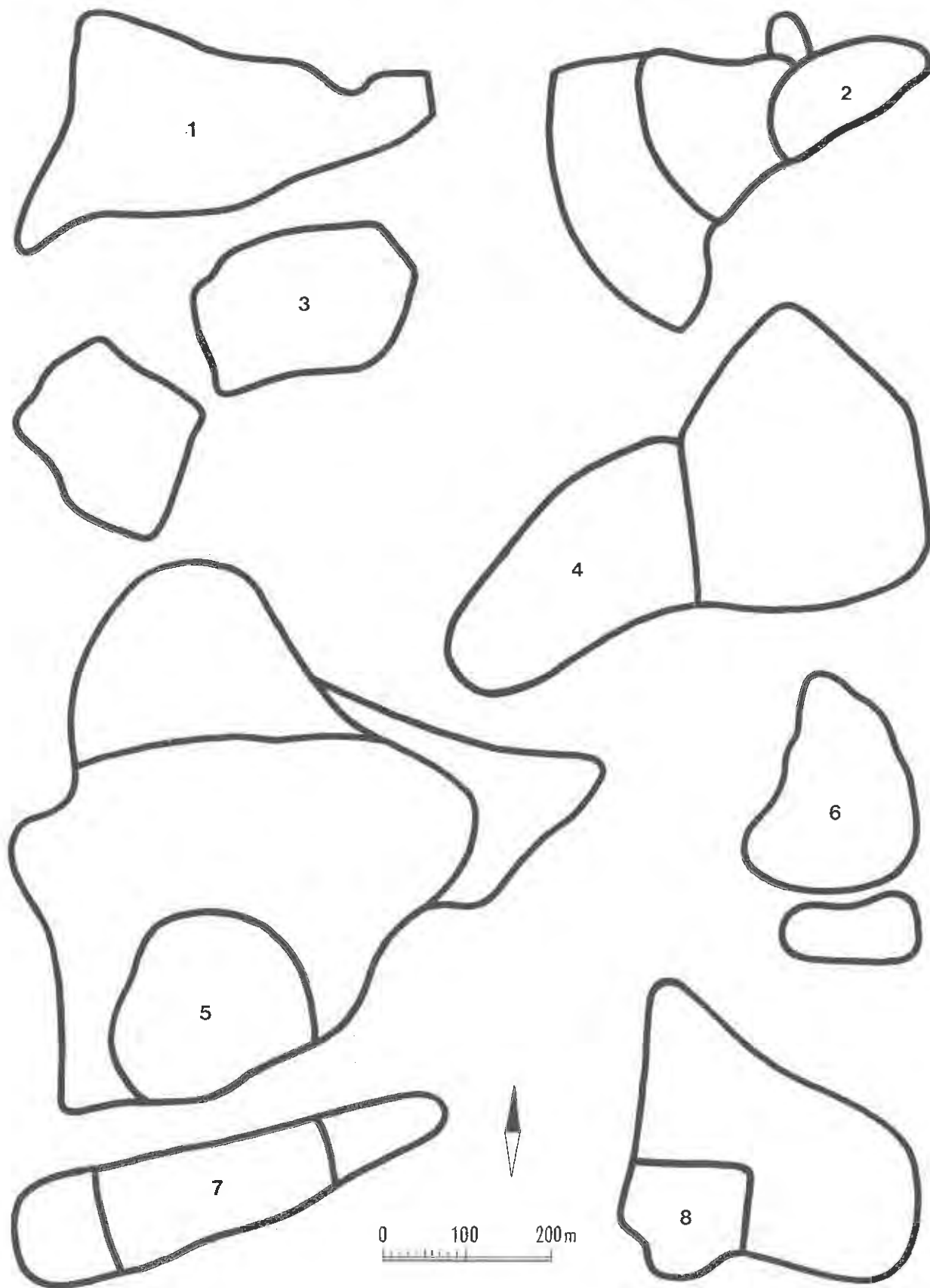
ré Boleslavi a mladším Vyšehradě. Pro existenci kostela na Mělníce nejpozději na konci téhož věku svědčí tamější mincovna. I když postrádáme přímé historické doklady, že by byly vybudovány kostely také na Lštění a Libušíně, což jsou poslední dvě středočeská hradiště, jejichž existence v době Václavově je nepochybná, přesto lze je předpokládat i tam. Na obou dosud stojí kostelíky starobylých zasvěcení, jež byla v Čechách užívána již v době Bořivojově a Vratislavově. Obě tyto stavby si ovšem neuchovaly do současnosti svůj původní vzhled. Podobných kostelíků stojících v areálech starobylých hradisek, jež jsou dnes posledními pozůstatky z jejich někdejší zástavby, známe z Čech větší počet.

Zatím je velmi obtížné odpovědět na otázku, jakou měly v 10. století jednotlivé hradské kostely přesně funkci (zda bohoslužebnou pro uzavřený či naopak větší počet věřících, votivní, hřbitovní apod.). Určitou informaci přináší skutečnost, že pouze u některých velmi starobylých kostelů na našich hradištích byly v jejich okolí zjištěny hřbitovy. Z nich je písemnými prameny vzpomenut nepřímo zmínkou v Kristiánově legendě v souvislosti s Podivenovým hrobem pouze hřbitov u rotundy sv. Víta v Praze.²¹ Naproti tomu u některých hradních kostelů zpočátku hřbitovy vůbec nebyly a k pohřbívání v jejich okolí došlo až velmi dlouho po založení kostela. Archeologicky byla takováto situace zjištěna např. u staropluženské svatopetrské rotundy [88, s. 52, obr. 15] a ve středních Čechách v okolí kostelů na Levém Hradci a na Libušíně. Tento jev lze nejspíše spojovat se změnou funkce kostela: zatímco některé zpočátku plnily úlohu pouhé oratoře pro příslušníky vládnoucího rodu a jejich družiníky, stávaly se postupně parochiálními svatyněmi (*ecclesiae baptismales*), kterým příslušelo právo křtu a pohřbu [267, s. 128]. Tato změna se dala v úzké souvislosti s proměnou funkce hradišť, na kterých kostely stály. Počáteční absence hřbitovů u některých hradních kostelů zřejmě souvisí s prosazováním křesťanství „shora“ v tehdejší české společnosti a svědčí o jeho sepětí s vládnoucí vrstvou.

Dalším nápadným jevem u některých středočeských hradišť existujících na počátku 10. století je jejich poloha. Zatímco Praha a Levý Hradec (nehledíme-li na Vyšehrad, který zřejmě v první polovině 10. století ještě neexistoval) jsou umístěny přibližně v centru středočeského teritoria, ke stavbě Staré Boleslavě, Lštění, Mělníka, Libušína i Tetína byla vyhlédnuta místa přibližně ve stejné vzdálenosti od Prahy (vzdušnou čarou 26 až 34 km) na okraji rozlehlých lesních hvozdů oddělujících toto území od ostatních oblastí Čech. Vzpomenutá hradiště byla vybudována většinou těsně u řek na břehu vzdálenějším od Prahy (Mělník a Stará Boleslav u Labe, Lštění u Sázavy a Tetín nad Berouňkou). Pouze pro libušínské hradiště byla vyhlédnuta poloha nad potokem, poněvadž v této části středních Čech žádný větší říční tok není. Navíc tato hradiště stojící na obvodu přemyslovské domény byla postavena v blízkosti významných stezek spojujících Prahu s ostatními oblastmi Čech a dále s cizinou (Stará Boleslav u stezky žitavské, Lštění u stezky později nazývané tábořská či rakouská, Tetín u stezky dělicí se v západních Čechách na norimberskou a řezenskou a Libušín u stezky chebské).

Pravidelnost v rozložení těchto hradišť a shoda ve výběru míst k jejich stavbě i shodně se opakující ostrožný typ popisovaných hradišť (obr. 28) jsou natolik nápadné a zřejmě i záměrné, že je lze považovat za důkaz vzniku ze stejných příčin a přibližně ve stejném časovém období. Poněvadž větší výzkum byl zatím proveden pouze na Libušíně a ostatní objekty po archeologické stránce téměř vůbec neznáme, je nutné využít především informací poskytovaných písemnými prameny. Ty se v souvislosti se zavražděním knížete Václava nejvíce zmiňují o (Staré) Boleslavi. Ze zástavby tohoto hradu vzpomínají kostel, Boleslavův „dům či dvorec“, příbytek kněze Krastěje, dvorec družiníka Hněvsvy a některé další. Z líčení násilné smrti Ludmily na Tetíně se dozvídáme o tamějším dvorci a kostele. Na mělnickém hradišti musíme na konci 10. století předpokládat vedle mincovny doložené numismatickými prameny také kostel a potom jakýsi příbytek kněžny Emmy — nejspíše opět dvorec. I když o tomto hradišti po archeologické stránce vůbec nic nevíme, přesto jeho poloha — zcela shodná s umístěním Tetína a Staré Boleslavě — dokládá existenci Mělníka rovněž již na počátku 10. století. S tímto závěrem jsou v soulase i nálezy na rousovickém pohřebišti, pokud ho považujeme za hřbitov hradních obyvatel. I z těchto nemnoha torzovitých údajů je zřejmé, že hradiště stojící v době

21 Kristián c. 9 (ed. Pekař, s. 120).

Obr. 28. Srovnání půdorysů a velikostí některých slovanských hradíšť ze středních Čech: 1 Bohnice, „Zámka“, 2 Libušín, 3 Levý Hradec, 4 Stará Boleslav, 5 Budeč, 6 Vinoř, 7 Praha, 8 Vyšehrad. Pokud jsou tato hradíšť víceprostorová, je číslo objektu umístěno na akropoli.

Václavově na obvodu přemyslovské středočeské domény byla již odlišná od hradíšť předchozího období, jaké charakterizuje např. archeologicky dobře prozkoumaný Klučov.

O historické úloze jednotlivých přemyslovských hradíšť na počátku 10. století nalézáme v písemných pramenech pouze rámcové informace. Zcela nepochybně nejvýznamnějším hradem s centrální úlohou byla již od sklonku 9. století Praha. Ta se stávala vždy hlavním cílem nepřátelského tažení, její opuštění znamenalo odchod z tehdejšího politického dění a naopak ovládnutí bylo nutným předpokladem pro uchopení moci novým knížetem. I když v raném středověku panovníci spravovali svá území především jejich objížděním a doslova tak „vládli s koně“, přesto již tehdy některá jejich sídla nabývala charakteru hlavních center. Z údajů písemných pramenů lze vyvodit, že v Čechách byla již někdy od doby Bořivojovy takovým místem Praha.

Naproti tomu výše zmíněná hradiska na okraji středočeské sídelní oblasti vystupují vždy v druhořadé funkci, charakterizované v pramenech i terminologickým odlišením. Poučná je v tomto ohledu např. Kristiánova legenda, která tyto objekty na několika místech (při návratu Václava z výuky na Budči, odchodu Ludmily z Prahy na Tetín, odvozu Ludmilina těla z Tetína do Prahy a ve zmínce o odchodu Boleslavovy družiny z Boleslavě do Prahy) zcela výrazně je staví do druhořadého postavení vůči Praze; tu totiž zpravidla označuje jako *civitas metropolis* či *urbs metropolis* v protikladu k pouhému *urbs*, *civitas* či *castellum*, někdy ještě doplněnému vysvětlující poznámkou *cui vocabulum inest Tetin* či údajem *que Budecz nuncupatur*. Nejčastěji jsou tyto objekty na obvodu přemyslovské domény zmiňovány jakožto sídla nevládnoucích Přemyslovců. Pro dobu Václavovu máme uvedenou skutečnost bezpečně doloženu u Tetína, Staré Boleslavě a i u Budče. Emmin mělnický pobyt dokládá podobnou funkci tamějšího hradiska ještě na konci 10. století. Nepochybně druhořadou úlohu ve srovnání s Prahou měly i Lštění a Libušín, o jejichž existenci v 10. století se sice písemné prameny vůbec nezmiňují, i když ji archeologický materiál bezpečně dokládá. Jejich poloha na obvodu středočeského území je obě začleňuje do stejné funkce v rámci vnitřní organizace středočeského teritoria na sklonku 9. a na počátku 10. století. O hradíšti u Lštění někteří badatelé předpokládají, že bylo původně založeno Zličany a že teprve později se dostalo do moci Přemyslovců [např. 294, s. 82]; poloha Lštění, zcela totožná s umístěním bezpečně přemyslovských hradíšť, jakými byly Stará Boleslav či Tetín, tuto myšlenku potírá. Ani rozlehlé lesy a neobydlená území, která se rozkládala mezi tímto hradíštěm a pražskou kotlinou, nemohou být případnou námitkou proti přemyslovskému založení Lštění. Nelze totiž zapomínat, že lesy a neobydlené oblasti ležely rovněž mezi Tetínem a Prahou. Středočeskou přemyslovskou doménou v době Václavově si nelze představovat jako souvisle zasedlené území, ale jako řadu větších i menších sídelních komor, které vzájemně oddělovala zalesněná a neobydlená území.

Přemyslovské teritorium bylo v době Václavově velmi dobře organizovaným knížecím rodovým patrimoniem ležícím ve středu Čech. V jeho centru stál hlavní hrad Praha — nejdůležitější sídlo vládnoucího Přemyslovce. Tento hrad nebyl pouze střediskem politickým, jehož osud ovlivňoval dějiny celé české země (a i oblastí pouze formálně na Přemyslovcích závislých), ale i centrem církevním. Praha byla sídlem archipresbytera a také místem, kde stály nejdůležitější kostely, jež se také staly cílem prvních translací ostatků světců provedených na českém území. V pražském podhradí existovalo i nejdůležitější tržiště v Čechách, jež těžilo ze své polohy na živé evropské obchodní transverzále. Účast na obchodním podnikání (vybíráním celních poplatků i prodejem otroků) byla pro raně středověké panovníky jedním z nejdůležitějších zdrojů příjmů, který jim umožňoval vydržovat družiny bojovníků. Důsledky tohoto obchodu tak přecházely z oblasti ekonomické do společenské. Na existenci tržišť, kde se směňovaly a prodávaly výrobky místních řemeslnických dílen, ukázal rozptýl nádob s identickými keramickými značkami, jež je zhruba totožný se středočeským přemyslovským územím [252]. Na okraji přemyslovské domény byla v dosti pravidelných odstupech na komunikačně důležitých místech vybudována hradíšť obvodová. Skutečnost, že tam žili nevládnoucí příslušníci přemyslovského rodu (což máme historickými zprávami doloženo pouze u některých) potom spolu s dalšími údaji václavských a ludmilských legend o jejich významu i s latinskou terminologií použitou k jejich označení, svědčí o druhořadé úloze těchto objektů. Při vzniku popisované středočeské přemyslovské organizace, která je počátkem organizace hradské, hrály důležitou úlohu momenty mocenské, vojenské a ekonomické.

K úkolům vzpomenutých hradišť, vybudovaných na obvodu přemyslovské domény, nepochybně náležela i obrana tohoto teritoria před útoky zvenčí, a to jak se strany knížat žijících tehdy ještě na ostatním českém území, tak i před nepřátelskými taženými směřujícími do Čech z ciziny. První případ dobře dokumentuje v době Václavově střetnutí s kouřimským knížetem, které ovšem teprve pozdní Dalimil popisuje jako útok na přemyslovské území.²² Ze zahraničních nepřátel byli od sklonku prvního decenia 10. století až do třicátých let patrně i pro Přemyslovce značně nebezpeční kočovní Maďaři, jejichž kořistnické nájezdy zasahovaly podle historických zpráv do těsného sousedství Čech a je velmi pravděpodobné, že pronikly i na české území. Přesvědčivých dějepisných zpráv postrádáme, neboť údaje o loupežení Maďarů v Čechách přinášejí až některé vrcholně středověké uherské kroniky sepsované s mnohasletým odstupem od popisovaných událostí na počátku 10. století.²³ Historické bádání se staví k věrohodnosti těchto zpráv skepticky. Archeologické nálezy zatím o staromaďarských nájezdech na naše území také nic přesného nevyprávějí, neboť i na Horním Slezsku a především na Moravě, která byla nomádskému pronikání zcela otevřena, staromaďarské památky v podstatě chybí [57, s. 82; 196, s. 17]. V Čechách vedle nejistých staromaďarských kování odkudsi z Liberecka [315, s. 128] byla nalezena již jenom kostěná výztuha nomádského luku v Libici nad Cidlinou [104, s. 313, tab. III: 4]. I když jednoznačná historická svědectví postrádáme, je přechod maďarských kočovníků přes české území (při jejich útocích do Srbska) velmi pravděpodobný. Podle ojedinělého historického náznaku nelze ani zcela vyloučit spolupráci českých Slovanů s Maďary.

Vedle obrany vlastního přemyslovského území plnila hradiště postavená na jeho obvodu ještě řadu dalších funkcí. Z těchto opevněných objektů bylo totiž možno podnikat také útoky proti sousedním nepřemyslovským knížatům a udržovat tak nad nimi formální nadvládu. I když tuto funkci nelze u vzpomínaných hradišť prokázat žádným svědectvím písemných pramenů a opírá se pouze o úvahy vyplývající z tehdejší dějinné situace, lze ji považovat za nepochybnou.

Obvodová hradiště zcela určitě plnila také úlohu ekonomickou a to vybíráním dávek a daní od okolního venkovského obyvatelstva, jimiž byly zajišťovány životní potřeby knížete a jeho družiny. Shodně se opakující údaj legend o tom, že do Boleslavě přijel kníže Václav společně se svou družinou a že se tam účastnil hostiny, je názornou ukázkou, jak byly na hradištích shromážděné zásoby spotřebovávány. Obdobná a v raném středověku zcela běžná praxe „vyjídání“ je ostatně známa i z jiných evropských zemí [150, s. 148]. Cestující panovník při návštěvách jednotlivých hradů bezprostředně vykonával všechny své vládní úkony. Konečně i václavskými legendami často vzpomínané světcovy návštěvy hradů (časově ovšem hagiografy položené již do období Václavova dětství), nemusely mít pouze význam duchovní (putování k hradním kostelům), ale i zcela praktický. K poznání způsobu, jakým byly v tomto období od okolního vesnického obyvatelstva dávky vybírány, chybí jakékoliv historické doklady. Předpokládá se, že spíše než o pravidelné vybírání, typické pro skutečný raně středověký stát, bylo to vybírání často náhodné a nepravidelné. I k jeho prosazení, jež předpokládalo postupné podmanění do té doby svobodného vesnického obyvatelstva knížetem a jeho družinou, bylo zapotřebí násilí, tohoto výrazného symptomu státu. Kronikářem Kosmou zaznamenaný příběh o odporu „předáků lidu“ při stavbě boleslavského hradu a o jeho tvrdém potlačení Přemyslovcem Boleslavem je dobrou ilustrací tehdejších poměrů. Konečně i časté zmínky nejstarších václavských legend o hradních vězeních velmi dobře do této situace zapadají. K ovládnutí obyvatelstva vytvářely některé raně středověké státy zvláštní územní organizaci opírající se o hrady, kterou moderní historikové nazvaly hradskou. Za její prvopočátek v českém prostředí lze považovat organizační strukturu, kterou vybudovali Přemyslovci ve své středočeské doméně někdy koncem 9. a na počátku 10. století.

Naznačená chronologie vzniku a trvání přemyslovské středočeské domény vychází z několika úvah. Přesnou dobu stavby jednotlivých středočeských hradišť, jež souvisela s přemyslovskou správou jejich domény, písemné prameny neuvádějí. Zatímco o Tetíně píší legendy v souvislosti s Ludmiliným odchodem z Prahy jako o hrádku stojícím, je doba založení Boleslavě udávána v pramenech rozporně. Kronikář Kosmas zcela jednoznačně spojil stavbu tohoto hradu s Boleslavem, zatímco

Vavřinec Montecassinský píše o hradu dávno zvaném Boleslav, který Václav postoupil svému bratrovi. Vznik Tetína a Libušína položil Kosmas již do bájného období českých dějin a naopak o Lštění se zmínil poprvé až k polovině 11. století, kdy již pozbývalo svého někdejšího významu. Zmínka o Mělníku v legendě Kristiánově k upřesnění chronologie tohoto objektu příliš nepomáhá; z ní je pouze zřejmé, že doba sepsání legendy je současně i datem ante quem pro stavbu mělnického hradu. Uspokojivou odpověď na otázku počátků zmíněných hradišť nedává zatím ani archeologie, která má k dispozici materiál pouze z Libušína a v menší míře i ze Lštění a Tetína. Analýza materiálu z Libušína prokázala založení tohoto hradu nejspíše někdy na sklonku 9. století [341, s. 292–298]. Přesnější datování hmotné prameny neumožňují. Za této situace je nutné se spokojit s některými teoretickými úvahami.

Bylo-li již v době Václavově středočeské přemyslovské teritorium organizačně dobudováno, potom jeho vznik souvisí buď s vládou Spytihněva I. či Vratislava I. Zatímco o Vratislavovi pronikly zprávy až do uherského prostředí a jeho sňatek s Drahomírou ukazuje na vzdálené styky s mimočeským prostředím [141], o Spytihněvovi se dočítáme pouze několik stručných zmínek zapsaných téměř výlučně legendisty. Proto také např. V. Chaloupecký [95, s. 598] spojil s knížetem Vratislavem I. svoji představu tvůrce mohutného a rozlehlého českého státu v první čtvrtině 10. století. S touto koncepcí Chaloupeckého souvisejí i jeho názory na životní data a dobu vlády tohoto knížete (údajně 905–916), jež velmi výrazně zkracují předchozí éru Spytihněvovu [96, s. 59–60]. Tyto názory moderní historické bádání popírá [304, s. 85, 91], i když dlouhou dobu Vratislavovy vlády se před časem neúspěšně snažila obhajovat antropologie [354, *nečisl.* s. 40]. S ohledem na delší období, jež si vybudování celé řady hradišť nutně vyžadovalo, zdá se naopak velmi dlouhá dvacetiletá vláda Spytihněva I., poznamenaná navíc maďarským nebezpečím a historicky doloženými vpády nomádských Maďarů do okolí Čech, právě oním obdobím, kdy bylo organizačně budováno přemyslovské středočeské dominium. Dálo se tak z hlediska mezinárodního pro Přemyslovce velmi výhodném, neboť východofrancká říše prožívala tehdy za vlády Ludvíka Dítěte (899–914) svou poslední velkou krizi a Velká Morava po maďarských útocích a vnitřním předchozím oslabení zmizela ze scény evropských dějin. Jak již bylo uvedeno, legendisté toho o Spytihněvovi mnoho nezaznamenali. O to je zajímavější jejich údaj, že kníže založil kostel na budečském hradišti. Poněvadž šíření křesťanství šlo tehdy ruku v ruce s rodící se mocí státní, lze snad v této události spatřovat doklad Spytihněvova prosazení nových poměrů přímo v centru druhé nejvýznamnější středočeské sídelní oblasti slánsko-kralupské. Pokud je tato hypotéza správná, potom by Spytihněvovi připadl stejný úkol, jakého se před více než jedním desetiletím před ním s úspěchem v pražské kotlině zhostil kníže Bořivoj.

Celá organizační struktura přemyslovského teritoria i určité náznaky v písemných pramenech ukazují, že tehdy již Přemyslovci formálně ovládali ostatní česká knížata. Na otázku, kdy Přemyslovci v české kotlině svoji hegemonii prosadili, nedávají písemné prameny a ani archeologický materiál jednoznačnou odpověď. Znamé Kosmovo líčení česko-luckého střetnutí, které ovšem obsahuje řadu detailů převzatých z germánské hrdinské epiky [109], je různými badateli kladeno do rozmezí téměř jednoho století [přehled otázky: 371, s. 30–31]. Samotný Kosmas²⁴ položil tyto události do doby předbořivojovské do údobí vlády bájného knížete Neklana. Moderní bádání historické spojuje prosazení výsadního postavení Přemyslovců v Čechách s Bořivojem, kterému k tomu měla napomoci Velká Morava [307]. Při naprosté absenci historických pramenů nelze ovšem přesně rekonstruovat průběh formálního podřizování českých knížat Přemyslovci, ani blíže rozpoznat stupeň jejich závislosti. Ta nebyla ve všech případech stejná a zvláště v geograficky odlehlých oblastech Čech zřejmě jenom velmi malá. Zatím postrádáme jakýkoliv bezpečný doklad, že by Přemyslovci již tehdy zakládali svá hradiště za hranicemi středočeské domény. Již způsob její organizační výstavby tomu nenasvědčuje. Stejně tak bude zapotřebí opustit myšlenku, že zánik několika hradišť v Pošembeří někdy ve druhé polovině 9. století je důsledkem přemyslovské expanze [139, s. 184–188]. Tamější hradiště leží totiž na území, jež geograficky náleželo v raném středověku ke Kouřimsku, neboť od přemyslovského bylo odděleno rozsáhlými lesy v okolí dnešního Kostelce nad Černými lesy. Proto lze také zánik zmíněných objektů spíše považovat za důsledek tehdy narůstající moci zlické, charakterizova-

22 Dalimil k. 28 (ed. Havránek, *Daňhelka, Kristen*, s. 56).

23 Simonis de Keza, *Gesta Hungarorum* II, 34 (ed. *SRH I*, s. 167); *Chronici Hungarici* (ed. *SRH I*, s. 304).

24 Kosmas I, 10 (ed. *Bretholz*, s. 22).

né mohutnou přestavbou hradíště na Staré Kouřimi. Archeologie také nepotvrzuje názor některých historiků, že by Přemyslovci již na počátku 10. století přímo ovládali vedle středních i severozápadní Čechy [63, s. 61; 190, s. 30, 33].

Je nepochybné, že organizační dobudování přemyslovského území ve středních Čechách výstavbou celé řady hradisek přivodilo hluboký zásah do makrostruktury tehdejšího osídlení. V jeho důsledku přestala plnit svou funkci některá hradíště postavená v předchozím období, i když jejich plochy mohly být i nadále osídleny. Archeologie přinesla zatím pouze náznaky těchto proměn na některých hradíštích v pražské kotlině [167, s. 699]. Zřejmě lze s těmito změnami spojovat i zánik nejrozsáhlejšího středočeského hradíště v Šárce, jež je však po archeologické stránce téměř neznámé. Ze starších hradisek se potom v nové situaci vedle Prahy udržel Levý Hradec a Budeč. Zvláště ta svou polohou (tj. vzdáleností od Prahy i umístěním v blízkosti důležité stezky spojující Prahu se severními a severozápadními Čechami) do značné míry odpovídala ostatním obvodovým přemyslovským hradíštím a zřejmě plnila v tomto období i stejnou funkci. Konečně Budeč je v době Václavově známa jako dočasné sídlo nevládnoucího Přemyslovce.

Výše popisovaný středočeský přemyslovský útvar, existující někdy od přelomu 9. a 10. století až do doby Václavovy, začal zřejmě nabývat již některých rysů, které charakterizují raně středověký stát. Budiž konstatováno, že v soudobých Čechách k němu nenalezneme obdobu. M. Šolle [284, s. 73–74] upozornil před časem na zajímavý okrsek v okolí starokouřimského hradíště, který je však ve srovnání se středočeským mnohem menší. Navíc datování některých objektů na obvodu kouřimské oblasti je sporné. I když v luckém Poohří lze podle nejnovějšího zjištění J. Bubeníka počítat s existencí snad obdobné organizační struktury, byla tato na nižším vývojovém stupni. Svědčí o tom především absence kostelů na tamějších hradíštích.

Nástup Boleslava I. na český knížecí stolec znamenal radikální obrat ve vztahu Přemyslovců k ostatním knížatům, která tehdy ještě na českém území žila (obr. 29). Zatímco doba Václavova je tolerovala, Boleslav I. přistoupil k jejich postupné likvidaci a k přímému začleňování jejich území pod přímou svrchovanost Přemyslovců. Tento proces byl doprovázen hlubokými proměnami, mezi kterými likvidace místní nobility a její správní organizace patřily k nejdůležitějším. Začátek zmíněného procesu snad naznačují události v roce 936. Tehdy totiž Boleslav I. podle zprávy saského kronikáře Widukinda²⁵ vyhlásil válku jakémusi místnímu vládci (kronikářem označeném jako *vicinus subregulus*) a po vítězství nad vojskem vyslaným napadenému subregulovi na pomoc z Merseburku dobyl prvním útokem jeho hrad a obrátil ho v trosky. Rozdíl mezi touto událostí a mezi zakončením Václavova stětnutí s kouřimským vévodou je víc než markantní.

Postupná likvidace nepřemyslovských knížat na českém území byla prováděna zřejmě především vojenskými zákroky. Z nečetných údajů písemných pramenů, jež se dotýkají likvidace těchto knížat v Čechách, je zřejmé, že na připojovaných oblastech zakládali Přemyslovci nové správní hrady. Jeden ze zajímavých dokladů (týkající se staršího období) přináší Kristiánova legenda ve známé zmínce o původu kněžny Ludmily, která byla „dcerou knížete Slavibora z kraje slovanského, který se dříve jmenoval Pšov a který dnešní lidé nazývají podle nově vystavěného hradu Mělnickem.“²⁶ Podobným způsobem, jakým Kristián píše o Mělníku, líčí Kosmas počátky významného přemyslovského hradu Žatce; ten byl založen v někdejší luckém území a také podle něho se později nazývalo obyvatelstvo žijící v jeho okolí.²⁷

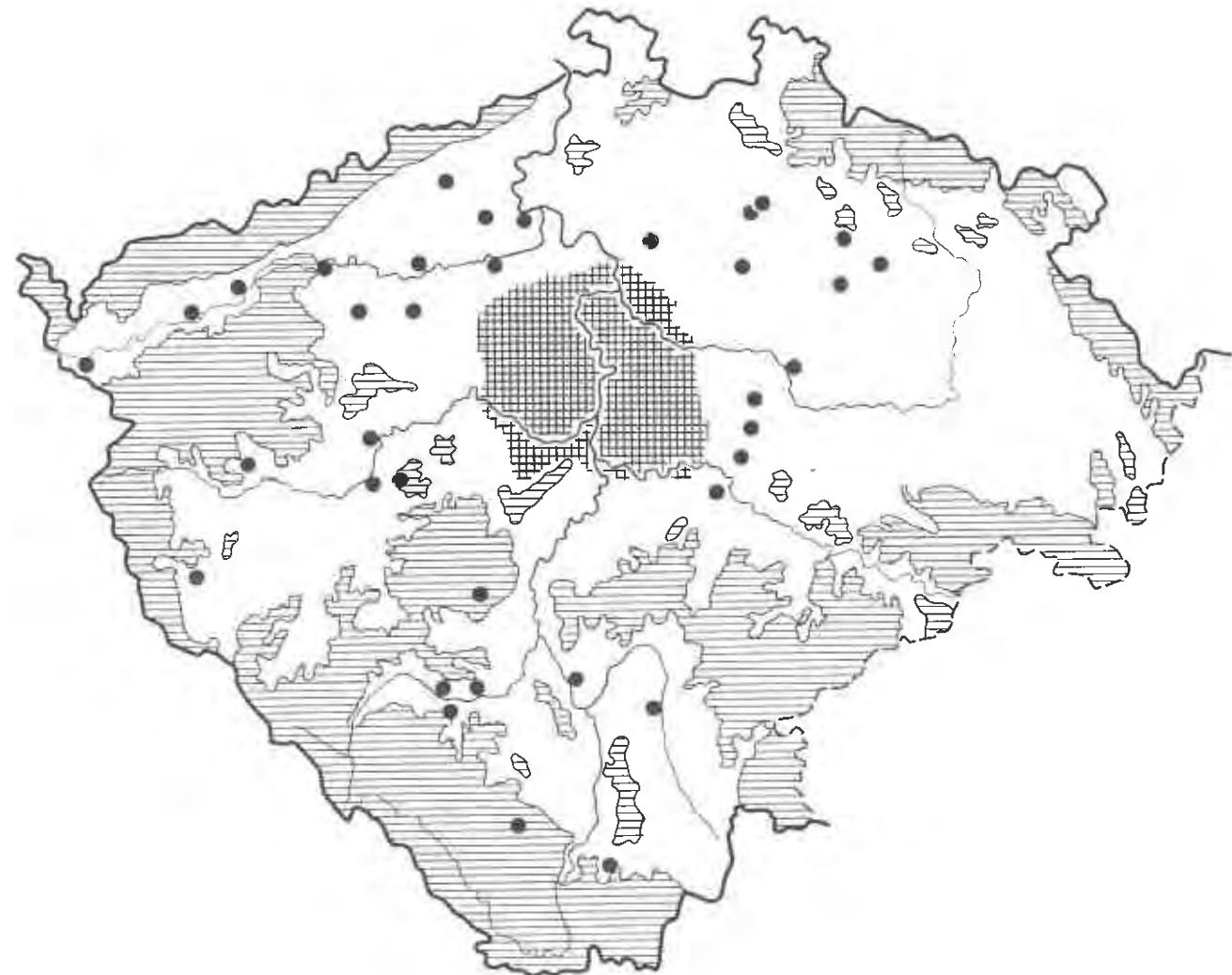
S praxí výstavby nových hradů na dobytém území se setkáváme po celý raný středověk. Kronikář Kosmas ji např. vzpomíná v 11. století při přemyslovských vpádech do okolí Čech, kdy byly záměrně likvidovány některé dobyté hrady a v jejich blízkosti se potom stavěly na strategicky výhodnějších polohách objekty nové. Málo výhodná poloha Hvozdece na Míšeňsku byla v roce 1088 důvodem, proč Vratislav II. tento hrad opustil a postavil nedaleko nový objekt na příhodnějším místě. Týmž důvodem vedl o sedm let později k rozboření Brda a k vybudování Kamence nad řekou Nisou. O obou těchto stavbách se zmiňuje Kosmas²⁸. S něčím podobným se setkáváme i mimo přemyslovské pro-

25 Widukind II, 3 (ed. *MGH SS III*, s. 438–439).

26 Kristián c. 3 (ed. *Pekař*, s. 94–95).

27 Kosmas I, 10 (ed. *Bretholz*, s. 22).

28 Kosmas II, 40 a III, 4 (ed. *Bretholz*, s. 144, 164).

Obr. 29. Čechy na sklonku 9. a v první třetině 10. století. Ve středních Čechách vyznačen přibližný rozsah území přímo ovládaného Přemyslovců, kruhové značky na ostatním českém území označují významná soudobá hradíště. Šrafováním vyznačena vrstevnice 500 m n.m.

středí. Je dobře známo, že obdobně postupovali např. němečtí panovníci na dobytém území srbských, obodritských a veletských Slovanů. Stačí tu připomenout Widukindova slova²⁹ o dobytí a devastaci srbské Gany Jindřichem I. v roce 929 a Thietmarův údaj o přibližně současném založení blízké Míšně týmž panovníkem.³⁰ I když problém lokalizace Gany a stanovení přesné chronologie tehdejších událostí je předmětem diskusí [142, s. 254, 262; 62, s. 23–25], o samotném historickém jevu ničení starých slovanských center a jejich nahrazování novými hrady německými nelze pochybovat. Případ Gany a Míšně nebyl totiž na srbském území záležitostí nijak ojedinělou, neboť tam archeologie prokázala u celé řady německých hradů vybudovaných v průběhu 10. a 11. století v jejich nevelké vzdálenosti předchozí starší centra slovanská [51; 52, s. 143].

Již několikrát bylo v odborné literatuře poukázáno na obdobný jev v Čechách a na Moravě [54, s. 116; 294, s. 107; 298, s. 109, 211; 358, s. 39 aj]. U několika významných přemyslovských správních center, o kterých máme v písemných pramenech dochovány zprávy z průběhu 11. a 12. století, nalézáme v nevelké vzdálenosti od nich starší hradíště, jejichž existence končí přibližně dobou vzniku objektu nového. Mezi takové dvojice patří na českém území s větší či menší jistotou Kouřim—Kou-

29 Widukind I, 35 (ed. *MGH SS III*, s. 432).

30 Thietmar Merseburský I, 16 (ed. *Holtzmann*, s. 22, 23).

řim, poloha u sv. Jiří [292, s. 125–126], Švédské šance—Mladá Boleslav [319, s. 17], Zabuřany—Bílina [334, s. 468, 470], Rubín u Pobořan—Žatec (obě tyto polohy spojuje starobylá cesta, viz: 97, s. 54), Tašovice—Sedlec, Libice nad Cidlinou—Oldříš, Kněží Hora u Katovic—Prácheň [na Strakonicku nedošlo patrně k zániku pouze jediného staršího hradiště, ale několika dalších, srov. 15, s. 26; 58, s. 80], Bukovec—Starý Plzeň [tato poloha má doklady osídlení již před výstavbou přemyslovského hradu, 14, s. 12], Branišovice—Doudleby aj. Teprve další bádání a archeologické výzkumy prokáží, zda je možno k nim přiřadit i jiné dvojice slovanských hradišť, jakými jsou Bezemín—Šipín [13, s. 504], Hradec u Simína (Hudčice)—Šance u Březnice (v tomto případě je první objekt nevelkým, původně pravěkým hradištěm znovu obydleným v době slovanské), Lovosice—Litoměřice aj. V některých případech byl nový přemyslovský hrad založen v kraji, kde žádné starší hradiště neexistovalo. To se týká např. Chrudimě, kde sice starší bádání předpokládalo existenci předpřemyslovského hradiště v poloze na Pumberkách, avšak nové výzkumy tento výklad vyvrátily [73, s. 533].

Vyvstává otázka, zda v některých případech Přemyslovci nepoužili jako svého správního hradu nějakého objektu staršího. Zatím se v této souvislosti pomýšlí především na Hradec Králové, kde někteří badatelé předpokládají existenci slovanského hradiště již v 9. století a to v místech, kde stál později správní hrad přemyslovský [225, s. 606, 611, 616]. Také Čáslav, jejíž jméno připomíná člena Slavníkovy rodu, bývá někdy označována za starý předpřemyslovský (slavníkovský) hrad, jenž později plnil správní funkci v přemyslovské hradské organizaci [327, s. 51, 142]. Přesné ověření stáří obou hradišek je však teprve úkolem budoucího archeologického bádání.

Podíváme-li se na geografické rozložení sledovaných dvojic hradišť, potom zjišťujeme, že se objevují ve všech nejdůležitějších sídelních oblastech raně středověkých Čech a že tak dokumentují ovládnutí celé české země Přemyslovci (obr. 30). Budiž v této souvislosti poznamenáno, že je to poslední významná událost z raných českých dějin, která téměř vůbec není zaznamenána v písemných pramenech a již dokumentujeme převážně materiálem archeologickým. Historicky velmi závažnou otázkou je, kdy k tomuto zakládání nových center došlo.

Nejstarší historický doklad o stavbě přemyslovského hradu za hranicemi jejich původní středočeské domény, tak, jak ji známe z prvních desetiletí 10. století, přináší kronikář Widukind. Podle jeho zprávy bylo v roce 950 ukončeno čtrnáctileté nepřítelství mezi Otou I. a Boleslavem I. jejich usmířením u jakéhosi nového českého hradu, který kronikář nazval *urbs nova*.³¹ Lokalizace tohoto objektu kamsi na české území je mimo jakoukoliv pochybnost, neboť v jeho podhradí byla 16. července 950 vydána Otou I. listina s údajem *Beheim suburbio Niuunburg*.³² Byl to hrad nepochybně velmi důležitý, neboť jeho obrana byla svěřena samotnému knížecímu synkovi. Alespoň k rámcové lokalizaci hradu, o níž bylo již vysloveno mnoho hypotéz, napomáhá archeologie. Ta totiž i podle dnešních značně fragmentálních znalostí středočeských hradišť může s určitostí tvrdit, že žádné z nich nevzniklo okolo poloviny 10. století. Nový hrad tudíž nutně musel ležet kdesi za hranicemi původní středočeské přemyslovské domény.

Poněvadž první historické zmínky o přemyslovských správních hradech se nekryjí s dobou jejich založení (v písemných pramenech se o nich objevují zprávy až při nějakých významných událostech, často až několik desítek let po jejich založení), nelze těchto údajů využít k upřesnění období, kdy Přemyslovci nové hrady zakládali. Z Kristiánova již zmíněného údaje o počátcích Mělníka a ze zmínek téhož legendisty o úpadku někdejší zlické Kouřimě je zřejmé, že sledovaný proces mediati-zace českých nepřemyslovských knížat je dílem již 10. století.³³

Archeologie zatím přispívá k upřesnění tohoto jevu jenom přibližně. Rámcově do 10. století je kladena proměna hradišť v Poohří [332, s. 279], na Plzeňsku k ní snad došlo někdy v první polovině 10. století [12], kolem poloviny téhož věku končí život na zlické Kouřimi [285, s. 279] a jenom rámcově do 10. století je kladen zánik hradišť na Strakonicku [15, s. 26]. U bílinského hradiště umožňuje archeologický materiál pouze rámcové datování jeho založení kamsi na přelom 10. a 11. století [335, s. 404].

31 Widukind III, 8 (ed. MGH SS III, s. 452).

32 CDB I, č. 32, s. 36.

33 Kristián c. 3, 10 (ed. Pekař, s. 94–95, 125).

Obr. 30. Čechy. Přemyslovské správní hrady (označeny čtverečkem), v jejichž blízkosti se nalézají starší slovanská hradiště (označena kroužkem). U lokalit, kde tento vztah není zcela zřejmý, je uveden otazník. Šrafováním vyznačena vrstevnice 500 m n.m.

Vybudování přemyslovské správy nad celým českým územím a především stavba nových správních hradů si nutně vyžádaly určitého období. Jemu předcházela likvidace nepřemyslovských knížat. Ibrahim ibn Jakub dokládá již v šedesátých letech českou nadvládu nad Krakovskem.³⁴ Jak lze usuzovat z vytýčení jižní hranice míšeňské diecéze založené v roce 968, dosahovala tehdy přemyslovská moc až ke Krušným horám.³⁵

Jistě není bez významu, že do doby vlády Boleslava I. můžeme položit i zánik předchozích malých soukromých družin a jejich nahrazení tzv. státní velkodružinou. O velké početnosti družiny v době Boleslavově svědčí dva údaje u kronikáře Widukinda, z nichž první se týká účasti jednoho tisíce vybraných českých bojovníků v lešské bitvě v roce 955 a druhý potom Boleslavova vyslání dvou jízdních oddílů na pomoc Měškovi v roce 967.³⁶ Velikost družiny má při úvahách o době, v níž mohlo dojít k zakládání početných nových přemyslovských správních hradů, svůj význam, neboť jedině velká družina zajišťovala, že na hradech bude dostatečný počet bojovníků.

Z hlediska studované otázky jsou závažné i dva údaje v Kosmově kronice, podle kterých by došlo v době nedlouho před založením pražského biskupství na českém území ke stavbě většího počtu ko-

34 Ibrahim ibn Jakub (ed. Kowalski, s. 146).

35 CDB I, č. 39, s. 46; č. 369, s. 339; č. 372, s. 343; č. 373, s. 344.

36 Widukind III, 44 a 69 (ed. MGH SS III, s. 458, 464).

stělu. Je to kronikářův odkaz na záhadné *privilegium ecclesie sancti Georgii*, podle něhož měl údajně Boleslav II. založit a obdarovat 20 kostelů.³⁷ S ohledem na chronologické zařazení této zprávy v kronice (je vzpomenuka před zmínkou o Mladině jednání s papežem v Římě), dále na známou kronikářovu averzi vůči Boleslavovi I. i ze skutečnosti, že klášter svatojiřský (a tudíž i jeho „privilegium“) vznikl již před pražským biskupstvím, lze tento údaj — pokud je věrohodný — vztahovat spíše k době vlády Boleslava I. Tomu by snad mohla nasvědčovat i druhá Kosmova zpráva, že biskup Dětmar vysvětil řadu kostelů.³⁸ Údaj bývá interpretován v tom smyslu, že kostely byly vystavěny již před Dětmarovým episkopátem. Poněvadž se nepochybně jednalo o kostely hradní, zdá se i tato okolnost svědčit pro velkou výstavbu hradů v době Boleslava I.

O velkém významu tohoto přemyslovského panovníka svědčí např. údaje u Widukinda,³⁹ tradice zachycená v análech kláštera v Pegau [303, s. 17–18], rozsah Boleslavovy říše zaznamenaný Ibrahímem ibn Jakubem⁴⁰ či počátek ražby českých denárů, k níž za Boleslava I. došlo. Do doby Boleslava I. je tudíž nutno položit počátek budování hradské organizace v Čechách, jež byla jedním z hlavních symptomů raně středověkých států ve střední Evropě. Poněvadž významným činitelem upevňujícím tyto státy bylo křesťanství, je velmi dobře pochopitelná snaha Boleslava I. o založení pražského biskupství. V oblasti ekonomické přivodila nová situace rozvoj tzv. služebné organizace, nutné k zajištění všech potřeb „státní“ družiny. V důsledku zániku předchozích správních center docházelo také k postupnému odumírání starších (tzv. „kmenových“) názvů a obyvatelstvo bylo nově označováno podle jmen příslušných kastelánských hradů.

Rozšíření přemyslovské moci na celé české území přivodilo zásadní změnu do života slovanských hradišť spjatých s organizačním zabezpečením původní středočeské přemyslovské domény. S výjimkou Mělníka ani jedno z hradišť, postavených na někdejší obvodu přemyslovské středočeské moci, nestalo se významnějším kastelánským hradem ani střediskem knížecí správní oblasti. Se zánikem přemyslovského středočeského dominia jejich význam upadl.

Vytváření jednotné přemyslovské správy nad celým českým územím, které podle výsledků předchozího archeologicko-historického studia hradišť započalo někdy ve čtyřicátých letech 10. století, je charakteristickým znakem vzniku a budování českého raně středověkého státu. Jeho geneze je ovšem velmi složitý proces. Archeologie zatím ve svém materiálu jenom obtížně studuje jeho příčiny; rovněž tak postupné znevolňování do té doby svobodného obyvatelstva se v hmotných památkách neodráží. Naproti tomu je archeologicky dobře sledovatelné závěrečné stadium formování státu, kdy docházelo k budování nových opevněných center, jež měla funkci správní, soudní, církevní, fiskální i vojenskou. Jedním ze znaků, kterými totiž současná historiografie charakterizuje raně středověké státy, je existence veřejné územní správy. Poněvadž se tato správa na území přemyslovském — a rovněž tak piastovském a arpádovském — opírala o hrady, nazvali ji historikové již předchozích badatelských generací hradskou organizací. První zcela bezpečný dějepisný doklad o její existenci v přemyslovském státě přináší až Břetislavova hnězdenská statuta.⁴¹ Výše provedený rozbor naznačil, že její počátky lze položit již do poloviny 10. století. Celá řada nejdůležitějších center hradské správy, jak nám o nich přináší zprávy písemné prameny z 11. století, byla vybudována zřejmě již za Boleslava I. Zánik starších hradišť v jejich blízkosti ukazuje, že přemyslovský kníže do důsledku zlikvidoval moc někdejších českých knížat a zřejmě i je samotné. Tento čin znamenal radikální zlom v tehdejší vývoji, napomohl upevnit pozice přemyslovských knížat a tím i vznik českého státu.⁴²

37 Kosmas I, 22 (ed. Bretholz, s. 42).

38 Kosmas I, 24 (ed. Bretholz, s. 46): *ecclesias a fidelibus in multis locis ad Dei laudem constructas consecrat.*

39 Zatímco o knížeti Václavovi měl Widukind pouze nejasné tušení, Boleslava znal jménem, Widukind I, 35 (ed. MGH SS III, s. 432–433).

40 Srov. poznámku 34.

41 Kosmas II, 4 (ed. Bretholz, s. 86–88).

42 Práce se snažila zachytit základní vývojové trendy, které vedly k vytvoření českého raně středověkého státu. Je nesporné, že budování přemyslovské moci v jednotlivých oblastech Čech probíhalo podle místních podmínek. Některé drobné poznatky k těmto otázkám začíná nyní přinášet archeologie (např. 237; 12 aj.). Vzhledem k limitovanému rozsahu této práce musela být vypuštěna otázka slavníkovská, která bude řešena na jiném místě.

Summary

Central Bohemia in the Early Middle Ages

III. Archaeology and the beginnings of the Přemysl-dynasty state

Introduction

The walled sites of Bohemia, largest and most conspicuous immovable archaeological vestiges of life of early human communities, have been attracting particular attention of both specialists and laymen ever since the 19th century when foundations of Bohemian archaeology were laid. For a long time, however, technical and financial demands of archaeological excavations of walled sites were an obstacle to their more thorough study. It was only after the Second World War that intensive archaeological excavations of Slavic walled sites threw new light on a number of problems concerning their fortifications, building layout, and historical significance. It was especially the contribution of long-term research on some sites that longer development sequences including either phases of ascension to power or of decline and fall of these sites — which took place, of course, in consequence of historical events and situations — could have been identified. In foreign mediaevalistic studies, marked transformations of development of walled sites are frequently linked with the development of state organization.

I. Slavic walled sites of Central Bohemia

The importance of Central Bohemia for the Early Middle Ages cannot be overestimated. The beginnings of national history of Bohemia are inextricably linked with this territory. It was here that, in the course of the second half of the 9th century, the rise of the Přemysl clan to paramountcy over the whole land and to the role of the creators of the state of Bohemia began. The historical significance of Central Bohemia is borne out by the fact that a number of Slavic walled sites were erected here (Fig. 1). This chapter gives their short characteristics with the listing of historical records concerning individual structures and with informations on the results of archaeological research carried out up to now. The territory covered by this publication is the same as that from which a catalogue of archaeological finds from Early Mediaeval inhumation cemeteries has been published by this author (*J. Sláma: Mittelböhmern im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praha 1977*). This is an area of c. 3814 square kilometres and, with respect to the present administrative structure of Czechoslovakia, it occupies the territory of the capital city of Prague and, wholly or partly, the districts of Benešov, Beroun, Kladno, Kolín, Litoměřice, Louny, Mělník, Mladá Boleslav, Praha-východ, Praha-západ, Příbram, and Rakovník.

1. Bohnice

Situated on a triangular spur-shaped hill of an irregular outline looming over the right side of the Vltava river in the N part of Prague (Fig. 2). It has never been systematically excavated and it sustained a great deal of damage by agricultural activities and a stone quarry. The extent of the site is c. 6.5 hectares; it has been settled since the prehistoric ages. A short rampart cutting a narrow ridge connecting the site hill with the surrounding plain (Pl. I) has survived. Another fortification has been excavated on the N flank of the site. Several pits and a pithouse have been excavated here. A number of surface finds of prehistoric and Slavic pottery. This may be one of the most ancient walled sites of Bohemia.

2. Budeč

Some 10 kilometres beyond the NW perimeter of Prague. The site is mentioned several times in legend texts narrating events of the 9th and incipient 10th century. At that time, Budeč was one of the important Přemyslid castles (Fig. 3). Situated on a huge spur-shaped hill delimited by two valleys (Pl. II: top). Ramparts divide the site into an acropolis and two sizable baileys; the extent of the fortified area thus amounts to almost 23 hectares. Systematically excavated since 1972. The acropolis was settled between the 9th and 13th century. At the end of the 9th century, the round church of St. Peter was built here (Pl. II: bottom), followed, perhaps in the 10th century, by the oblong church of Virgin Mary. Two residences enclosed by palisades in their vicinity. Cemeteries both by the churches and in other parts of the site. Numerous settlement and production facilities.

3. Butovice

On a flat spur-shaped hill above the deep „Prokopské údolí“ (Procopius valley) on the SW fringe of Prague. A bipartite site of an overall size of 9 hectares (Fig. 4). Two ramparts cutting the hill area partly preserved (Pl. III). A minor archaeological operation laid bare fortification remains on the N flank of the site. No informations on the building layout available. A number of surface finds of prehistoric, Slavic and Mediaeval pottery. The site is supposed to have been deserted in the 9th century. In the 11th century, a local settlement centre was the village of Butovice some 1.5 kilometre from here.

4. Dolní Břežany

This site, situated beyond the S limit of the city of Prague some 1 kilometre W of Dolní Břežany has been known since the 19th century but only in 1985 was it possible to date it to the 11th–12th centuries by means of a minor archaeological excavation. A single-area enclosure on the plan of an irregular trapeze measures slightly over 1.7 hectare. The perimeter fortification some 580 metres long had two phases. The site is situated close to a cluster of Early Mediaeval villages in which ducal craftsmen and servants are attested to by written sources.

5. Hostim

Some 4.5 kilometres ESE of Beroun, on a flat limestone ridge looming over the confluence of the Loděnice creek and Berounka river. The site size is 9.5 hectares, its plan is irregular (Fig. 5). Most of the perimeter is constituted by steep rock faces. Only the N, accessible side was fortified (Pl. X: top). It is not known whether a low ridge dividing the site into two parts is a vestige of an inner rampart or a remnant of an iron-working plant with several furnaces in a line. Most of the sherds collected on the surface may be dated to the 9th century. This site might have been deserted after the building of the nearby castle of Tetín.

6. Chotěč

Two kilometres beyond the SW fringe of Prague on a high spur-shaped hill over the Radotín creek. A small single-area site of an irregularly triangular plan and extent of 1 hectare (Fig. 6). Enclosed by a single rampart cutting the hill and turning at its edges perpendicularly into the enclosure, forming short wings (Pl. IV). No excavations have been conducted here and no finds are known from this site. Specialists usually assign it to the Slavic period; written records indicate that the surroundings have been settled since the 13th century. The dating of the site remains a task for future excavations.

7. Jíloviště

Some 4.5 kilometres SW of Zbraslav (fringe area of Prague 5). Situated on a small spur-shaped hill looming over the right side of the Berounka river and separated from the vicinity by a gorge through which the Humenská creek is passing. A single-area site of a triangular outline some 0.9 hectare in extent. Most of the perimeter is made up by steep slopes, only the S side is protected by a short but massive rampart (Pl. V: top). Scanty remains of smaller fortifications on the slopes (Pl. V: bottom). A minor excavation undertaken in 1917 brought forth prehistoric remains with but a few isolated sherds of Slavic pottery. Specialists take the site for Slavic though exact dating must be established by future excavations.

8. Klecany

Closely behind the N edge of Prague on the W fringe of the Klecany village, on a slope just above the right side of the Vltava river. A single-area site of an irregularly oval outline 5.8 hectares large was fortified along its perimeter by some 1000 metres of rampart (Fig. 8). A minor excavation of 1965 cut the rampart and laid bare foundations of two habitation structures. The pottery found here dates the site into the 12th century. Some specialists believe that this might have been the „Pravý-Hradec“ („Right Hradec“), a counterpart to Levý-Hradec („Left Hradec“, cf. infra), situated on the opposite side of the river.

9. Kozly

Situated on a terrace-shaped hillock protruding from the watermeadow area on the left side of the Labe (Elbe) river some 10 kilometres NW of the town of Brandýs-nad-Labem, sometimes assigned to the Slavic period. Before the regulation of the Labe river in the 19th century, the site exploited the „neck“ of a mighty meander of the river, having thus been protected from three sides. A single-area site of an irregularly oblong area 1 hectare in extent was fortified by some 500 metres of rampart running along the perimeter of the hillock; in its present state, the rampart is almost obliterated (Pl. VI). No archaeological excavations have been conducted here up to now. Sherds of prehistoric and Slavic (10th–12th century?) pottery were found on the surface here.

10. Královice

A bipartite site of an irregular bell-shaped outline 7.5 hectares in extent on a spur-shaped hill delimited from three sides by the Rokytka-creek valley, situated on the SW fringe of Prague territory (Fig. 10). Fortified by two ramparts cutting the hill (Pl. VII); the outer rampart belongs to the most massive fortifications of Early Mediaeval Bohemia. Not excavated archaeologically. A vestige of the original layout may be St. Margaret's church (presently Gothic and Renaissance), situated in the inner area. Surface finds of pottery date this site, by and large, into the 11th–12th century.

11. Křivoklát

This Early Mediaeval castle is mentioned in Kosmas's chronicle for 1110. Since that year, Otto II, duke of the Olomouc holding, was imprisoned here by orders of Vladislav I, duke of Bohemia, for almost three years. Kosmas says that shortly before that date, Křivoklát had been rebuilt. The castle site has not been identified as Kosmas's location is very imprecise — somewhere in the extensive Křivoklát woodlands (W of Beroun). The castle of Křivoklát might have been of minor importance, of which one of the reasons was probably its situation in a thinly settled region. Though the Přemyslids of the 12th century paid frequent visits to their residence at Zbečno (situated close to the Křivoklát woods), no sojourns on the Křivoklát castle are recorded in written sources.

12. Levý-Hradec

This site is almost universally identified with the earliest Přemyslid seat prior to their transfer to Prague. Duke Bořivoj founded the very first Christian church of Bohemia here. The site is situated on a spur-shaped hill above the left side of the Vltava river by Roztoky, N of Prague (Fig. 11). The acropolis of an irregularly oval outline measuring 3.6 hectares is separated from an independent bailey 2.8 hectares in extent (Pl. VIII) by a gorge. Both site components enclosed by fortifications the overall

length of which amounts to c. 1500 metres. Systematic excavations laid bare the foundations of Bořivoj's church (Fig. 12) and timber houses on the acropolis; some of the bailey houses had walls of wickerwork made of twigs and daubed over with clay. The site, erected c. 850 A.D., was repeatedly destroyed in the course of military operations and rebuilt. Declining in the 11th century.

13. Libuřín

Kosmas the chronicler was the first to bring this site into connection with the mythical duchess and seer Libuše; it is situated in the W part of Central Bohemia c. 5 kilometres NW of Kladno, on a spur-shaped hill of triangular outline (Fig. 13). Its overall extent amounts to 12.3 hectares. Inner ramparts divide it into an acropolis and inner and outer bailey, the latter with light fortifications (Pl. IX: bottom). An area with a source of water connected with the acropolis by a particular fortification. Length of all fortifications is c. 1630 metres. Systematic excavations have concentrated on the fortifications. One of the vestiges of the ancient situation may be the church of St. George (presently Gothic and Renaissance, Pl. IX: top). Built c. 900 A.D.; 12th–13th-century charters refer to it as „village“.

14. Lochovice

The only safely identified Slavic walled site situated in the SW part of the territory in consideration, occupying a low spur-shaped hill above the right side of the Litavka rivulet (Fig. 15). Heavily damaged by agricultural work in the last century. A bipartite site with a triangular acropolis and an oblong bailey occupies an area of c. 4.6 hectares. Of the fortifications, only a rampart 175 metres long and separating the bailey from the inner area has survived. The original length of all fortifications must have amounted to almost 1100 metres. No excavations have taken place here but some pottery fragments datable to the 10th–11th centuries have been collected on the surface.

15. Lštěň

Kosmas the chronicler refers briefly to this site in 1055 when the wife of the future duke and king of Bohemia, Vratislav II, was imprisoned here. Situated c. 10 kilometres NNE of Benešov on a sloping spur-shaped hill of an irregular outline (Fig. 16), above the left side of the Sázava river (Pl. X: bottom). Its size amounts to c. 4.3 hectares, its perimeter to c. 1100 metres. Of the fortifications, no more than a rampart across the E, accessible side of the hill, some 200 metres in length, has survived. The existence of another rampart which separated the inner and outer part of the site was established by excavations. The inner area contained St. Clement's church (still standing but rebuilt subsequently), surrounded by a cemetery. Founded perhaps at the end of the 9th century, declining in the 11th century.

16. Mělník

The Early Mediaeval castle was situated on a hill overlooking the confluence of the Vltava and Labe rivers (Pl. XI: bottom), but most of the archaeological traces have been obliterated in the course of establishment of the Mediaeval castle and town of Mělník. Its existence is borne out by historical and numismatic sources. Informations on the beginnings of Mělník contained in the „Christianus“ text imply that the site might have been founded in the 10th century in the course of integration of this territory into the Přemyslid domains. At the end of the 10th century, duchess Emma, consort of duke Boleslav II, had her coins struck at Mělník (Fig. 17). The castle, seat of ducal and ecclesiastical administration, was replaced in the 13th century by a Mediaeval town.

17. Otmíčie

Situated at the top of the Otmíčská-hora (Otmíčie mountain) a lonely hill in the Hořovice basin some 4.2 kilometres NW of Hořovice (Pl. XI: top). A bipartite structure of an irregularly oval outline occupies an area of 2.2 hectares (Fig. 18). The fortification enclosing both the inner and outer area of the site, of which some parts have survived, is represented by a stone rampart preserved at some spots up to almost 4 metres. A minor archaeological excavation of 1952 and 1953 uncovered a number of Aeneolithic and Hallstatt-La Tene pottery fragments with only a scatter of Slavic sherds (10th–11th century) in the inner part of the site. The inner area is supposed to represent a prehistoric structure re-occupied by the Slavs who might have added the outer part. The precise development sequence of the site and its chronology might be illuminated only by renewed archaeological excavations.

18. Prague

The most important Přemyslid castle built on a spur-shaped hill overlooking the confluence of the Brusnice creek and the Vltava river. Seat of Přemyslid paramounts ever since duke Bořivoj. Frequently referred to both in domestic and foreign written sources. Continuous settlement of the area until present times makes archaeological investigations difficult. The evidence obtained hitherto implies that this was a tripartite site of an area of c. 5.6 hectares (Fig. 19). Its central part — the one-time acropolis — contained the ducal palace, church (later cathedral) of St. Guy, the church of St. George with a Benedictine nunnery, the episcopal residence, etc. The most ancient church of Prague, dedicated to Virgin Mary, founded by duke Bořivoj (Pl. XII: top) on its W Bailey.

19. Pšov

Mentioned only in written sources. Kosmas the chronicler and some writers of the High Middle Ages agree that the master of this castle, Slavibor, was the father of St. Ludmila. On the other hand, the earliest legends of St. Ludmila and St. Venceslas mention only a territory held by Slavibor. This territory undoubtedly had a central castle. Most of the Mediaeval authorities identify Pšov with the later site of Mělník. No archaeological traces of this structure have been identified up to now.

Situated on a low terrace-shaped hillock in the watermeadow area of the Labe river (Fig. 20), its area being presently occupied by the town of Stará-Boleslav (Pl. XII: bottom). The outline of fortifications and the size of this possibly bipartite site may be guessed according to the ground situation and to the plan of the Mediaeval town. This site of which very little is known archaeologically is repeatedly mentioned by legends and chronicles. Duke Venceslas died a martyr's death here in 935. Legend texts describe the site of that year as containing a church, some residential complexes and other structures. A chapter of canons regular founded here by duke Břetislav I in the 11th century. Declining in importance, the site became an ecclesiastical holding.

21. Šárka

The largest site of Central Bohemia in terms of extent (Fig. 21). Erected on a large plain delimited on three sides by the deep valley of the Šárka creek (lying now on the territory of Prague 6). In addition to the acropolis situated on a large elevated rock in the SW part of the site there are two baileys (Pl. XIII: bottom, Pl. XIV). The site occupies an area of c. 25 hectares, overall length of fortifications amounts to c. 2 800 metres. No major excavations have taken place here. The site has yielded Old (c. 600–800 A.D.) and Middle Slavic (c. 800–950 A.D.) pottery, a coin of Charles the Bald struck in 845–850 (Fig. 23) and 11 Avaric-Slavic belt chapes (Fig. 22) of the 7th and 8th centuries, the origin of all these ornaments from Šárka being not quite certain.

22. Tetín

Kosmas credits the foundation of Tetín with a mythical personage called Tetka. The castle is safely evidenced by legends of St. Ludmila. At the beginning of the 20's of the 10th century, Ludmila, dowager duchess of duke Bořivoj, resided and was martyred there on the 15th/16th September 921. Situated on a rocky ridge above the right side of Berounka river some 3 kilometres SE of Beroun (Fig. 24), presently occupied by the Tetín village (Pl. XV). A bipartite enclosure of a triangular outline some 9.9 hectares in extent was fortified by a perimeter rampart (doubled at some spots); another rampart separated the inner and outer areas. The length of all fortification amounts to c. 1 400 metres. Written sources mention the existence of Ludmila's residence and a church. Only a few isolated archaeological excavations have been undertaken here.

23. Vínov

On the NE fringe of Prague territory, close to the Vínov village. The site is known since the last century but has not been scientifically excavated as yet. It consists of two fortified areas separated by a ditch (Fig. 25). The larger, triangular area occupies 3.7 hectares, the smaller, oblong one, 1.4 hectare (Pl. XIII: top). Both areas are fortified all along their perimeters. The overall length of fortifications is 940 metres. Surface finds of pottery date the site into 11th – 12th centuries. It might have been evacuated in connection with the foundation of a nobleman's residence with a gallery church at the nearby village of Vínov around 1150.

24. Vyšehrad

On a wide rocky hill overlooking the confluence of the Botič creek and Vltava river (now the territory of Prague 2). Historical epics of Bohemia locate the most ancient seat of the paramounts of Bohemia to this site. It must have existed at the end of the 10th century when a Přemyslid mint was active here. A chapter of canons regular was founded at Vyšehrad by duke Vratislav II c. 1070. Between that date and 1140, dukes of Bohemia resided here. The site suffered heavy damage by subsequent building activities, especially during the erection of a Baroque fort (Pl. XVI). The outline of the site was almost triangular, its extent almost 10 hectares (Fig. 26). Historical records and archaeological excavations bear out the existence of several churches, a chapter house and a sovereign's precinct (acropolis) with a palace and a chapel.

II. Historical development and transformations of Slavic walled sites of Central Bohemia in the Early Middle Ages

In spite of the fact that archaeological excavations of Slavic walled sites of Central Bohemia have been initiated in the 19th century, these structures are still far from being perfectly known. The lack of archaeological evidence is compensated for by a number of historical records available for these sites since the close of the 9th century.

On grounds of the knowledge available now, the earliest Slavic walled sites of Central Bohemia may be dated into the 8th century. The existence of earlier walled sites in other parts of the Slavic world and Fredegar's testimony on Wogastisburc imply that the origins of Central Bohemian walled sites may be even earlier. In Central Bohemia, the sites of Bohnice, Butovice, Šárka, Budeč and possibly Hostim have yielded finds of the Old (c. 600–800 A.D.) and Middle (c. 800–950) Slavic periods. The cluster of these sites in the Prague basin, confirming the importance of the local settlement, is conspicuous. The irregular spacing of the earliest walled sites of Central Bohemia is compatible with situations observed in other parts of the Slavic world; Polish specialists interpret such evidence as a consequence of a decentralized structure of pre-state Slavic society.

The possibilities of study of development of Central Bohemian walled sites improve greatly since the close of the 9th century thanks to the growing number of historical records concerning these structures. In the first half of the 10th century, written records or archaeological evidence bear out the existence of Prague, Levý-Hradec and Budeč, all of which had already acquired significance during the preceding period, and of Libušín, Tetín, Lštěň, Boleslav and Mělník (Fig. 28). Most of these sites display some common features. All of them contained Christian churches. This is in full accordance with the evidence of St. Venceslas legends which refer to churches on all Přemyslid castles of the period. We know of no other churches from Bohemia of this time. This difference is surely an index of a more progressive development of the Přemyslid domain in comparison with other parts of Bohemia.

Another conspicuous feature of some Central Bohemian walled sites of the incipient 10th century is their location in the landscape. Prague and Levý-Hradec were situated roughly in the middle of Central Bohemia; Boleslav, Lštěň, Mělník, Libušín and Tetín were located approximately at the same distance from Prague on the edges of extensive woodland belts separating Central Bohemia from other settled regions. The regular spacing of these sites and compatibility of their landscape setting — along river sides, usually on banks farther from Prague and, at the same time, on important routes connecting Central Bohemia with adjacent regions — were obviously intentional and may thus be considered a proof of foundation for the same purpose and approximately at the same time.

Written sources indicate that since the close of the 9th century, Prague was the most important Přemyslid castle. This was the residence of the ruling Přemyslid dukes and a major political, religious and economic centre. The name of Prague soon became known abroad. On the other hand, sites surrounding Prague and Central Bohemia in a kind of irregular circle are mostly mentioned in written sources as residences of other (not ruling) members of the Přemysl clan and as centres of second-grade importance in comparison with Prague.

By their evidence, St. Ludmila- and St. Venceslas legends, the most significant written sources for the knowledge of Bohemian history around 900, convincingly show that in this period of time, the rather confined space of Central Bohemia constituted a scene for the whole history of the Přemysl clan. At the end of the 9th century, the Přemyslids transformed this territory into a well-organized clan patrimony based on a system of walled sites. Abroad, the Přemyslids were considered as rulers of all Bohemia. This apparent contradiction may be explained by various forms of supremacy which the Přemyslids exercised over the Central Bohemian territory and over other regions of Bohemia. They might have administered directly Central Bohemia only while other semi-independent dukes or chiefs acknowledging only a formal suzerainty of the Přemyslids might have been living in other regions of Bohemia. The most important non-Přemyslid regions of contemporary Bohemia are sufficiently illuminated by the distribution of contemporary walled sites (Fig. 29). Such a double form of supremacy was nothing unusual in the Early Middle Ages, having been exercised, for instance, by the Frankish empire vis-a-vis its neighbours.

Neither the archaeological evidence available up to now nor written sources give a clear answer as to when exactly did the Přemyslids create their Central Bohemian holding. Beginning of the profound social transformations which made its origin possible lies in the regnal period of duke Bořivoj (?–890?) while it might have been fully constituted under duke Spytihněv I (895–915). The establishment of this system brought about the termination of functions of some earlier walled sites connected with the organization of the preceding social structure. No contemporary parallels from Bohemia may be adduced for the Přemyslid holding. This is another proof of a superior position of this élite clan in Bohemia of that time.

Bohemian territory underwent radical changes under duke Boleslav I (935–972). He decided to do away with the semi-independent dukes or chiefs who acknowledged the Přemyslid supremacy only nominally, annexing their territories one by one to the Přemyslid holding. This major change which ushered in the unification of Bohemia and the creation of the Přemyslid state is rather defectively illuminated by written sources. Its archaeological traces, however, are prominent. Around 950, changes of spacing of walled sites situated outside Central Bohemia are discernible. A number of ancient structures were deserted and new enclosures erected in their vicinity. It is remarkable that a number of walled sites playing, in written sources of the 11th – 12th centuries, the role of seats of Přemyslid administration are situated close to earlier hillforts the existence of which was terminated by the time of foundation of the new structures (Fig. 30). This is a proof of the fact that in the unification process, the Přemyslids totally obliterated earlier administrative structures. The Přemyslids thus became sole rulers of all Bohemia. This was a fact of major significance for subsequent development of the state of Bohemia. As a consequence of these changes, the Přemyslids created a unified administration of the whole Bohemian territory (the so-called castle organization), they reorganized their economy, initiated regular tax collection and minting of coins and they gradually converted all the land to Christianity.

These important changes left their imprints in the history of walled sites of Central Bohemia. Structures which had originally served for consolidation of the ancient Central Bohemian holding lost their significance in the new situation and declined. In the 11th – 12th centuries, some of them contained ducal (later royal) manors from which the rulers' economic facilities in the vicinity were managed. Even during this period of time, new circumstances commanded the erection of some sites of Central Bohemia (Klecany, Královice, Vínov, Dolní-Břežany, Lochovice) on which no evidence of written sources is available. They might have served for the needs of ducal economy as well. Among the castles built in Central Bohemia after the subordination of the whole land to Přemyslid rule, the only one which played a significant role was Vyšehrad. At the end of 11th and beginning of 12th century, this site became a residence of some Přemyslid rulers, vying thus, for some time, with Prague itself. This, however, was hardly more than an episode.

Texts to figures and plates

Fig. 1. Slavic walled sites of Central Bohemia: 1 Bohnice, „Zámka“, 2 Budeč, 3 Butovice, 4 Dolní-Břežany, 5 Hostim- „Kozel“, 6 Choteč „Škrábek“, 7 Jíloviště- „Humenská“, 8 Klecany, 9 Kozly, 10 Královice, 11 Křivoklát, 12 Levý-Hradec, 13 Libušín, 14 Lochovice, 15 Lštěň, 16 Mělník, 17 Otmíče, 18 Praha, 19 Pšov, 20 Stará Boleslav, 21 Šárka, 22 Tetín, 23 Vínov, 24 Vyšehrad. Full squares: Slavic sites, empty squares: not exactly dated or dubious sites, question marks: the site is mentioned in Early Mediaeval written sources but its present position is unknown. The map contains contour lines of 300 and 400 metres above sea level.

Fig. 2. Bohnice- „Zámka“ (Prague 8). Schematized plan of a walled site. Key to this and the following plans: thick line — ramparts clearly visible in the ground; thick dashed line — assumed lines of ramparts completely or partly destroyed; thin line — assumed ground plans of sites in which no traces of fortifications are visible presently.

Fig. 3. Budeč, community of Kováry, district of Kladno.

- Fig. 4. Butovice, Prague 5.
 Fig. 5. Hostim- „Kozel“, district of Beroun.
 Fig. 6. Choteč- „Škrábek“, district of Praha-západ (Prague-West).
 Fig. 7. Jíloviště- „Humenská“, district of Praha-západ.
 Fig. 8. Klecany, district of Praha-východ (Prague-East).
 Fig. 9. Kozly, community of Tišice, district of Mělník.
 Fig. 10. Královice, Prague 10.
 Fig. 11. Levý-Hradec, community of Roztoky, district of Praha-západ.
 Fig. 12. Levý-Hradec, community of Roztoky, district of Praha-západ. Ground plan of Bořivoj's round church of St. Clement with later rebuildings. The Gothic chancel is of the 15th century (oblique lines), the oblong nave and tower of the end of 17th century.
 Fig. 13. Libušín, district of Kladno.
 Fig. 14. Projected decoration of spherical buttons („gombíky“) found in the cemeteries of Kačice (top), Prague Castle (centre) and Zákolany.
 Fig. 15. Lochovice, district of Beroun.
 Fig. 16. Lštěň, community of Čtyřkoly-Lštěň, district of Benešov.
 Fig. 17. Denier coin of duchess Emma struck at the Mělník mint. Double size.
 Fig. 18. Otmíče, district of Beroun.
 Fig. 19. Prague. Approximate tracing of Castle fortifications after the reconstruction of I. Borkovský.
 Fig. 20. Stará-Boleslav, municipality of Brandýs-nad-Labem/Stará-Boleslav, district of Praha-východ.
 Fig. 21. Šárka by Dolní-Liboc, Prague 6.
 Fig. 22. Šárka by Dolní-Liboc, Prague 6. Avaric-Slavic belt chapes the findspots of which are being sought at the Šárka site or in its vicinity. Finds No. 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10 and 11 from the collections of the prehistoric department, National Museum, Prague; No. 4 — museum of Roztoky by Prague; No. 6 — prehistoric department, Museum of the capital city of Prague. 4/3 of real size.
 Fig. 23. Šárka by Dolní-Liboc, Prague 6. West Frankish denier coin found at the site. Struck under Charles the Bald at the Aquitanian mint of Melle in 845—850. Double size.
 Fig. 24. Tetín, district of Beroun.
 Fig. 25. Vnoř, Prague 9.
 Fig. 26. Vyšehrad, Prague 2.
 Fig. 27. The Přemyslid holding of Central Bohemia with contemporary walled sites at the close of the 9th and in the first third of the 10th century. Contour lines of 300 and 400 metres above sea level plotted.
 Fig. 28. Comparison of ground plans and sizes of some Slavic walled sites of Central Bohemia. 1 Bohnice- „Zámka“, 2 Libušín, 3 Levý-Hradec, 4 Stará-Boleslav, 5 Budeč, 6 Vnoř, 7 Praha, 8 Vyšehrad. If these sites are compartmented the number of the structure is on the acropolis.
 Fig. 29. Bohemia at the close of the 9th and in the first third of the 10th century. The approximate extent of Central Bohemian territory under direct Přemyslid rule plotted; circles on the rest of Bohemian territory mark major contemporary walled sites. Oblique lines: contour line of 500 metres above sea level.
 Fig. 30. Castle seats of Přemyslid administration (= squares) with earlier Slavic walled sites in their vicinity (= circles). Sites between which the relation is not clear are provided with question marks. Oblique lines: contour line of 500 metres above sea level.

Plates

- Pl. I. Top: Bohnice- „Zámka“, Prague 8. W perimeter of the site disturbed by a quarry above the Vltava river. View from S. Bottom: Inner area of the site behind a transversal rampart (on the left). View from NW.
 Pl. II. Top: Budeč, community of Kováry, district of Kladno. Upper left corner: the walled site of Budeč (bailey; acropolis with church on the horizon). Lower right corner: an ancient cemetery with rich finds by the one-time sugar mill. View from S. Bottom: the round church of SS. Peter and Paul on the W edge of the acropolis. The inner rampart under the trees. View from SW.
 Pl. III. Top: Butovice, Prague 5. Remains of outer fortifications (below the road and fence). View from SE. Bottom: the inner rampart. View from E.
 Pl. IV. Top: Choteč- „Škrábek“, district of Praha-západ. Inner side of rampart at the spot of the rectangular curving (on the left) at the N end of fortifications. View from W. Bottom: rampart with ditch. View from S.
 Pl. V. Top: Jíloviště- „Humenská“, district of Praha-západ. Transversal rampart, once wrongly identified as Kazi's funerary barrow. View from S. Bottom: NE slope of the spur-shaped hill with a small flat terrace, perhaps a vestige of fortification. View from NW.
 Pl. VI. Top: Kozly, district of Mělník. N edge of a terrace-like hillock with walled site. The rampart is situated below the electricity-line column. View from NW. Bottom: rampart (on the right) with ditch on the S perimeter of the site. View from E.
 Pl. VII. Top: Královice, Prague 10. S part of bailey as seen from the outer rampart. Inner rampart on the right (its continuation destroyed by buildings), St. Margaret's church on the left. View from E. Bottom: outer rampart (on the left) at the spot of the southward curving (destroyed by an excavation for a road) where it turns, making up the lateral bailey fortification. View from W.

- Pl. VIII. Top: Levý-Hradec, community of Roztoky, district of Praha-západ. Inner area of the site with St. Clement's church. View from NE. Bottom: S slope of the acropolis above the Žalov creek. View from SE.
 Pl. IX. Top: Libušín, district of Kladno. St. George's church on the acropolis of the site as seen from SW. Bottom: an air photograph of 1928 of the acropolis with St. George's church. Centre right: a part of the wooded bailey. View from N.
 Pl. X. Top: Hostim- „Kozel“, district of Beroun. Remains of the outer rampart (at the spot of the elevated ridge with trees). View from N. Bottom: Lštěň, community of Čtyřkoly, district of Benešov. Walled site with St. Clement's church above the Sá-zava river valley. View from NW.
 Pl. XI. Top: Otmíče, district of Beroun. W edge of the Otmíčská-hora (Otmíče mountain). View from W. Bottom: Mělník, district of Mělník. W edge of the Mělník spur-shaped hill, site of the one-time Přemyslid enclosure, with the church of SS. Peter and Paul and with a Renaissance-period residence. View from SW.
 Pl. XII. Top: Prague. Reconstruction of the 10th-century layout. After I. Borkovský. Bottom: Stará-Boleslav (municipality of Brandýs-nad-Labem/Stará-Boleslav, district of Praha-východ). Modern buildings on the site of one-time Přemyslid enclosure. Roof of St. Venceslas's church on the left, St. Clement's church on its right side. Centre: the Gothic town gate situated most probably where the inner rampart once stood. View from W.
 Pl. XIII. Top: Vnoř, Prague 9. Area of the so-called „Malé-hradiště“ („Small walled site“). Trees grow on the perimeter fortification. View from W. Bottom: Šárka by Dolní-Liboc, Prague 6. The acropolis on the left; it is separated from the inner bailey by steep slopes of the „Kozákova-skála“ („Kozák's rock“). View from S.
 Pl. XIV. Top: Šárka by Dolní-Liboc, Prague 6. S part of the inner bailey with remains of rampart. View from W. Bottom: E rampart (at the spot of the high ridge) of the inner bailey. View from SE.
 Pl. XV. Top: Tetín, district of Beroun. N side of the rock with the site above the Berouňka valley. Church of St. John of Nepomuk, originally of St. Michael, in the background. View from NW. Bottom: remains of the outer rampart with ditch. View from NW.
 Pl. XVI. Vyšehrad, Prague 2. An old view of the Vyšehrad rock (W perimeter of the site) of the beginning of the 18th century. Bottom: present state of Vyšehrad. View from SW.

English by Petr Charvát

Soupis použitých písemných historických pramenů, literatury a zkratek

Písemné historické prameny

- Abu l-Hasan Alí ibn al-Husajn al-Masúdí, Rýžoviště zlata a doly drahokamu, ed. *Magnae Moraviae Fontes Historici III*, Brno 1969, s. 404–408.
- Annales Fuldenses*, ed. *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum I*, s. 337–415.
- Canaparius, *Vita s. Adalberti = Est locus*
- Crescente fide* (tzv. bavorská recenze), ed. *Fontes rerum Bohemicarum I*, Pragae 1873, s. 183–190.
- Crescente fide* (tzv. česká recenze), ed. J. Ludvíkovský; Nově zjištěný rukopis legendy *Crescente fide* a jeho význam pro datování Kristiána, *Listy filologické* 81, 1958, s. 56–68.
- Dětmar = Thietmar
- Diffundente sole*, ed. V. Chaloupecký, *Prameny X. století Legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile* (Svatováclavský sborník II, 2), Praha 1939, s. 486–492.
- Einhard, *Vita Karoli Magni*, ed. *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum II*, s. 443–463.
- Est locus*, ed. J. Karwasińska, *Św. Wojciecha biskupa i męczennika żywot pierwszy*, *Monumenta Poloniae historica, Nova series IV*, 1, Warszawa 1962.
- Fuit in provincia Boemorum, ed. V. Chaloupecký, *Prameny X. století Legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile* (Svatováclavský sborník II, 2), Praha 1939, s. 467–475.
- Gumpold, *Vita Venceslai*, ed. *Fontes rerum Bohemicarum I*, Pragae 1873, s. 146–166.
- Hájek z Libočan, *Kronika česká*, ed. V. Flajšhans, *Václava Hájka z Libočan Kronika česká, díl I. — Praha 1918, díl II. — Praha 1923, díl III. — Praha 1929, díl IV. — Praha 1933.*
- Historia beati Ivani*, ed. *Fontes rerum Bohemicarum I*, Pragae 1873, s. 112–120.
- Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*, ed. E. Szentpétery, *Scriptores rerum Hungaricarum, tomus I*, Budapestini 1937, s. 239–505.
- Ibráhím ibn Jakúb, *Zpráva o cestě do slovanských krajin*, ed. T. Kowalski, *Relacja Ibráhíma ibn Jakūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekrfege*, *Monumenta Poloniae historica, Nova series I*, Kraków 1946.
- Kanovník vyšehradský, *Chronicon*, ed. *Fontes rerum Bohemicarum II*, Praha 1874, s. 203–237.
- konfirmační knihy, edd. F. A. Tingl, J. Emler, *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim*, Pragae 1867 sq.
- Kosmas, *Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series II*, Berlin 1923.
- Kristián, *Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille avie eius*, ed. J. Pekař, *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*, Praha 1905, s. 88–125.
- Kronika tř. Dalimila*, ed. Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila. K vydání připravili B. Havránek a J. Daňhelka. *Historické poznámky napsal Z. Kristen*. Praha 1958 (2. vydání).
- Laurentius, *Passio s. Wenceslai*, ed. *Fontes rerum Bohemicarum I*, Pragae 1873, s. 167–182.
- Letopis Vincenciův, ed. *Fontes rerum Bohemicarum II*, Praha 1874, s. 407–460.
- Letopisy hradištsko-opatovické, ed. *Fontes rerum Bohemicarum II*, Praha 1874, s. 386–400.
- listiny a listy, ed. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, Praha 1904 sq.; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, ed. J. Emler, Praha 1855 sq.
- Liudprand, *Antapodoseos seu Rerum per Europam gestarum libri VI*, *Monumenta Germaniae historica, Scriptorum III*, s. 273–339.
- Neplach, *Summula chronicae tam Romanae quam Bohemicae*, ed. *Fontes rerum Bohemicarum III*, Praha 1882, s. 451–484.
- Oportet nos fratres*, ed. J. Pekař, *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*, Praha 1905, s. 389–408.
- Oriente iam sole I* (kratší redakce), ed. J. Pekař, *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*, Praha 1905, s. 409–430.
- privilegia českých královských měst, ed. J. Čelakovský, *Codex iuris municipalis regni Bohemiae, II*, Praha 1895.
- Proložní legenda o přenesení ostatků sv. Václava, ed. J. Vajs, *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile*, Praha 1929, s. 67–68 (vydal N. J. Serebrjanskij).

- Proložní legenda o sv. Ludmile, ed. J. Vajs, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, Praha 1929, s. 64—65 (vydal N. J. Serebrjanskij).
- Proložní legenda o sv. Václavu, ed. J. Vajs, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, Praha 1929, s. 65—67 (vydal N. J. Serebrjanskij).
- Přibík Pulkava z Radenína, Kronika česká, ed. Fontes rerum Bohemicarum V, Praha 1893, s. 3—207 (latinská redakce), s. 211—326 (česká redakce).
- Regino, Chronicon, ed. Monumenta Germaniae historica, Scriptorum I, s. 537—629.
- Simonis de Keza, Gesta Hungarorum, ed. E. Szenpétery, Scriptorum rerum Hungaricarum, tomus I, Budapestini 1937, s. 129—194.
- soupis papežských desátků, ed. W. W. Tomek, Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí Pražské. Praha 1873.
1. stsl. václavská legenda, ed. J. Vajs, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, Praha 1929, s. 14—20 (redakce vostokovská, vydal N. J. Serebrjanskij), s. 20—28 (redakce minejní, vydal N. J. Serebrjanskij), s. 36—43 (redakce charvatsko-hlaholská, vydal J. Vajs).
2. stsl. václavská legenda, ed. J. Vajs, Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, Praha 1929, s. 84—124 (vydal J. Vašica).
- Thietmar Merseburgensis, Chronicon, ed. R. Holtzmann, Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series IX, Berlin 1935.
- Ut annuncietur I, II, ed. A. Podlaha, Vita sancti Wenceslai incipiens verbis „Ut annuncietur“, Pragae 1917.
- Vavřinec Montecassinský = Laurentius
- Větší prokopská legenda = Vita sancti Procopii maior
- Vita sancti Procopii maior, ed. V. Chaloupecký, B. Ryba, Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty, Praha 1953, s. 246—265.
- Widukindi Corbeiensis, Rerum gestarum Saxoniarum libri tres, ed. Monumenta Germaniae historica, Scriptorum III, s. 408—467.
- Život sv. Ivana = Historia beati Ivani

Zkratky edicí písemných pramenů

- Bretholz — Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Hrsg. von Bertold Bretholz (MGH SRG NS II). Berlin 1923.
- CDB — Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, ed. G. Friedrich et al. Praha 1904 sq.
- CIM — Codex iuris municipalis regni Bohemiae, II, ed. J. Čelakovský. Praha 1895.
- Flajšhans — Václava Hájka z Libočan Kronika česká. Vydal V. Flajšhans, díl I. — Praha 1918, díl II. — Praha 1923, díl III. — Praha 1929, díl IV. — Praha 1933.
- FRB — Fontes rerum Bohemicarum — Prameny dějin českých. Praha 1873 sq.
- Havránek, Daňhelka, Kristen — Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila. K vydání připravili B. Havránek a J. Daňhelka. Historické poznámky napsal Z. Kristen. Praha 1958 (2. vydání).
- Holtzmann — Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Hrsg. von Robert Holtzmann (MGH SRG NS IX). Berlin 1935.
- Chaloupecký — V. Chaloupecký, Prameny X. století Legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile (Svatováclavský sborník II, 2). Praha 1939.
- Karwasińska — Św. Wojciecha biskupa i męczennika żywot pierwszy. Wydała, wstępem i komentarzem opatrzyła Jadwiga Karwasińska (MPH NS IV, 1). Praha 1962.
- Kowalski — Relacja Ibrahima ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekręgo. Wydał, wstępem, komentarzem i przekładem opatrzył Tadeusz Kowalski (MPH NS I). Kraków 1946.
- LC — Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Edd. F. A. Tingl, J. Emler. Pragae 1867 sq.
- Ludvíkovský — J. Ludvíkovský, Nově zjištěný rukopis legendy Crescente fide a jeho význam pro datování Kristiána, Listy filologické 81, 1958, s. 56—68.
- MGH SS — Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 usque ad annum 1500, Scriptorum, Hannover — Berlin 1826 sq.
- MGH SRG NS — Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi 500 usque ad annum 1500, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova series, Berlin 1922 sq.
- MMFH — Magnae Moraviae Fontes Historici, Pragae — Brunae 1966 sq.
- MPH NS — Monumenta Poloniae historica, Nova series, Kraków — Warszawa 1946 sq.
- Pekař — J. Pekař, Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians. Praha 1905.
- Podlaha — A. Podlaha, Vita sancti Wenceslai incipiens verbis „Ut annuncietur“, Pragae 1917.
- RDP — Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecezí Pražské. Vydal V. V. Tomek. Praha 1873.
- Reg. — Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Ed. J. Emler. Praha 1855 sq.
- SLP — Středověké legendy prokopské. Jejich historický rozbor a texty. Napsali V. Chaloupecký a B. Ryba. Praha 1953.
- SRH — Scriptorum rerum Hungaricarum, Budapestini 1937 sq.
- Vajs — Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile. Uspořádal Josef Vajs. Praha 1929.

Literatura

- 1 Anonymus: Kněze Krolmusa archaeologické pátrání a výtěžky v letech 1853, PA 1, 1855, s. 90—93.
- 2 Anonymus: Kněze Krolmusa archaeologické pátrání a výtěžky v letech 1855, PA 2, 1857, s. 43—45.
- 3 Anonymus: Zprávy o schůzích archaeologického sboru Musea kr. Českého. PA 4, 1860, s. 188—189.
- 4 Axamit, J.: Nález na Tetíně, Obzor praehistorický — příloha Časopisu společnosti přátel starožitností 3, 1912, s. 22—24.
- 5 Axamit, J.: Hrad „Kazín“ a „Kazina mohyla“, PA 29, 1917, s. 157—163.
- 6 Axamit, J.: Tetín. Praha 1924.
- 7 Axamit, J.: Kazín a Kazina mohyla. Praha 1925.
- 8 Axamit, J.: Libušín. Praha 1926.
- 9 Axamit, J.: Hradiště na Berounsku, Podbrdský kraj 3, 1926/1927, s. 9—14.
- 10 Axamit, J.: Nové objevy na Tetíně, Podbrdský kraj 3, 1926/1927, s. 6—8.
- 11 Bartošková, A.: Archeologický výzkum na předhradí Budče v porovnání s výsledky magnetické prospekce, in: Geofyzika a archeologie. Praha 1983, s. 115—118.
- 12 Bašta, J. — Baštová, D.: K problematice počátků a vývoje slovanských hradišť v západních Čechách, in: Studia Mediaevalia Pragensia 1, Praha 1988 (v tisku).
- 13 Baštová, D.: Šipín a Všeruby — nové hradištní nálezy z Plzeňska, AR 36, 1984, s. 498—511.
- 14 Beneš, A.: Hradiště Bukovec, in: Naučná lesnická stezka Zábělá. Plzeň 1979, s. 5—14.
- 15 Beneš, A.: Počátky osídlení Vimperska ve světle archeologie, in: Vimperk — město pod Boubínem. České Budějovice 1979, s. 13—75.
- 16 Beneš, F.: Šárka, PA 7, 1868, s. 165—184.
- 17 Beranová, M.: Zemědělství, in: Čechy v době slovanské, Archeologie o vzniku a počátcích českého státu. Praha 1984, s. 98—101.
- 18 Beranová, M. — Smetánka, Z. — Staňa, Č.: Archeologické issledovanija slavjanskoj epochi v Čechii i v Moravii v 1966—74 gg., PA 66, 1975, s. 153—247.
- 19 Birnbaum, V.: Kostel sv. Kosmy a Damiana ve Staré Boleslavi, PA 32, 1921, s. 244—250.
- 20 Birnbaum, V.: K otázce našich rotund, PA 35, 1927, s. 167—185.
- 21 Bláhová, M.: Terminologie sídlišť ve vyprávěcích pramenech první čtvrtiny 12. století, ČSČH 26, 1978, s. 249—278.
- 22 Boháč, Z.: Patrocinia románských kostelů v Čechách, Historická geografie 8, 1972, s. 31—52.
- 23 Boháč, Z.: Dějiny osídlení středního Povltaví v době předhusitské. Praha 1978.
- 24 Boháč, Z.: K novému pojetí studia dějin osídlení v Čechách, in: Badania z dziejów osadnictwa i toponymii. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1978, s. 21—35.
- 25 Boháč, Z.: Osídlení raně středověkých Čech ve světle památek románské architektury, Folia historica Bohemica 1, 1979, s. 157—176.
- 26 Boháč, Z.: České řeky ve světle písemných pramenů a starých map, Historická geografie 24, 1985, s. 31—54.
- 27 Böhm, J.: Zjišťovací výzkum na Levém Hradci (okr. Praha-venkov), Zprávy Československého státního archeologického ústavu 4, 1931, (1934), s. 59—60.
- 28 Böhm, J.: Výzkum libušínského hradiště, AR 2, 1950, s. 79—87.
- 29 Böhm, J. — Wagner, J.: Hradiště nad Libušínem (okr. Slaný), Zprávy Československého státního archeologického ústavu 4, 1931, (1934), s. 67—68.
- 30 Borkovský, I.: Půdorys domu z doby prvních Přemyslovců na Levém Hradci, Zprávy památkové péče 7, 1947, s. 50—58.
- 31 Borkovský, I.: Výzkum Levého Hradce v roce 1948, AR 1, 1949, s. 105—109.
- 32 Borkovský, I.: Kostel Panny Marie na pražském hradě, PA 44, 1953, s. 129—200.
- 33 Borkovský, I.: Staročeský dvorec na Levém Hradci, AR 5, 1953, s. 621—624, 641—646.
- 34 Borkovský, I.: Poloha kopce „Žiži“ na Pražském hradě, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 62, 1954, s. 15—21.
- 35 Borkovský, I.: Předkřesťanské pohřebiště v Žalově, AR 6, 1954, s. 62—63.
- 36 Borkovský, I.: Přínos archeologie k poznání dějin Levého Hradce, Časopis Společnosti přátel starožitností 62, 1954, s. 129—138.
- 37 Borkovský, I.: Ukončení výzkumu na Levém Hradci v r. 1954, AR 7, 1955, s. 653—659.
- 38 Borkovský, I.: Přemyslovská hradiště jako pramen historického poznání, PA 47, 1956, s. 348—361.
- 39 Borkovský, I.: Levý Hradec. Nejstarší sídlo Přemyslovců. Praha 1965.
- 40 Borkovský, I.: Levý Hradec près de Prague (Bohême), in: Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie. Praha 1966, s. 226—227.
- 41 Borkovský, I.: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha 1969.
- 42 Borkovský, I.: Svatojiřská bazilika a klášter na Pražském hradě. Praha 1975.
- 43 Braniš, J.: Staročeské hrady. Praha 1909.
- 44 Bubeník, J.: Příspěvek k topografii slovanské osídlení středního Poohří, AR 28, 1976, s. 374—388.
- 45 Bubeník, J. — Uhlíková, O.: K počátkům města Žatce, in: Středověká archeologie a studium počátků měst. Praha 1977, s. 36—48.
- 46 Bubeník, J. — Uhlíková, O.: K počátkům města Žatce (Topografie raně středověkých nálezů na jeho území), PA 68, 1977, s. 193—218.
- 47 Budeč a okolí. Spis vydaný na oslavu tisícileté památky založení kostela sv. Petra a Pavla na Budči. Zákolany 1905.

- 48 *Buchtela, K.*: Die alte Herzogenburg in Altbunzlau, Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege, N. F. 3, Band 14, 1915, s. 49—56.
- 49 *Cach, F.*: Nejstarší české mince. České denáry do mincovní reformy Břetislava I. Praha 1970.
- 50 *Cibulka, J.*: Václavova rotunda svatého Víta, in: Svatováclavský sborník I. Kníže Václav svatý a jeho doba. Praha 1934, s. 230—685.
- 51 *Coblentz, W.*: Zum Wechsel der Befestigungsfunktion vom IX. bis zum XI. Jahrhundert im ostsassischen Gebiet (am Beispiel des Meissner Landes), Slovenská archeológia 18, 1970, s. 137—152.
- 52 *Coblentz, W.*: Bemerkungen zur slawischen Archäologie der sorbischen Gaue (Zusammenfassung), in: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome 1. Bratislava 1979, s. 141—143.
- 53 *Čarek, J.*: Románská Praha. Praha 1947.
- 54 *Červinka, I. L.* 1928: Slované na Moravě a říše velkomoravská. Brno 1928.
- 55 *Čtverák, V.* — *Kudrnáč, J.*: Slovanské sídlištní objekty klučovského horizontu z Poříčan, okr. Nymburk, AR 39, 1987, s. 386—398.
- 56 *Dostál, B.*: Břeclav — Pohansko, IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno 1975.
- 57 *Dostál, B.*: Kočevničeskije elementy v materialnoj kul'ture moravskich slavjan, in: Pliska — Preslav 3, 1981, s. 79—83.
- 58 *Dubský, B.* 1928: Slovanský kmen na střední Otavě. Řepice 1928.
- 59 *Durdík, T.*: Archeologie k počátkům a podobě přemyslovského Křivoklátu, Výsledky první etapy výzkumu (1973—75), AR 30, 1978, s. 304—320.
- 60 *Durdík, T.*: Die Anfänge des Burgenbaues im Jagdgebiet der Přemysliden, in: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome 1. Bratislava 1979, s. 201—210.
- 61 *Durdík, T.*: Výzkum hradu Křivoklátu v souvislosti s jeho generální opravou (1973—1978), Archaeologia historica 4, 1979, s. 105—112.
- 62 *Fiala, Z.*: Dva kritické příspěvky ke starým českým dějinám, Sborník historický 9, 1962, s. 5—65.
- 63 *Fiala, Z.*: Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. století podle dnešních znalostí (Pokus o střízlivý výklad), ČSČH 14, 1966, s. 54—65.
- 64 *Fiala, Z.*: O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích i diplomatických pramenech 12. a 13. století až do založení Starého Města pražského, in: Z českých dějin. Praha 1966, s. 35—62.
- 65 *Fiala, Z.*: O pramenech tak řečeného Dalimila k jeho historii sv. Václava, ČSČH 19, 1971, s. 871—900.
- 66 *Filip, J.*: Praha pravěká. Praha, stavební a umělecký vývoj města. Osmera knih díl první. Praha 1949.
- 67 *Flajšhans, V.*: Jména osob a míst v legendách svatováclavských, in: Svatováclavský sborník I. Kníže Václav svatý a jeho doba. Praha 1934, s. 819—832.
- 68 *Fridrichová, M.*: Halštatská sídliště na pražském území. Praha 1974.
- 69 *Friedrich, F. C.*: Několik poznámek k otázkám o valech našich hradů, Podbrdský berounský kraj 3, 1926/1927, s. 14—15.
- 70 *Friedrich, F. C.*: Otázka spečených valů, Obzor prehistorický 13, 1946, s. 88—90.
- 71 *Friedrich, F. C.*: K otázce t. zv. spečených valů a druhotně přepálené pravěké keramiky, Časopis Národního muzea — odd. věd. spol. 126, 1957, s. 130—138.
- 72 *Friedrich, W.*: Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation. Wien 1912.
- 73 *Frolík, J.*: K počátkům Chrudimí, AR 35, 1983, s. 517—539.
- 74 *Gojda, M.* — *Kuna, M.*: Roztoky — a newly discovered settlement area of the Early Slavic period, in: Archaeology in Bohemia 1981—1985. Prague 1986, s. 175—182.
- 75 *Graus, F.*: Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské, I. Praha 1953.
- 76 *Graus, F.*: Die Vorläufer der Städte auf westslawischen Gebiet, in: Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 21, Spoleto 1974, s. 231—266.
- 77 *Grueber, B.*: Die Burgstelle und die Kirchen zu Tetín II., in: Mitteilungen der Kaiserl. Königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 3, s. 106—110.
- 78 *Guth, K.*: České rotundy, PA 34, 113—188.
- 79 *Guth, K.*: Počátky Prahy, in: Českou minulostí. Praha 1929, s. 50—64.
- 80 *Guth, K.*: Praha a Libušín. Příspěvek k diskusi o jejich stáří, Časopis Společnosti přátel starožitností československých 39, 1931, s. 30—42.
- 81 *Guth, K.*: Vyšehrad, PA (skupina historická) 1, 1931, s. 63—64.
- 82 *Guth, K.*: Praha, Budeč a Boleslav, in: Svatováclavský sborník I. Kníže Václav svatý a jeho doba. Praha 1934, s. 686—818.
- 83 *Hájek, L.* — *Moucha, V.*: Nálezy ze Zámku u Bohnic v Národním muzeu v Praze, I, Archaeologica Pragensia 4, 1983, s. 19—115.
- 84 *Hásková, J.*: Nález karolinského denáru v Šárce. K obchodním stykům českých Slovanů s říší frankou, Numismatický sborník 9, 1966, s. 5—10.
- 85 *Hásková, J.*: K obchodním stykům českých Slovanů s říší frankou, in: I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, tom VI. Wrocław — Warszawa — Kraków 1968, s. 275—278.
- 86 *Hásková, J.*: Curtis Stbeczna a nejstarší doklady její existence, Numismatické listy 25, 1970, s. 102—110.
- 87 *Hásková, J.*: Vyšehradská mincovna na přelomu 10. a 11. století, Sborník Národního muzea v Praze, řada A, sv. 29, 1975, s. 105—160.
- 88 *Hejna, A.*: Výzkum na hradě Stará Plzeň v roce 1972, in: Tisíc let Staré Plzně (Sborník Západočeského muzea v Plzni, řada Historie I). Plzeň 1976, s. 49—60.

- 89 *Hejna, A.*: Vývoj osídlení v dolním Posázaví a na Benešovsku v době přemyslovské, Archaeologia historica 7, 1982, s. 185—195.
- 90 *Hejtmánek, V.*: Staré pohřebiště u Radonic, PA 13, 1886, s. 284—285.
- 91 *Herain, J.*: O Vyšehradu starém a novějším, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 11, 1903, s. 23—35.
- 92 *Herain, J.*: Vykopané zbytky románské kaple sv. Vavřince na Vyšehradě, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 11, 1903, s. 145—156.
- 93 *Hrdlička, L.* — *Vencl, S.*: Stará Boleslav, k. o. Brandýs n. L. — St. Boleslav, o. Praha-východ, in: Výzkumy v Čechách 1969. Praha 1972, s. 150.
- 94 *Hřibová, B.*: Mapa přírodní krajiny českých zemí ve 12. století, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, přírodní vědy II, 1956, s. 61—94.
- 95 *Chaloupecký, V.*: Počátky státu českého a polského, in: Dějiny lidstva od pravěku k dnešku, díl III. Základy středověku. Praha 1937, s. 589—638.
- 96 *Chaloupecký, V.*: Prameny X. století Legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile, in: Svatováclavský sborník na památku 1 000. výročí smrti knížete Václava svatého II, 2. Praha 1939.
- 97 *Charvátová, A.*: Středověké cesty na Žatecku, in: Žatec, české město ve vývoji architektury a urbanistiky. Praha 1958, s. 52—58.
- 98 *Janáček, J.*: Vyprávění o Vyšehradu. Praha 1964.
- 99 *Jelínek, B.*: Dvě Hradiště, PA 11, 1881, s. 653—660.
- 100 *Jelínek, B.*: Vrch Hradec, Lochovice, Neumětely a Skřipel, PA 11, 1881, s. 109—120.
- 101 *Jelínek, B.*: Hradiště u Butovic, PA 12, 1884, s. 125—132.
- 102 *Jelínek, B.*: Materialien zur Vorgeschichte und Volkskunde Böhmens, II, MAGW 24, 1894, s. 57—83.
- 103 *Jireček, H.*: Župy Čech středních až do roku 1200, PA 2, 1857, s. 306—314.
- 104 *Justová, J.*: Archeologický výzkum na předhradí slovanského hradiště v Libici nad Cidlinou a v jeho zázemí v letech 1980—1984 (Předběžná zpráva), AR 37, 1985, s. 308—318.
- 105 *Kabát, J.*: Brány na přemyslovském hradě v Libušíně, AR 4, 1952, s. 289—294.
- 106 *Kabát, J.*: Výzkum a restaurace středního valu na slovanském hradě v Libušíně, AR 5, 1953, s. 774—748.
- 107 *Kabát, J.*: Libušín, bourgwall slave près de Kladno (Bohême), in: Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie. Prague 1966, s. 228—229.
- 108 *Kalandra, Z.*: České pohanství. Praha 1947.
- 109 *Karbusický, V.*: Über die Beziehungen zwischen der älteren tschechischen und germanischen Epik, in: Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. Berlin 1965, s. 197—213.
- 110 *Kašička, F.* — *Nechvátal, B.*: Otonská architektura na Vyšehradě a její rekonstrukce, Umění 24, 1976, s. 429—435.
- 111 *Kašička, F.* — *Nechvátal, B.*: Příspěvek archeologie k poznání zaniklého Vyšehradu (bazilika sv. Petra a Pavla), Památky a příroda 1976, s. 583—592.
- 112 *Kašička, F.* — *Nechvátal, B.*: Stavební proměny baziliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě ve světle posledních archeologických nálezů, Archaeologia historica 2, 1977, s. 283—289.
- 113 *Kašička, F.* — *Nechvátal, B.*: Vyšehradské hřbitovy v historickém a urbanistickém vývoji, Památka a příroda 1977, s. 193—208.
- 114 *Kašička, F.* — *Nechvátal, B.*: K problematice — CURIA REGIS — na Vyšehradě, Archaeologia historica 4, 1979, s. 95—103.
- 115 *Kašička, F.* — *Nechvátal, B.*: Rekonstruktion eines vorromanischen ottonischen Bauwerks auf dem Vyšehrad, in: Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome 1. Bratislava 1979, s. 421—426.
- 116 *Kašička, F.* — *Nechvátal, B.*: K nejstaršímu vývoji kapitulního okrsku na Vyšehradě, Archaeologia Pragensia 5, 1984, s. 81—96.
- 117 *Katz, V.*: O chronologii denárů Boleslava I. a Boleslava II. Praha 1935.
- 118 *Kaván, J.*: Slovanské hradiště Hradec nad Jizerou a některé problémy jeho datování, PA 58, 1967, s. 143—168.
- 119 *Klanica, Z.*: Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha 1986.
- 120 *Klápště, J.*: Středověké osídlení Černokostelecka, PA 69, 1978, s. 423—475.
- 121 *Klápště, J.*: recenze práce A. Merhautové — D. Třeštíka, Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1983, PA 75, 1984, s. 497—502.
- 122 *Knor, A.*: Slovanské hradisko v Jenišově—Tašovicích, AR 3, 1951, s. 16, 25—26.
- 123 *Konopa, P.*: Nové nálezy slovanských sídlištních objektů v Praze 6 — Řepích, Archaeologia Pragensia 4, 1983, s. 177—184.
- 124 *Košťál, M.*: K počátkům labské plavby, Z minulosti Děčína 2, 1974, s. 275—281.
- 125 *Král, J.*: Kde se rozkládal „Vyšehrad“? Studie historicko-anthropogeografická. Nový Bydžov 1947.
- 126 *Králík, O.*: Kreščeníje Borživoja i vopros o nepreryvnosti staroslovjanskoj literatury v Čechii, Trudy otdela drevnerusskoj literatury 19, 1963, s. 148—168.
- 127 *Krzemieńska, B.*: Krize českého státu na přelomu tisíciletí, ČSČH 18, 1970, s. 497—532.
- 128 *Krzemieńska, B.*: Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039—1041), Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 89, seš. 5. Praha 1979.
- 129 *Krzemieńska, B.* — *Třeštík, D.*: Služebná organizace v raně středověkých Čechách, ČSČH 12, 1964, s. 637—667.
- 130 *Krzemieńska, B.* — *Třeštík, D.*: Přemyslovská hradiště a služebná organizace přemyslovského státu, AR 17, 1965, s. 624—644, 649—655.

- 131 *Krzemieńska, B. — Třeštík, D.*: Hospodářské základy raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. a 11. století), *Hospodářské dějiny* 1, 1978, s. 149—230.
- 132 *Kudrnáč, J.*: Výzkum slovanského hradiště Tetína, AR 3, 1951, s. 321—324.
- 133 *Kudrnáč, J.*: Halštatské hradiště u Březí, okres Praha — východ, AR 14, 1962, s. 470—475.
- 134 *Kudrnáč, J.*: Slovanský výzkum v Čechách po r. 1945, AR 15, 1963, s. 625—632, 637—662.
- 135 *Kudrnáč, J.*: Vývoj slovanského osídlení mezi pražským Povltavím, Labem, Sázavou a Výrovkou, PA 54, 1963, s. 173—223.
- 136 *Kudrnáč, J.*: Průzkum vinořského hradiště u Prahy, AR 16, 1964, s. 214—219.
- 137 *Kudrnáč, J.*: Hradiště u Královic, AR 17, 1965, s. 43—48.
- 138 *Kudrnáč, J.*: Bourgwall de Tetín près de Beroun (Bohême), in: *Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie*. Prague 1966, s. 232.
- 139 *Kudrnáč, J.*: Ključov. Staroslovanské hradiště ve středních Čechách. K počátkům nejstarších hradišť v Čechách. Praha 1970.
- 140 *Kurnatowska, Z.*: Bildungsprozess des polnischen Staates und seine Spiegelung in der Besiedlungsstruktur, in: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.—10. Jahrhundert*. Nitra 1984, s. 165—172.
- 141 *Labuda, G.*: Wratyslaw I, in: *SSS, tom szósty T—W, część druga V*, W. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1980, s. 598.
- 142 *Labuda, G.*: Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej, 1. Poznań 1961.
- 143 *Lalik, T.*: Włosé kanoników starobolesławskich w pierwszej połowie XI wieku, *Ze studiów nad organizacją domeny książęcej*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 19, 1971, s. 399—429.
- 144 *Líbal, D.*: recenze práce A. Merhautové, *Raně středověká architektura v Čechách*, Praha 1971, *Umění* 22, 1974, s. 160—175.
- 145 *Líbal, D.*: Raně středověký vývoj kostela sv. Petra a Pavla na Budči, *Umění* 29, 1981, s. 395—398.
- 146 *Lippert, J.*: Die Wyschehradfrage, *Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 32, 1893/1894, s. 213—255.
- 147 *Ludvíkovský, J.*: Soubor sv. Václava s vévodou kouřimským v podání václavských legend, *Studie o rukopisech* 12, 1973, (1975), s. 89—100.
- 148 *Lukas, J.*: Vývoj osídlení Slánska a Mělnicka od 10. do poloviny 14. stol., *Historická geografie* 17, 1978, s. 99—148.
- 149 *Lutterer, I. — Majtán, M. — Šrámek, R.*: Zeměpisná jména Československa. Praha 1982.
- 150 *Lowmiański, H.*: Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiacleciu n. e., Tom IV. Warszawa 1970.
- 151 *Majer, A.*: Relativní metoda fosfátové půdní analýzy, AR 36, 1984, s. 297—313.
- 152 *Maličský, J.*: Před slovanská hradiště v jižních a západních Čechách, PA 43, 1947/1948, (1950), s. 21—42.
- 153 *Maličský, J.*: Přehled osídlení Hořovicka v pravěku a na počátku dějin. Hořovice 1953.
- 154 *Maličský, J.*: Hradiště na Otmičské hoře, AR 8, 1956, s. 799—804, 817—818, 821—822.
- 155 *Maličský, J.*: Výzkum pravěkých a časně historických sídlišť v Tihavě u Hořovic, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 2, 1968, s. 173—176.
- 156 *Maličský, J.*: Plešivec a jeho památky, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 3, 1969, s. 7—12.
- 157 *Maličský, J.*: Objev pravěkých sídlišť v Žebráku, AR 22, 1970, s. 507—512.
- 158 *Mareš, F. V.*: Místní jméno Mladá Boleslav, *Acta regionalia* 1970—1971, Praha 1972, s. 77—82.
- 159 *Mareš, Vladislav*: Nové poznatky o kostele sv. Klimenta na Hradišti, *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka* 21, 1980, s. 169—182.
- 160 *Martinec, V.*: Raně středověké hradiště u Klecan, AR 22, 1970, s. 307—318.
- 161 *Mašek, N.*: Nález karolínské mince na slovanském hradišti v Šárce, *Pražský sborník historický* 1965, s. 125.
- 162 *Mašek, N.*: Problém opevnění slovanského hradiště a nálezy keramiky pražského typu na Zámkách u Bohnic, AR 17, 1965, s. 182—193.
- 163 *Mašek, N.*: Nové poznatky z výzkumu na hradišti v Praze — Butovicích, AR 22, 1970, s. 272—285.
- 164 *Mašek, N.*: Archeologické výzkumy, *Pražský sborník historický* 6, 1971, s. 199—200.
- 165 *Mašek, N.*: Pražská výšinná sídliště pozdní doby kamenné. Praha 1971.
- 166 *Mašek, N.*: Nové poznatky o hostivařském hradišti, *Archaeologia Pragensia* 1, 1980, s. 167—173.
- 167 *Mašek, N. — Slabina, M.*: Dvacet let archeologického výzkumu v Praze, AR 18, 1966, s. 693—700.
- 168 *Matějka, B.*: Zbytky románského chrámu objevené na Vyšehradě, PA 20, 1903, s. 525—534.
- 169 *Merhautová, A.*: Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě. Praha 1966.
- 170 *Merhautová, A.*: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1970.
- 171 *Merhautová, A.*: Zobrazení Artes liberales v Čechách, *Umění* 29, 1981, s. 50—58.
- 172 *Merhautová, A.*: Nejstarší dosud známý kostel na Pražském hradě, *Folia historica Bohemica* 5, 1983, s. 81—93.
- 173 *Merhautová, A. — Třeštík, D.*: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1983.
- 174 *Motyková, K. — Drda, P. — Rybová, A.*: Závist. Keltské hradiště ve středních Čechách. Praha 1978.
- 175 *Nechvátal, B.*: Výsledky nového výzkumu Vyšehradu, AR 24, 1972, s. 394—402, 471—478.
- 176 *Nechvátal, B.*: Archeologický výzkum Vyšehradu, *Pražský sborník historický* 8, 1973, s. 5—28.
- 177 *Nechvátal, B.*: K stavebněhistorickému vývoji baziliky sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, *Umění* 22, 1974, s. 113—138.
- 178 *Nechvátal, B.*: Archeologický výzkum Vyšehradu v letech 1971—1973, AR 27, 1975, s. 159—177, 234—237.
- 179 *Nechvátal, B.*: Vyšehrad. Praha 1976.
- 180 *Nechvátal, B.*: Der Vyšehrad und die Alten böhmischen Sagen, In: *Rapports du IIIe Congrès International d' Archéologie Slave*, Tome 1. Bratislava 1979, s. 563—572.
- 181 *Nechvátal, B.*: Frühmittelalterliche Reliquienkreuze aus Böhmen, PA 70, 1979, s. 213—251.
- 182 *Nechvátal, B.*: Archeologický výzkum Vyšehradu v letech 1966—1980, in: *IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie* Sofia 15.—22. septembra 1980. Nitra 1980, s. 105—108.
- 183 *Nechvátal, B.*: Praha 2 — Vyšehrad, *Pražský sborník historický* 13, 1981, s. 178—180.
- 184 *Nechvátal, B.*: Slavic and mediaeval walled site of Vyšehrad, in: *Archaeological news in the Czech socialist republic*. Prague — Brno 1981, s. 177—180.
- 185 *Nechvátal, B.*: Vyšehrad a počátky Prahy, *Folia historica Bohemica* 5, 1983, s. 39—59.
- 186 *Nechvátal, B.*: Vyšehrad, stručný průvodce. Praha.
- 187 *Nechvátal, B. — Kašíčka, F.*: K problematice osídlení vyšehradského podhradí, in: *Středověká archeologie a studium počátků měst*. Praha 1977, s. 186—198.
- 188 *Novotný, V.*: České dějiny. Dílu I. část II. Od Břetislava I. do Přemysla I. Praha 1913.
- 189 *Nový, R.*: Jedna z otázek české sfragistiky, *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia* 5, 1961, s. 77 až 84.
- 190 *Nový, R.*: Slavníkovci v raně středověkých Čechách, in: *Slavníkovci ve středověkém písemnictví*. Praha 1987, s. 11—92.
- 191 *Nožička, J.*: Z minulosti brandýských lesů a jejich zařízení, *Práce výzkumných ústavů les. ČSR* 11, 1956, s. 187—213.
- 192 *Orth, J.*: Hrad Kazin a mohyla Kazina, PA 6, 1865, s. 153—154.
- 193 *Osborne, W.*: Ein Fund der jüngeren Steinzeit in Böhmen, *Sitzungs-Berichte des naturwissenschaftlichen Gesellschaft Isis in Dresden* 1879, s. 37—45.
- 194 *Osborne, W.*: Der böhmische Burgwall Zamka, *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 1883, s. 285.
- 195 *Osborne, W.*: Fund aus der jüngeren Steinzeit aus der prähistorischen Ansiedlung auf der „Zámka“ bei Bohnitz in der Nähe von Prag, *Sitzungs-Berichte des naturwissenschaftlichen Gesellschaft Isis in Dresden* 1894, s. 32.
- 196 *Parczewski, M.*: *Płaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*. Warszawa — Kraków 1982.
- 197 *Pecka, J.*: Hradiště v Kosofí, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* 15, 1907, s. 170—172.
- 198 *Pekař, J.*: O správním rozdělení země české do polovice 13. století, in: *Sborník prací historických (K šedesátým narozeninám dvorního rady prof. dra Jaroslava Golla)*. Praha 1906, s. 81—123.
- 199 *Petera Rohoznický, F.*: Hroby a mohyly r. 1869 objevené, PA 8, 1870, s. 629—630.
- 200 *Píč, J. L.*: Archeologický výzkum ve středních Čechách, PA 15, 1892, s. 353—412.
- 201 *Píč, J. L.*: Archeologický výzkum ve středních Čechách. Praha 1893.
- 202 *Píč, J. L.*: Lštění, PA 22, 1908, s. 265—272.
- 203 *Píč, J. L.*: Nový výzkum na Levém Hradci, PA 22, 1908, s. 103—110.
- 204 *Píč, J. L.*: Starožitnosti země České, III, 1. Čechy za doby knížecí. Praha 1909.
- 205 *Pleiner, R.*: Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích. Vývoj přímé výroby železa z rud od doby halštatské do 12. věku. Praha 1958.
- 206 *Pleslová-Štiková, E.*: Mužský u Mnichova Hradiště. Pravěká skalní pevnost. Praha 1981.
- 207 *Podlaha, A.*: Posvátná místa království Českého, Řada první: Arcidieceze pražská, díl I—VII. Praha 1907—1913.
- 208 *Polák, V.*: Šárka a Motol, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 1, 1960, s. 300—302.
- 209 *Poljakova, G. F. — Fechner, M. V.*: Igra v meľnicu v drevnej Rusi, *Slovenská archeológia* 21, 1973, s. 441—444.
- 210 *Pošváp, J.*: Vývoj mincovního práva v Čechách do tolarových mincovních řádů (1520—1528), *Právněhistorické studie* 24, 1981, s. 19—42.
- 211 *Prášek, J. V.*: Brandejs nad Labem, město, panství i okres, díl I—III. Brandejs nad Labem 1908—1913.
- 212 *Pražák, J.*: Nejstarší listina pražského kostela, *Sborník archivních prací* 10, 1, 1960, s. 215—229.
- 213 *Preidel, H.*: Die awarischen Bodenfunde aus Böhmen und ihre Bedeutung, *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst* 18, 1949—1953, (1956), s. 7—17.
- 214 *Profantová, N.*: Nález ostruhy s háčky z „hradiště u Hořovic“, AR, v tisku.
- 215 *Profous, A.*: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, Díl I, A—H. Praha 1947.
- 216 *Profous, A.*: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, Díl II, CH—L. Praha 1949.
- 217 *Profous, A. — Svoboda, J.*: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, Díl IV, S—Ž. Praha 1957.
- 218 *Prokop, K.*: Zprávy z „Praehistorického odboru Sp. př. st. č.“, *Obzor praehistorický, příloha Časopisu společnosti přátel starožitností českých*, 2, 1911, s. 30—32.
- 219 *Prokop, K.*: Zprávy z „Praehistorického odboru Sp. př. st. č.“, *Obzor praehistorický, příloha Časopisu společnosti přátel starožitností českých*, 3, 1912, s. 16—21.
- 220 *Prošek, F.*: Slovanské hradiště u Hostíma, okr. Beroun, *Obzor prehistorický* 14, 1950, s. 441—444.
- 221 *Purš, F.*: K románským etapám výstavby kostela v Cítově u Mělníka, *Památková péče* 34, 1974, s. 245—250.
- 222 *Rác, J.*: K topografii Pšovky, Mělníka a Kosmova hrádku Pšova, *Středočeský sborník historický* 7, 1962, s. 120—133.
- 223 *Radoměřský, P.*: České, moravské a slezské nálezy mincí údobí denárového (10.—12. století), in: *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl II. Praha 1956, s. 5—73.
- 224 *Radoměřský, P.*: Numismatické nálezy z mladší doby hradištní na Levém Hradci a v okolí, *Moravské numismatické zprávy* 7, 1960, s. 12—22.
- 225 *Richter, M. — Vokolek, V.*: První etapa výzkumu v Hradci Králové, AR 23, 1971, s. 605—617.

- 226 *Richterová, J.*: Povrchový průzkum ve Vínově, Praha 9, *Archaeologia Pragensia* 5, 1984, s. 361–368.
- 227 *Richterová, J.*: Pražská hradiště v mladší a pozdní době hradištní, *Archaeologia historica* 10, 1985, s. 181–188.
- 228 *Rogov, A. I. — Bláhová, E. — Konzal, V.*: Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů. Praha 1976.
- 229 *Ryneš, V.*: Byla česká kněžka Božena pohřbena ve Staré Boleslavi? *Věstník Staroboleslavský* 12, 1941, s. 18–20, 37–39.
- 230 *Ryneš, V.*: Paladium země české. Kapitola z českých dějin náboženských. Praha 1948.
- 231 *Ryneš, V.*: K počátkům úcty sv. Petra v naší zemi, *Duchovní pastýř* 17, 1967, s. 157.
- 232 *Ryneš, V.*: Emauzy, Vyšehrad a sv. Prokop, in: *Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*. Praha 1975, s. 39–40.
- 233 *Sedláček, A.*: Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy. Praha 1920.
- 234 *Sedláček, A.*: Paměti a doklady o staročeských mírách a váhách. Praha 1923.
- 235 *Sedláček, A.*: Hrady, zámky a tvrze království českého, díl patnáctý. Praha 1927.
- 236 *Serebrjanskij, N. J.*: Proložní legendy o sv. Ludmile a o sv. Václavu, in: *Sborník staroslověnských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile, uspořádal J. Vajs*. Praha 1929, s. 45–68.
- 237 *Sigl, J.*: Zjišťovací výzkum na hradišti v Ostroměři v r. 1984, *Zpravodaj KMVČ, spol. vědy* 12, 1985, s. 82–90.
- 238 *Skalský, G.*: O denárech vyšehradských, *Numismatický časopis československý* 3, 1927, s. 172–189.
- 239 *Skalský, G.*: Nález českých denárů z konce X. století ve Staré Boleslavi, VII. Ročenka okresní jednoty musejní v Brandýse nad Labem. Brandýs nad Labem 1932.
- 240 *Skalský, G.*: Mincovna kněžny Emy na mělnickém hradě, *Mělnicko* 2, 1939, s. 5–15.
- 241 *Sklenář, K.*: Archeologie severního okolí Prahy ve zprávách Václava Krolmuse (1846 až 1856), *Vlast, sborník společenskovo vědných prací, řada B*, 4, 1972, s. 2–74.
- 242 *Sklenář, K.*: Vlastivědné muzeum v Mělníku. Katalog pravěké sbírky II. Zprávy Čs. společnosti archeologické při Čs. akademii věd — Supplément 10. Praha 1973.
- 243 *Sklenář, K.*: Počátky české archeologie v díle Matyáše Kaliny z Jäthensteinu, *Sborník Národního muzea v Praze, řada A*, sv. 30, 1976, s. 1–136.
- 244 *Sklenář, K.*: Slepé uličky archeologie. Praha 1977.
- 245 *Sklenář, K.*: Archeologické zprávy Mořice Lüssnera z Hořovicka a Hostomicka, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 18, 1980, s. 95–106.
- 246 *Sklenář, K.*: Počátky archeologického výzkumu na území Prahy, *Pražský sborník historický* 13, 1981, s. 124–141.
- 247 *Sklenář, K.*: Pravěké nálezy na Mělnicku a Kralupsku. Archeologický místopis okresu Mělník v pravěku a rané době dějinné. Mělník 1982.
- 248 *Sklenář, K.*: Archeologické zápisky Mořice Lüssnera z Berounska 1870–1882, *Vlastivědný sborník Podbrdská* 25, 1983, s. 51–71.
- 249 *Sklenář, K.*: Archeologické záznamy Václava Krolmuse z Prahy a nejbližšího okolí v polovině 19. století, *Muzeum a současnost* 7, 1984, s. 95–131.
- 250 *Skrůžný, L.*: Záchraný archeologický výzkum slovanských hrobů ve Zbuzanech (okr. Praha-západ), *Zpravodaj středověké vlastivědy a kronikářství* 4, 1972, s. 100–111.
- 251 *Skutil, J.*: Levý Hradec, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* 66, 1958, s. 140–144.
- 252 *Sláma, J.*: Příspěvek k dějinám českého hrncářství 9. a 10. století, *Sborník Národního muzea v Praze, řada A*, sv. 24, 1970, s. 157–165.
- 253 *Sláma, J.*: K historickému významu budečského hradiště, *AR* 26, 1974, s. 34–50.
- 254 *Sláma, J.*: Mittelböhmen im frühen Mittelalter, I. Katalog der Grabfunde. Praha 1977.
- 255 *Sláma, J.*: Svatojiřské kostely na raně středověkých hradištích v Čechách, *AR* 29, 1977, s. 269–280.
- 256 *Sláma, J.*: Poznámky k problému historického významu některých raně středověkých hradišť ve středních Čechách, *AR* 29, 1977, s. 60–79.
- 257 *Sláma, J.*: Raně středověká hradiště s částečně opevněným prvním předhradím, in: *Praehistorica VIII (Varia archaeologica 2 — Filipův sborník)*. Praha 1981, s. 281–284.
- 258 *Sláma, J.*: Přínos archeologie k poznání počátků přemyslovského státu, in: *Vznik a počátky českého státu, Sborník Národního muzea v Praze, řada A*, sv. 37, s. 159–169.
- 259 *Sláma, J.*: Střední Čechy v raném středověku. II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. Praha 1986.
- 260 *Sláma, J.*: Příspěvek ke kulturním dějinám raně středověkých Čech, in: *Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy* 1. Praha 1988, s. 65–75.
- 261 *Smetánka, Z.*: Povrchový průzkum na lokalitě Karlík u Dobřichovic, *Historická geografie* 10, 1973, s. 81–96.
- 262 *Smetánka, Z. — Frolík, J.*: The Prague castle: sixty years of systematic investigations, in: *Archaeology in Bohemia 1981–1985*. Prague 1986, s. 221–228.
- 263 *Smolík, J.*: Archeologický Sbor Musea král. Českého, *PA* 10, 1878, s. 805–811.
- 264 *Smolík, J.*: Prameny předhistorické archaeologie naší vlasti, *PA* 12, 1884, s. 193–202.
- 265 *Sommer, P.*: Archeologický výzkum staroboleslavského hradu, *AR* 29, 1977, s. 394–405.
- 266 *Sommer, P.*: Archeologický výzkum budečského hradiště v letech 1929 a 1931, *AR* 30, 1978, s. 172–185.
- 267 *Sommer, P.*: Postavení církve v době vzniku a upevňování raně středověkého českého státu (Možnosti archeologie při řešení problematiky), in: *Metodologické problémy československé archeologie*. Praha 1982, s. 126–133.
- 268 *Staňa, Č.*: Velkomoravské hradiště Staré Zámky u Líšně, *Monumentorum tutela* 8, 1972, s. 109–171.
- 269 *Stejskal, F.*: Sv. Lidmila, její doba a úcta. Praha 1918.
- 270 *Šimek, E.*: Hradištní soustava nad Závistí (proti Zbraslavi), *Obzor prehistorický* 4, 1925, s. 213–236.
- 271 *Šimek, E.*: Praha a Vyšehrad, *Časopis pro dějiny venkova* 12, 1925, s. 1–14, 69–80.
- 272 *Šimek, E.*: Levý Hradec — Pravý Hradec, in: *Českou minulostí*. Praha 1929, s. 37–49.
- 273 *Šimek, E.*: Libušín a Praha. Několik poznámek k chronologii a typologii českých hradišť, in: *Šimákův sborník (příloha k Časopisu společnosti přátel starožitností 38, 1930)*, Praha 1930, s. 39–49.
- 274 *Šimek, E.*: Západní hranice Slavnickovy říše. Pomezí hrad "in monte Osseca" a potok "Surina", in: *Od pravěku k dnešku, díl I*. Praha 1930, s. 75–101.
- 275 *Šmilauer, V.*: Osídlení Čech ve světle místních jmen. Praha 1960.
- 276 *Šmilauer, V.*: Krusičany v Čechách a Kruszowice v Polsku, *Prace Filologiczne* 18, cz. 2, s. 299–302.
- 277 *Šmilauer, V.*: Nejstarší místní jména na území Prahy, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 6, 1965, s. 150–161.
- 278 *Šmilauer, V.*: Václav Daviděk, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 11, 1970, s. 725–733.
- 279 *Šnajdr, L.*: Pokus rozřídění nádob hrobových, *PA* 10, 1878, s. 349–352.
- 280 *Šnajdr, L.*: K otázce o původu spečených valů, *Český lid* 3, 1893, s. 489–493.
- 281 *Šolle, M.*: Budeč, kmenové hradiště Čechů, *Obzor prehistorický* 13, 1946, s. 9–12.
- 282 *Šolle, M.*: Nové poznatky o slovanské hradištní technice, *Zprávy památkové péče* 7, 1947, s. 6–13.
- 283 *Šolle, M.*: Hradiště Budeč ve světle nejnovějších výzkumů, *Historica Slovaca* 5, 1947, (1948), s. 186–189.
- 284 *Šolle, M.*: Význam Kouřimě v počátcích českého státu, *PA* 54, 1963, s. 67–86.
- 285 *Šolle, M.*: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha 1966.
- 286 *Šolle, M.*: Záchraný výzkum na slovanském hradišti ve Lštění, okr. Benešov, *AR* 28, 1976, s. 320–322.
- 287 *Šolle, M.*: Hradsko u Mšena. Část I. Od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu franckých letopisců, *PA* 68, 1977, s. 323–393.
- 288 *Šolle, M.*: Hradsko u Mšena. Část II. Osídlení v časném středověku 11.–13. století, *PA* 69, 1978, s. 344–395.
- 289 *Šolle, M.*: Budeč, její opevnění, kostely a hřbitovy, in: *Slované 6.–10. století*. Brno 1980, s. 237–243.
- 290 *Šolle, M.*: Objev mikulčicko-blatnického křížku na Budči a jeho význam, *AR* 32, 1980, s. 265–273.
- 291 *Šolle, M.*: Budeč a její hradske kostely a hřbitovy, in: *Současné úkoly československé archeologie*. Praha 1981, s. 123–126.
- 292 *Šolle, M.*: Kouřim v průběhu věků. Praha 1981.
- 293 *Šolle, M.*: Rotunda sv. Petra na Budči podle nových objevů, *Archaeologia historica* 7, 1982, s. 443–452.
- 294 *Šolle, M.*: Staroslověnské hradiště, charakteristika, funkce, vývoj a význam. Praha 1984.
- 295 *Šolle, M.*: Význam archeologického výzkumu budečských kostelů (Příspěvek k poznání předrománské architektury v Čechách), *Umění* 32, 1984, s. 115–121.
- 296 *Šolle, M.*: Žárová mohyla pražského typu v Zákolanech, okr. Kladno, *AR* 37, 1985, s. 343–345.
- 297 *Šolle, M. — Váňa, Z.*: Budeč — památník českého dávnověku. Kladno 1983.
- 298 *Štěpánek, M.*: Opevněná sídliště 8.–12. století ve střední Evropě. Praha 1965.
- 299 *Tomaszewski, A.*: Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1974.
- 300 *Třeštík, D.*: recenze práce T. Lewického, *Opis Pragi w arabskim słowniku geograficznym al-Himjariego (XV wiek)*, *Archaeologia Polonica* 16, 1971, s. 695–700, *ČSČH* 20, 1972, s. 392–399.
- 301 *Třeštík, D.*: recenze práce V. Davidka, *Co bylo před Prahou*, Praha 1971, *ČSČH* 20, 1972, s. 588.
- 302 *Třeštík, D.*: Český přemyslovský stát. Otázky třídní a sociální struktury, in: *Počátky českého státu*. Praha 1973, s. 43–65.
- 303 *Třeštík, D.*: Historické povědomí českého raného středověku, in: *Dawna świadomość historyczna w Polsce, Czechach i Słowacji*. Wrocław 1978, s. 5–21.
- 304 *Třeštík, D.*: Počátky Přemyslovců. Praha 1981.
- 305 *Třeštík, D.*: Nejstarší Přemyslovci ve světle přírodovědeckého a historického zkoumání, *ČSČH* 31, 1983, s. 233–255.
- 306 *Třeštík, D.*: Vznik českého přemyslovského státu, in: *Sborník Národního muzea v Praze, řada A*, sv. 37, 1983, s. 66–78.
- 307 *Třeštík, D.*: Bořivoj a Svatopluk — vznik českého státu a Velké Moravy, in: *Velká Morava a počátky československé státnosti*. Praha 1985, s. 273–301.
- 308 *Turek, R.*: Šárka v pravěku, in: *Šárka, přírodovědecký a archeologický průzkum a výzkum chráněné oblasti šárecké*. Praha 1949, s. 114–142.
- 309 *Turek, R.*: K počátkům Prahy, *PA* 43, 1947/1948, (1950), s. 59–94.
- 310 *Turek, R.*: K západním hranicím Slavnickova panství, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 58, 1950, s. 142–148.
- 311 *Turek, R.*: Stav výzkumu staročeských hradišť, *Slavia Antiqua* 2, 1950, s. 389–421.
- 312 *Turek, R.*: Kmenová území v Čechách, *Časopis Národního muzea, oddíl věd. společenských* 121, 1952, s. 3–46.
- 313 *Turek, R.*: Die frühmittelalterlichen Stämmegebiete in Böhmen. Praha 1957.
- 314 *Turek, R.*: Slawische Hügelgräber in Südböhmen. Praha 1958.
- 315 *Turek, R.*: Slovanský pravěk Libereckého kraje, *Sborník severočeského muzea — společenské vědy, historia* 1, 1958, s. 124–145.
- 316 *Turek, R.*: Doslov k polemice o „Psárech“ a „Kášině“ prof. dr. Jiřího Krále, *Časopis Národního muzea, oddíl věd společenských* 130, 1961, s. 238–240.
- 317 *Turek, R.*: Siedlungskonzentrationen an grossmährischen und böhmischen Burgwällen des 9. Jahrhunderts, in: *Siedlung, Burg und Stadt, Studien zu ihren Anfängen*. Berlin 1969, s. 183–195.
- 318 *Turek, R.*: Problémy křtu knížete Bořivoje I., in: *Zpravodaj středověké vlastivědy a kronikářství* 2, 1970, s. 144–158.

- 319 *Turek, R.*: Počátky Mladoboleslavska, in: Mladá Boleslav od minulosti k dnešku. Mladá Boleslav 1974, s. 7—18.
- 320 *Turek, R.*: Česká hradiska u Kristiána, in: *Classica atque mediaevalia Jaroslao Ludvíkovský octogenario oblata*. Brno 1975, s. 139—149.
- 321 *Turek, R.*: K otázce sídlištních a obilních komor v českém dávnověku, in: *Vědecké práce Zemědělského muzea* 17, 1977, s. 65—94.
- 322 *Turek, R.*: K problematice odrazu hmotné kultury časného středověku v českých pramenech 10. století, in: *Vědecké práce Zemědělského muzea* 18, 1978, s. 29—50.
- 323 *Turek, R.*: Jména na nejstarších českých mincích, *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV* 21, 1980, s. 682—692.
- 324 *Turek, R.*: Libice nad Cidlinou. Monumentální stavby vnitřního hradiska, *Sborník Národního muzea v Praze, řada A*, sv. 35, 1981, s. 1—72.
- 325 *Turek, R.*: Čechy v raném středověku. Praha 1982.
- 326 *Turek, R.*: Dějinné počátky Mělnicka, *Vlastivědný sborník Mělnicka* 1, 1982, s. 33—40.
- 327 *Turek, R.*: Slavníkovci a jejich panství. Hradec Králové 1982.
- 328 *Turek, R.*: Troje hapax legomenon u Kosmy (Hvratšen — Zizi — Sibenica), *Onomastický zpravodaj ČSAV* 24, 1983, s. 575—583.
- 329 *Turek, R.*: K ohlasům moravského výtvarného vývoje v Čechách 8.—10. století, *AR* 36, 1984, s. 546—555.
- 330 *Urbánek, R.*: *Legenda t. zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor, díl I. a II.* Praha 1947, 1948.
- 331 *Váňa, Z.*: Přemyslovský Libušín. Historie a pověst ve světle archeologického výzkumu. Praha 1973.
- 332 *Váňa, Z.*: Slovanské hradiště v Levousích (k. o. Křesín, okr. Litoměřice) a otázka rozsahu luckého území, *AR* 25, 1973, s. 271—288.
- 333 *Váňa, Z.*: Výzkum Libušína v letech 1970 a 1971, *Doplňující poznámky k postavení hradiště ve středočeské oblasti*, *AR* 27, 1975, s. 52—71.
- 334 *Váňa, Z.*: Bílina. Výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961—64 a 1966, *PA* 67, 1976, s. 393—478.
- 335 *Váňa, Z.*: Bílina a Staré Bělsko, *PA* 68, 1977, s. 394—432.
- 336 *Váňa, Z.*: Obnovený výzkum Budče v roce 1972, *AR* 30, 1978, s. 372—385.
- 337 *Váňa, Z.*: Budeč, sídlo prvních českých knížat, in: *IV. mezinárodní kongres slovanské archeologie* Sofia 15.—22. septembra 1980. Nitra 1980, s. 189—192.
- 338 *Váňa, Z.*: Osídlení a opevnění Budče ve světle výzkumu v letech 1972 až 1979, in: *Præhistorica VIII (Varia archaeologica 2 — Filipův sborník)*. Praha 1981, s. 273—275.
- 339 *Váňa, Z.*: Stav a perspektivy výzkumu Budče. Vývoj osídlení a opevnění, in: *Současné úkoly československé archeologie*. Praha 1981, s. 127—132.
- 340 *Váňa, Z.*: Budeč — a ducal residence in the centre of Bohemia according to excavations in the latest years, in: *Archaeology in Bohemia 1981—1985*. Prague 1986, s. 191—198.
- 341 *Váňa, Z. — Kabát, J.*: Libušín. Výsledky výzkumu časné středověkého hradiště v letech 1949—52, 1956 a 1977, *PA* 62, 1971, s. 179—314.
- 342 *Vávra, I.*: Levý Hradec, *Časopis Společnosti přátel starožitností* 67, 1959, s. 8—11.
- 343 *Vávra, I.*: Trstenická stezka, *Historická geografie* 6, 1971, s. 77—132.
- 344 *Vávra, I.*: Polská cesta, *Historická geografie* 8, 1972, s. 3—30.
- 345 *Vávra, I.*: Řezenská a Norimberská cesta, *Historická geografie* 11, 1973, s. 31—100.
- 346 *Vávra, I.*: Žitavská cesta, *Historická geografie* 12, 1974, s. 27—91.
- 347 *Vávra, I.*: Srbská cesta, *Historická geografie* 17, 1978, s. 369—432.
- 348 *Vávra, I.*: Mostecká cesta, *Historická geografie* 18, 1979, s. 351—382.
- 349 *Velc, F.*: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém, sv. 20. Politický okres slanský*. Praha 1904.
- 350 *Vencl, S.*: Choteč, o. Praha-západ, *Bulletin záchranného oddělení* 6, 1968, (1969), s. 46—47.
- 351 *Vencl, S.*: Mesolitické osídlení Českého krasu, *AR* 22, 1970, s. 643—657.
- 352 *Vencl, S.*: K problematice fortifikací v archeologii, *AR* 35, 1983, s. 284—315.
- 353 *Vlačíha, K.*: Výsledky bádání na Královském Vyšehradě, *PA* 24, 1913, s. 149—160.
- 354 *Vlček, E.*: Nejstarší Přemyslovci ve světle antropologicko-lékařského průzkumu. Praha 1982.
- 355 *Vlček, E.*: K chronologii nejstarších Přemyslovců z hlediska antropologicko-lékařského průzkumu jejich pozůstatků, in: *Vznik a počátky českého státu, Sborník Národního muzea v Praze, řada A*, sv. 37, 1983, s. 147—157.
- 356 *Vocel, J. E.*: Die Burgstelle und die Kirchen zu Tetín I, in: *Mitteilungen der Kaiserl. Königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 3, 1858, s. 76—78.
- 357 *Vocel, J. E.*: *Pravěk země České*. Praha 1868.
- 358 *Vogt, K.*: *Die Burg in Böhmen bis zum Ende des 12. Jahrhunderts*. Liberec — Lipsko 1938.
- 359 *Voss, A.*: (Die Schlacken von der) verglasten Burg bei Craig Phoedrick, *Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 1878, s. 25—26.
- 360 *Warnke, Ch.*: Zur Produktivität der mittelalterlichen Landwirtschaft, in: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome 1*. Bratislava 1979, s. 893—900.
- 361 *Wasilewski, T.*: Studia nad składem społecznym wczesnośredniowiecznych sił zbrojnych na Rusi, *Studia wczesnośredniowieczne* 4, 1958, s. 301—389.

- 362 *Woźniak, Z.*: Zagadkowy ryt na kamieniu z Podegrodzia, pow. Nowy Sącz, *Acta Archaeologica Carpathica* 6, 1964, s. 57—61.
- 363 *Zap, K. V.*: Poříčí nad Sázavou a nejbližší okolí, *PA* 4, 1860, s. 18—26.
- 364 *Zap, K. V.*: Někteří starožitná církevní náčiní ve sbírkách Musea král. Českého chovaná, *PA* 4, seš. 2, 1861, s. 85—88.
- 365 *Zápotocká, M.*: Chludina, okr. Beroun, Příspěvek k neolitickému osídlení Hořovicka, *AR* 34, 1982, s. 121—159.
- 366 *Zápotocký, M.*: Slovanské osídlení na Litoměřicku, *PA* 56, 1965, s. 205—391.
- 367 *Zeman, J.*: Nejstarší slovanské osídlení Čech, *PA* 67, 1976, s. 115—235.
- 368 *Zíbrt, Č.*: V. Krolmusa Slovník obyčejů, pověstí, pověr, zábav a slavností lidu českého, *Český lid* 12, 1903, s. 212—219.
- 369 *Žalman, J.*: Z historie brandýsské myslivosti, in: *Studie a zprávy 1977—78 (Muzeum, vlastivěda, kronika, metodický materiál Okresního muzea Praha-východ, Brandýs n. Labem / Stará Boleslav)*, s. 65—70.
- 370 *Žemlička, J.*: Osídlení Zbraslavska od 10. do počátku 15. století, *PA* 65, 1974, s. 419—465.
- 371 *Žemlička, J.*: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha 1980.

Bibliografické zkratky

- AR — Archeologické rozhledy, Praha
 ČSČH — Československý časopis historický, Praha
 MAGW— Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
 PA — Památky archeologické, Praha

Ostatní zkratky

- c. — kapitola
 č. — číslo
 ed. — edice, editor
 k. — kapitola
 o. — okres
 pol. — polovina
 s. — strana
 srov. — srovnej
 stol. — století
 stsl. — staroslověnský
 tř. — tak řečený

Podklady fotografických reprodukcí

Jako podkladů pro snímky hradišť reprodukované na tabulkách bylo použito fotografií z archivů Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze (tab. VIII, tab. IX: nahoře, tab. XI: dole, tab. XII: dole, tab. XV: nahoře, tab. XVI), Archeologického ústavu ČSAV v Praze (tab. IX: dole) a autora (všechny ostatní obrázky). Fotografie na obálce pocházejí z archivu Ústavu teorie a dějin umění ČSAV v Praze a z archivu Kanceláře prezidenta ČSSR.

PRAEHISTORICA XIV
Acta Institutii praeistorici Universitatis Carolinae Pragensis

PhDr. Jiří Sláma, CSc.

Střední Čechy v raném středověku
III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu

Recenzovali: doc. PhDr. Miroslav Buchvaldek, CSc.
doc. PhDr. Miroslav Richter, DrSc.

Prorektor-editor: prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.
Vydala Univerzita Karlova, Praha 1989

Návrh vazby, přebalu a grafické úpravy Kateřina Řezáčová
AA 14,91 VA 15,46 Vydání 1. Náklad 900 výtisků
60—061—87 Tem. šk. 02/61 Kčs 34,—
Vytiskla Severografia, n.p., závod 01, Liberec

0229

UNIVERZITA KARLOVA
PRAHA